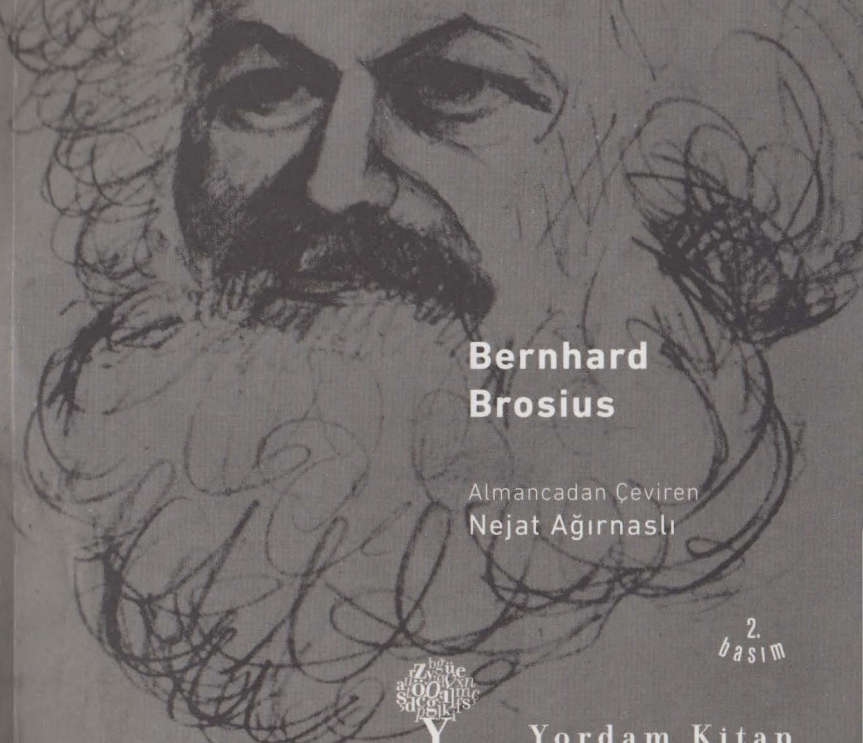
BERNHARD BROSIUS • TARİHİN YAPILARI

TARİHİN YAPILARI

Tarihsel Materyalizme Giriş

Bernhard Brosius

Almancadan Çeviren
Nejat Ağırnaslı

2. basım

Yordam Kitap

***Bernhard Brosius** (1954)*

Tarihsel ve arkeolojik konular ve bunların sosyalist kuram ve ütopya açısından önemi üzerinde çalışmaktadır. Çayönü ve Çatalhöyük hakkında 2005 yılında, Gordon Childe hakkında 2008 yılında ve doğanın yıkıma uğratılması hakkında 2010 yılında *Imprekorr* dergisinde makaleleri yayınlanmıştır.

Eserin orijinal adı:

Strukturen der Geschichte
Eine Einführung in den Historischen Materialismus
(Neuer ISP Verlag, Köln, 2007)

TARİHİN YAPILARI

Tarihsel Materyalizme Giriş

Bernhard Brosius

Almancadan Çeviren:
Nejat Ağırnaslı

Yordam Kitap: 112 • Tarihin Yapıları • Bernhard Brosius • ISBN 978-605-5541-15-6
Çeviri: Nejat Ağırnaslı • *Kitap Editörü:* Selin Dingiloğlu
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Ekim 2010 • *İkinci Basım:* Nisan 2015
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan
© Neuer ISP Verlag, 2007; © Yordam Kitap, 2008

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

TARİHİN YAPILARI

Tarihsel Materyalizme Giriş

İçindekiler

Önsöz 9

1 Diyalektik ve Tarih 15

1.1. Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm 15

1.2. Tarihsel Materyalizm ve Tarihsel Süreç 20

2 Hareket 23

2.1. Yadsıma 23

2.2. Yadsımanın Yadsınması 28

2.3. Diyalektik Yönteme Dair 42

2.4. Örnekler 50

3 Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları 56

3.1. Emeğin Diyalektik Tahlili 56

3.2. Emek ve Üretim Tarzı 62

3.3. Ekonomik Toplum Formasyonu 77

3.4. Kültür ve Farklı Kültürler 81

3.5. Üretim Tarzları Arasındaki Farklar 85

4 Çelişki 91

4.1. Fark, Karşıtlık, Çelişki 91

4.2. Çelişkinin Yapısı 95

4.3. Ücretli Emek ve Sermaye 102

4.4. Başka Örnekler 105

4.5. Çelişki ve Yadsıma 108

5 Tarihin Motoru 112
5.1. Giriş. 112
5.2. Üretim Tarzının Bölünmesi 114
5.3. Üretici Güçler ile Üretim İlişkileri Arasındaki Çelişki 123
5.4. Ya Toplumsal Devrim Ya Barbarlık 132
5.5 Yeni Üretim Tarzı. 144
5.6 Özet 147

6 Üretim Tarzı Devrimi 149
6.1. Devrimin Üç Aşaması. 149
6.2. Beşeri Üretici Güçler ve Üretim Araçları 151
6.3 Tarihsel Süreçte Üretim Tarzlarındaki Devrimler 154
6.4 Bu Yol Sosyalizme mi Çıkar? 161

7 Tablolar 173

8 Bölümlere Göre Düzenlenmiş Kaynakça 182

Önsöz

Çağımızın kökten değiştiği bir eşiğe mi vardık? Bu gidişat dünyamızın, geleceğimizin, insanlığın yok olmasına mı yol açacak, yoksa bu gidişatın kendisi mi son bulacak? Bugünkü dünyamızın ardından gelecek olan dünya hakkında neler söyleyebiliriz -ve değişime dair ne tür olanaklar var?

Belirsiz bir gelecek ile karşı karşıyaysak, biraz durup geçmişte yaşanmış ve ileride gerçekleşmesini beklediklerimize benzer dönüşümlere ve alt-üst oluşlara bakmak faydalı olabilir. Bunlar, insanlığın hafızasına bir daha unutulmamak üzere kazınan dönüşümler ve alt-üst oluşlardır, bu yüzden onları biliyoruz; bunlar, neden kaçınılmaz olduklarını, neden başka türlü değil de o şekilde gerçekleştiklerini yavaş yavaş anlamaya başladığımız olaylardır.

Avrupa ve Anadolu'nun zengin çiftçi yerleşimlerindeki ilkel komünal toplumların çöküşü 6000 yıl önce gerçekleşti. Bu dönem, Altın Çağ'ın çöküşünü betimleyen mitlerde yaşıyor. Tunç Çağı'nın hükümran soylarının Deniz Kavimleri Göçü ile birlikte 3000 yıl evvel çözülmesi, Truva Savaşı destanı ile hatırlanır. Antik kültür ve inanışların can çekişerek ölmesi, hâlâ, Kavimler Göçü ve Roma'nın

çöküşüne ilişkin anlatılarla anılır. Feodal egemenliğin hızla sona ermesi, daima Büyük Fransız Devrimi'ni akıllara getirir.

Her biri aynı zamanda yeni bir başlangıç olan pek çok çöküş –yeni çağların doğumu- söz konusu. Bu dönüşümlerin ortak yanları ve farklılıkları nelerdir? Bunlardan yola çıkarak kendi çağımızın sonuna ve yeni bir dönemin doğuşuna dair bir şeyler öğrenebilir miyiz? İnsanlığı hangi kararlar bekliyor?

Her şeyden önce, hangi çağda yaşadığımızı bir düşünelim.

Dünyanın dört bir yanında son derece farklı toplumsal katmanlara mensup birçok insan, çağımızı her şeyden önce yıkımla özdeşleştiriyor: Bizi koruyan ozon tabakasının incelerek delinmesi, küresel ısınma, orman kıyımı, nükleer enerji kullanımı gibi bir suçun işlenmesi, denizlerin zehirlenmesi, içme suyu rezervlerinin yetersiz hale gelmesi, yaklaşan savaş tehlikesi ve dünya çapında acizliğin, sefaletin ve yoksulluğun ölümcül zaferi... Fakat aynı zamanda toplumsal yapıların da, insanları çaresizlikten öz yıkıma, suça, uyuşturucu bağımlılığına, intihara ve nefrete iterek aşınması söz konusu.

Birçok insan, yeni salgınların ve bulaşıcı hastalıkların yayılması gibi geleceğin dert ve tasalarının, doğrudan insanın kendisine ve doğaya yönelik kıyımının bir sonucu olduğunu görüyor.

Ancak, pek az insan bu yıkımın nedeninin para hırsı olduğunu söyleyecek kadar cesur. En zenginlerin servetle-

rini daha hızlı arttırma dürtüleri, kaynakların sonuna kadar sömürülmesine yol açıyor. Mevcut ekonomik işleyişle bu yıkım arasındaki ilişkinin genellikle üstü örtülüyor ya da inkâr ediliyor.

Ancak bu ilişkiyi kimsenin inkâr edemeyeceği bir nokta var:

Dünya çapındaki işsizlik, insan becerilerinin rezilce israf edilişini açığa çıkarıyor; bu, zenginlerin ölü servetinin biraz daha hızlı artması için insanlığın yaşayan zenginliğinin nasıl israf edildiğini gözler önüne seriyor.

Bu kadar ısrarcı bir biçimde kendi temellerinin altını oyan bir toplum çöker; büyük bir gayretle kendisini çöküşe sürükler. Böylece, dünyanın dönüştürülmesine dair sorular da belirir.

Soruyoruz!

Eğer geçmişin büyük alt-üst oluşlarına bakarak, önümüzdeki zaman kesitinin olanaklarını ve tehlikelerini kavramak istiyorsak, tarihin yapılarını öyle açıkça ortaya sermeliyiz ki -tüm tarihsel olaylar yığınının ardında- ortak yanlar da temel farklılıklar kadar belirginleşsin. Bunu, tarihsel süreç içinde her bir duruma uyarlamak -olayların gidişatı içinde her bir alt-üst oluşun tarihsel özgünlüklerini anlayabilmek- kuşkusuz önümüzde duran bir görevdir. Henüz bunun çok uzağındayız.

Öte yandan, gerek arkeoloji ve tarih biliminde, gerekse Marksist kuram alanında son otuz yılda kaydedilen büyük ilerlemeleri birbirleriyle ilintisiz ve kopuk bırakmayı sürdürmek, düpedüz israf olur. Bundan dolayı, ta-

rihsel dönüşümlerin genel bir betimlemesini tartışmaya açmak için, bu bilgiler birbirleriyle ilişkilendirmeye çalışılacaktır.

Değişimin ve dönüşümün genel kuramı olan diyalektik, bu betimlemenin yöntemsel dayanağıdır. Daniels ve Ritsert'in[1] kitaplarında diyalektiğe ve öğretisine dair rastladığımız yeni kavramsallaştırılmalar; diyalektik yapılara dair sürekli karşılaştığımız ve sadece Engels'in *Anti-Dühring* eserine dayanılarak oluşturulan kalıpların ötesinde bir anlayışa işaret ediyor. Bu yaklaşım, Hegel'e kararlı bir biçimde yeniden yönelme ve Marksist diyalektiğin tutumunu (mesela Friedrich'in Hegel'e dair yorumunda yaptığı gibi) Marx'ın Hegel için söylediklerine bakarak değil de, ikisinin akıl yürütme yöntemlerini kıyaslayarak belirleme gayretiyle ilintilidir.

Elinizdeki betimleme de bu çabaya sadık kalmaktadır; ancak bunu kıyas kabul etmeyecek kadar mütevazı bir biçimde ve kendisini tek bir boyutla, *bir üretim biçiminin bir diğerine dönüşümü* ile sınırlandırarak yapmaktadır. Burada bir kısaltma ya da bir sadeleştirme söz konusu değil; sorun daha ziyade şu: Diyalektik ve tarihsel çeşitliği basit denklemlere, hatta grafiklere sıkıştırmak yerinde bir yaklaşım mıdır? Ve bu sorun da, genel olarak biçimsel yapıların ve grafiklerin bu ampirik çeşitliliği ne ölçüde yansıtabileceğinden ziyade, tercih edilen biçimin içeriği çarpıtmadan yansıtıp yansıtamadığıdır. Bu noktada, kul-

1 Kitap boyunca göndermede bulunulan bütün kaynakların listesi Bölüm 8'de mevcuttur.

lanılan şemaların dogmatik ruhları çağırmaya değil, ampirik çeşitliliği daha anlaşılır kılmaya hizmet ettiğine kanaat etmekten ötesi yapılamaz. Yine de, bu biçimsel düzlemle ilişkilenmeye hazır olmayanlar müsterih olsunlar: Diyalektik ve tarihin gerçek zenginliği, denklemlerimizin bittiği yerde başlar.

1

Diyalektik ve Tarih

1.1. Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm

Her istikrarlı zaman kesitinde, içinde yaşanılan bu kesitin –iyi ya da kötü yönde- sarsılamayacağına dair gündelik bir kanaat hüküm sürer. Hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği kanaati, mevcut koşullardan muzdarip olanları alçaltırken; hiçbir şeyin değiştirilemeyeceğinden duyulan gurur, bu koşullardan faydalananları yüceltir.

Dolayısıyla –Sovyetler Birliği dağılır dağılmaz- ABD'de tarihin sonunun ilan edilmesi şaşırtıcı değildir; bu demek oluyordu ki, mevcut durum artık ebediyen sürecektir. Aynı şeyi, Güneş Kral XIV. Louis veya Roma İmparatoru Augustus da kendi dönemleri için düşünüyorlardı; Firavunların özgüvenlerini ve kendi çağlarına nasıl bir kanaatle yaklaştıklarını ise geriye bıraktıkları mimari yapılar dile getiriyor.

Dünya tarihine yüzeysel olarak bile şöyle bir bakacak olursak, "ebedi olan şeylerin" son derece değişken olduğunu görebiliriz; daha da ayrıntısına indiğimizde ise, bu değişimler, keyiflilik ve rastlantılardan menkul bir karmaşadan ibaretmiş gibi görünür. Bu ilginç bir paradoks-

tur, bundan dolayı çok erken dönemlerden beri filozoflar tarihsel süreçlere bakarak, onları düzenleyen yasaları anlamaya çalıştılar.

Tarihsel yasaların keşfi uğruna girişilen bu arayış henüz yeni başlamışken, Vico'nun 1725 yılında kaleme aldığı *Yeni Bilim* adlı yapıtındaki şu cümleler, bir şarkının girişi gibidir: "Alabildiğine karanlık bu kör gecede (...) hiçbir zaman şüphe götürmeyecek olan (...) şu hakikatin (...) daimi ışığı belirir: bu uygar dünya muhakkak suretle insan ürünüdür, bundan dolayıdır ki onun ilkeleri de keşfedilebilir, çünkü kendi beşeri zihnimizin değişimlerinde onları bulunmak zorundayız." (Marx, yaklaşık 140 yıl sonra Vico'nun bu cümlesine başlıca eserlerinden birinde, *Kapital*'in birinci cildinde[2] göndermede bulunacaktır.)[3]

Engels'e göre "Tarihte bir iç gelişme, zincirleme bir iç bağlantı olduğunu kanıtlamayı deneyen ilk kişi, Hegel'dir."[4] Hegel, insanı doğrudan bir tarihsel varlık olarak görür: "Ne olursak olalım, oluşumuz aynı zamanda tarihseldir."[5]

Bu tarihsel bilinç, Marksizm'in özünü teşkil eden unsurlardan biri olmuştur. Görece erken bir dönemde Engels

2 Karl Marx (2000). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. S. 360. Dipnot 4 Marx-Engels Werke 23, s. 393, Dipnot 89

3 Hegel, Marx, Engels ve Lenin'in eserlerinin alıntılanma biçimine dair bilgiler Bölüm 8'de belirtilmiştir. Alıntılanan metinlerdeki *italikler* yazarlara aittir.

4 Karl Marx (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Sol Yayınları. Ankara. S. 30 Marx-Engels Werke 13, s. 473

5 Hegel Werke 18, s. 21

şöyle yazıyordu: "Tarihin 'vahyinden' kuşku duymak veya onu küçümsemek aklımızdan bile geçmez, tarih bizim her şeyimizdir ve biz ona, bizim dışımızdaki veya bizden önceki herhangi bir felsefi akımdan, Hegel'den, çok daha yüce bir önem atfederiz."[6] Nihayet Karl Marx, tarihin diyalektik yapısını keşfetmiştir. Diyalektik sayesindedir ki, tarih tasnif edilebilir; önceleri karmaşa ve rastlantıdan ibaret görülen durumlarda, düzenlilik arz eden yasaların varlığına işaret eden unsurlar ve düzenli yapılar belirginleşir.

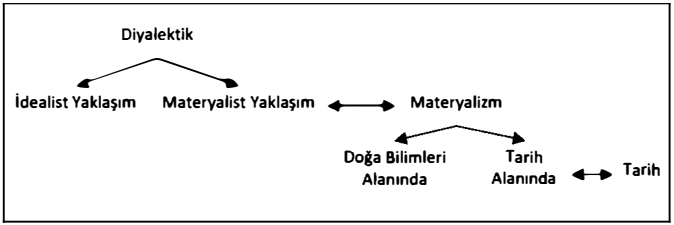
Peki, diyalektik sayesinde tarihte yapıların görünür kılınması ne anlama geliyor? Bu, sadece şu anlama gelebilir: Yapılar, hâlihazırda zaten mevcuttur; bir süreç olarak tarih bizzat diyalektik bir yapıya sahiptir (reel diyalektik); bu yapılar, ancak diyalektiğin bir yöntem olarak nesnenin kendisine –yani tarihe- uygulanması halinde görünürlük kazanabilir.

Demek ki, diyalektiğin iki boyutu var ve ileride daima bu iki boyutuyla karşımıza çıkacak. Diyalektik bir yandan bizzat nesnenin hareketini tarif eder, öte yandan hareket halinde olan nesneyi anlamaya ve tarif etmeye yarayan bir yöntemdir. "Bütün diğerlerinde [diğer bilimlerde] ele alınan nesne ile kullanılan bilimsel yöntem birbirinden farklıdır."[7] Ancak bu diyalektik için geçerli değildir, "zira [diyalektik] yöntem, içeriğin kendine ait içsel hareket biçiminin bilincidir."

6 Marx-Engels Werke 1, s. 545

7 Hegel Werke 5, s. 35

Burada diyalektik ile tarih, Şekil.1'de gösterildiği gibi özgün bir ilişki içindedir:

Şekil 1: Diyalektik, Materyalizm ve Tarih. Açıklamalar için metne bakınız.

Diyalektik, "belirlenimlerin birliğini, zıtlıkları üzerinden ele alır"[8], "her türlü öz-hareketi ve (...) canlılığı"[9] kavrar, "şeyleri ve onların tasarımlarını; ideaları, iç bağlantıları, dizilimleri, hareketleri, başlangıçları ve bitimleri içinde"[10] açıklar.

Diyalektiğe, bilinç ile maddenin ilişkilendiriliş biçimine göre idealist ya da materyalist bir açıdan yaklaşılabilir. Temel ilke olarak bilinçten hareket edilirse idealist diyalektiğe varırız. Bu yaklaşım, bilincin gelişimini ve çeşitlenmesini konu edinir; ancak bilinç, insan ve toplumun maddi ve fiziksel varlığından bağımsız bir biçimde ele alır. Madde, burada sadece bilincin kendisini geliştirip çeşitlendirmesi ve hareket edebilmesi için gereksinim duyduğu ve kullandığı bir araçtır. Buna karşın materyalist diyalektik, somut ve duyularla algılanabilen dünyadan

8 Hegel Werke 8, s. 176

9 Hegel Werke 6, s. 76

10 Marx-Engels Werke 19, s. 205

kopuk bir tinsellik ilkesinden değil; maddeden yola çıkar.

Materyalizm, dünyayı algılanamayan başka bir dünyanın (idea) gölgesi veya yansıması ya da bir Tin'in (tanrı, dünya ruhu, özne) ürünü olarak değil, kendi gelişimi üzerinden açıklamak, yani *bilinci, toplumsal varoluştan türetmek* demektir.[11]

Bir ilişkiselliğin[12] "maddi" varlığı (mesela dünya küresinin görünümü), onun bizim bilincimizden bağımsız bir varlığa sahip olduğunu ve biz bu ilişkiselliğin bilincinde olmasak bile, bilincimizin dışında varlığını koruduğu anlamına gelir.

Materyalizm, nesnesi doğa olduğunda doğa bilimidir, nesnesi tarih olduğunda ise tarihseldir.

Tarihsel materyalizm, insanlık tarihine ve toplumların gelişimine, nesnel ve tespit edilebilir yasalar doğrultusunda gerçekleşen bir tarihsel süreç olarak bakar; tarihsel gelişimin maddi nedenlerini açıklar ve nihayet *insanların tarihini, insan ürünü* olarak görür.[13]

---

11 Marx-Engels Werke 13, s. 8

12 Almancadaki Sachverhalt kelimesi, gündelik dile "şeylerin ya da olguların mevcut durumu" veya "nesnel olgu" olarak çevrilebilir. Ancak bu kavram felsefi/fenomenolojik düzlemde şeylerin/olguların birbiriyle ilişkilenişini kasteder ve bu ilişkinin düzenine göndermede bulunur. Bundan dolayı, bu kavramı ilişkisellik olarak çevirmeyi tercih ettik. Örneğin kapitalizm, insanlık tarihinin önceki evrelerinde de görülebilecek olan çeşitli olgu/şeylerle kendi ürünü olan yeni olgu/şeyleri birbiriyle ilişkilendirerek bir "düzen" kurar; bu açıdan kapitalizm de bir "ilişkiselliktir". –çev.

13 Marx-Engels Werke 3, s. 26

1.2. Tarihsel Materyalizm ve Tarihsel Süreç

Almancada tarih anlamına gelen (ve "vuku bulmak" anlamındaki *geschehen* kelimesiyle aynı köke sahip) *Geschichte* kelimesi, eski Almancada "olay, olaylar dizisi" anlamına gelen *gis-ciht* kelimesinden türedi. Bu kelime, Hint-Avrupa dillerine ait "qeq" kökünü içerir (Civa anlamına gelen *Quecksilber* ya da tez canlı anlamına gelen *quicklebendig* gibi sözcüklerle, bu kök Almancada hâlâ kullanılır). *Queck*, "zıplamak, hızla hareket etmek veya coşkun bir biçimde gidip gelmek" anlamına geliyor.

Bu eski ve arkaik "tarih" düşüncesi, "zıplamak" ve "coşkunca gidip-gelmek" Bugün okullarda okutulan, sayılardan ibaret bir lapanın miskin fokurdamasına çevrilmiş tarih derslerinden ne kadar da farklı, değil mi? Eski tarih anlayışı, bizi "ne yaparsan yap boş, hiçbir şeyi değiştiremezsin" diyerek aldatan, o boğucu gündelik kanaate ne kadar da ters, değil mi?

Tarih –örneğin okul derslerinde veya siyasetçilerin demeçlerinde- bir tas donuk lapa gibi önümüze konurken, geçmişteki aslî ve canlı tarih anlayışı, daha yakın dönemlerde üretilen "tarihsel süreç" kavramsallaştırmasıyla yaşıyor. "Süreç", sadece "gidişat, işleyiş, seyir" anlamını taşımakla kalmayıp; bizim yani Marksistlerin oldukça önemsediği "durumun değişmesi" anlamını da kapsıyor. Yani "tarihsel süreç" kavramı, aslî anlamına sadık bir tarih anlayışını kastediyor.

Hegel'e göre bu tarih anlayışı, vuku bulan ile onun bilgisini, yani olayın kendisiyle onun düşüncedeki yan-

sımasını birleştiriyor.[14] Böylece tarih; olayların, kavrayışın ve bilgiyi bilinçli bir biçimde işleyerek idrak etmenin ayrı ayrı ve karşılıklı olarak birbiriyle ilişkilendirilmesi işlemidir. *Yani, ancak insanların tarihsel olaylardaki deneyimleri, onların tarihsel süreç içerisinde daha sonraları sergiledikleri davranışları etkiliyorsa bir "tarihten" söz edebiliriz!*

İnsanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptığı anlayışı, tarihsel materyalizmin özünü oluşturmaktadır: İnsanlar tarihi şekillendirir; herkes onun gidişatına katkıda bulunur. Engels henüz 1844 yılında, "Biz, tarihin içeriğini geri kazanmaya yelteniyoruz; ancak biz tarihte 'tanrının' tecellisini bulmuyoruz; onu, insanın ve sadece insanın tecelli etmesi olarak görüyoruz"[15] diyordu. Marx, böylece "'*Tarih hiçbir şey* yapmaz', 'engin zenginliğe sahip *değildir*', 'mücadelelere *girişmez*'! Tersine, bütün bunları yapan, bütün bunlara sahip olan ve bütün bu mücadelelere girişen, *insan*dır, gerçek ve yaşayan insan; tarih -sanki kendi başına bir kişiymiş gibi- *kendi* ereklerini gerçekleştirmek için insanı kullanmaz; tarih, kendi öz erekleri ardından koşan insanın etkinliğinden başka bir şey değildir"[16] diyordu. Neticede tarihsel süreçte "etkin olanlar, yalnızca bilince sa-

14 Hegel Werke 12, s. 83

15 Marx-Engels Werke 1, s. 545

16 Karl Marx –Friedrich Engels (1976). *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*. Sol Yayınları. Ankara. S. 144 Marx-Engels Werke 2, s. 98

hip, düşünüp taşınarak ya da tutku ile hareket eden ve belirli erekleri izleyen insanlardır; hiçbir şey bilinçli bir maksat, istenen bir erek olmadan meydana gelmez."[17]

Tarihsel süreci yaratan, insan etkinliğidir. Ancak insanların bu tarihsel eylemleri, kendi iradeleri ve bilinçlerinden bağımsız bir biçimde verili koşullar tarafından kısıtlanır ve belirlenir: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde değil; doğrudan önlerinde buldukları, verili olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar."[18]

İnsanların bu eylemlerinin sonuçlarına baktığımızda, insanın kendisiyle ve doğayla olan ilişkisinde süregiden bir değişim gözlemleyebiliriz. Bir toplum biçiminden bir diğerine geçilmesine yol açan, mevcut gidişatı bıçak gibi kesen benzersiz olaylar, bu değişim sürecinin büyük kesitleridirler.

Bu süreci tanımlamak için uygun kavramlara, anlamak için dönüşüm ilkesine dair genel bir kavrayışa ihtiyacımız var. İlerleyen sayfalarda dördüncü bölüme kadar bu konuyu ele alacağız.

İlk önce diyalektiğin temel yapısına, yani "yadsıma" konusuna eğilelim.

---

17 Friedrich Engels (1979). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu.* Sol Yayınları. Ankara. S. 56 Marx-Engels Werke 21, s. 296

18 Marx-Engels Werke 8, s. 115

2

Hareket

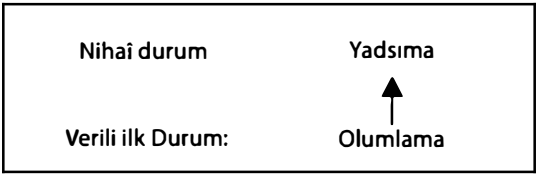
2.1. Yadsıma

Diyalektiğin ana hattını belirleyen unsur, harekettir. Burada "hareket" denilirken, genel olarak "değişim", yani bir durumdan bir diğerine geçiş kastediliyor. Ancak asıl olarak değişimin en radikal biçimiyle ilgileneceğiz: dönüşüm, yani bir ilişkiselliğin yerini baştan aşağı başka bir ilişkiselliğin alması. Zira kapitalizm var olduğundan bu yana zaten değişiyor ve buna rağmen varlığını sürdürüyor. Kapitalizm sınırları içinde cereyan eden bu değişimler her ne kadar anlamlı ve ilginç olsalar da; bizim için etkileyici olan, kapitalizmin başka bir şeye, baştan aşağı kapitalist olmayan bir topluma dönüşmesidir.

Yadsıma, genelde bir durumdan diğerine geçişi tetikleyen hamledir.

Her hareketin bir başlangıç noktası vardır. Bu başlangıç noktasına "olumlama" diyoruz. "Olumlama" kavramını; hareket iyi, anlamlı veya güzel olduğundan değil, salt mevcudiyetinden ve varoluşundan dolayı, adlandırılabilir ve tarif edilebilir olduğundan kullanıyoruz. Olumlama, diyalektik hareketin başlangıcını teşkil eden temel

bir noktadır. Bu başlangıç noktası seçilir, ya da –Hegel'in sıkça belirttiği üzere- "belirlenir". Bu başlangıç noktasını nasıl seçtiğimiz –yerini belirleyişimiz-nereye varmak istediğimize bağlı.

Şekil 2: Yadsıma, bir ilişkiselliğin tümüyle baştan aşağı başka bir ilişkiselliğe dönüşümünü açıklar. Buradaki ok bu sürecin tersine işleyemeyeceğini vurgulamakta.

Belirlediğimiz başlangıç noktasının –onu nasıl belirlemiş olursak olalım- sadece belirli bir süreliğine varlığını koruması dikkat çekicidir. Bu süre zarfı ne kadar uzarsa uzasın, günün birinde olumlama kaybolacak ve onun yerine bambaşka bir şeyle karşılaşacağız. Peki, var olmuş olan şey nereye kayboldu? Başka bir yerde olduğu, geçmişe karıştığı, yok olduğu aşikâr. Ancak olumlama, onun doldurduğu yeri boş bırakacak şekilde yok olmamıştır. Daha ziyade onun bulunduğu yerde artık başka, yeni ve daha önceki olumlamadan belirgin bir biçimde farklı olan bir şey var. Böylece mesela feodalizm çok net bir biçimde ortadan kalkmıştır. O, artık yok. Ancak onun "yeri" boş kalmadı. Vaktiyle feodalizmin konumlandığı yerde, bugün kapitalizmi bulabiliriz.

Vaktiyle belli, adlandırılabilir ve tanımlanabilir bir olumlamanın konumlandığı yerde, şimdi bambaşka ancak onun kadar kesin bir biçimde belirlenebilen, adlan-

dırılabilen ve tanımlanabilen bir ilişkiselliğin konumlanması; son olumlamanın bir öncekinin *yadsıması* olarak adlandırılmasını beraberinde getirir. Bu *yadsımayı* –yani onu önceleyen *olumlamanın* yerini alan ilişkiselliği- daha net tarif etmeye çalıştığımızda, üç saptamaya varırız:

1. Söz konusu yadsıma *boş değildir*. Çünkü bu yadsıma, belli bir ilişkiselliğin yadsıması olduğundan, kendisi de -bir önceki içeriğin yerini alan- *belli bir içeriğe* sahiptir.

2. Bu içerik nedir? Yadsımanın içeriği, *kendi oluşum sürecinin sonuçlarıdır*. Halihazırda mevcut olan bir yadsımanın durumunu, yadsıma süreci biçimlendirir; o, bu süreç içerisinde şekillenir.

3. Yadsıma nasıl meydana gelir? Yadsıma, *olumlamanın onu ortaya çıkarmasıyla* oluşur. Yadsıma, Hegel'in dediği gibi, "olumlamanın kendini içererek aşması ve önceki durumunu terk ederek aktif bir şekilde karşıt bir belirlenime geçişidir."[19] Ya da Bakunin'in özetlediği üzere "hâlihazırda mevcut olan, karşıtını kendi içinden çıkarır."

Yadsıma, diyalektiğin temel yapısıdır. Onun yadsıma işleminin gerçekleştiği bir süreç ve hâlihazır[20] bir durum

19 Hegel Werke 8, s. 172

20 Yazar burada, "bitmiş, tamamlanmış, mamul" anlamına gelen *fertig* sözcüğünü kullanıyor. Buradaki bağlamında sözcük, "tamamlanmış" anlamına ek olarak "mevcut olan" anlamı da taşıdığı için, çeviride "hâlihazır" sözcüğünü kullanmayı tercih ettik –*çev.*

olarak kavranması, ileride ele alacağımız konular için bir önkoşuldur. Hegel şöyle yazar:

"Yadsımanın aynı zamanda olumlama olduğunu veya yadsınan şeyin sıfırlanmadığını, soyut bir hiçliğe dönüşmeyip sadece *belli* bir içeriğin yadsıması olduğunu; veya bu tarz bir yadsımanın genel bir yadsıma olmayıp çözülen *belli bir şeyin yadsıması* olduğunu, yani belli bir belirlenime sahip olduğunu ve sonuçta ortaya çıkan şeyde esas itibariyle muhafaza edildiğini ifade eden mantıklı cümle; *bilimsel açıdan ilerlememizi güvence altına alır* – bilimsel açıdan bir şeyi *basitçe* anlamaya çalışmamızı sağlar."[21]

Bu, hâlihazır bir durumun kendi oluşum süreci tarafından şekillendirildiği anlamına gelir. Henüz bu noktada bile, "amaç, aracı haklı çıkarır" sözünün en azından diyalektiğe aykırı olduğu anlaşılabilir. Bir toplumu, tam da onun oluşumunda devreye sokulan dolayımlar ve araçlar şekillendirir. "Esasen" eşitlik ve özgürlük hedefleyen bir toplum; düşünce suçları, göstermelik mahkemeler ve muhalif düşüncelerin zapturapt altına alınmasıyla inşa ediliyorsa, bu yeni toplumun inşası bittikten sonra eşitliğin ve özgürlüğün hâlâ sağlanamamış olmasına kimse şaşırmamalı.

Hâlihazır bir yadsımanın kendi oluşum süreci tarafından şekillenmesinin başka bir anlamı daha var: Bu, verili ilk durumun[22] farklı koşullar altında iki farklı biçimde

21 Hegel Werke 5, s. 49

22 Verili ilk durum (bkz. Şekil 2) –*çev.*

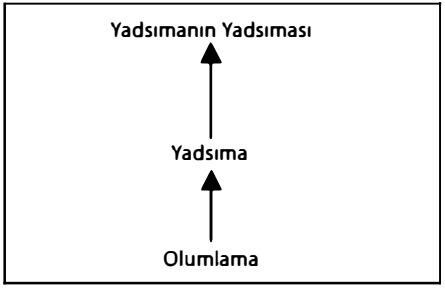
yadsınmasının, iki tamamen farklı nihai duruma[23] yol açacağı anlamına geliyor. Yadsımanın koşulları 1917'den bu yana köklü bir biçimde değiştiği için, kapitalizmin 1917'deki yadsınması hiçbir zaman tekerrür etmeyecek. Gelecekteki yadsımalar, tamamen başka yollarla gerçekleşecek. Bunların ne gibi koşullara yol açacağı yine bu yadsımaların *nasıl* gerçekleşeceğine, yeni toplumların nasıl inşa edileceğine bağlı.

Belli bir yapılanmanın iki farklı biçimde yadsınmasına ve iki farklı sonuca yol açmasına dair iki bilindik örneği, köleliğin ortadan kaldırılmasını ele alalım. Roma İmparatorluğu çöktüğünde kölelik yadsındı, zira çöküşten sonra artık kölelik ortadan kalkmıştı. Ancak, köleliğin işgal ettiği toplumsal konum boş kalmadı. Romalıların imparatorluğu geçmişe karışıp kölelik ortadan kalktığında, köleliğin yerini angarya ve serflik almıştı. Köleci toplumun yadsınması, feodalizme yol açmıştı. ABD'nin güney eyaletleri 1865 yılında savaşı kaybettiğinde de kölelik yadsınmıştı. Ancak, köleliğin bu yadsınması hiçbir biçimde ABD'nin güneyinde feodalizmin ortaya çıkışına yol açmadı. Galip kuzey eyaletleri güneye kapitalizmi dayattığı için, buralarda gelişmekte olan kapitalizmin ta kendisiydi. Aynı olumlamanın –köleliğin- iki farklı biçimde ve farklı koşullar altında yadsınması, iki tamamen farklı yadsımaya yol açmıştı: ilkinde feodalizme, ikincisinde kapYadsımaya dair yapılan üçüncü saptama da daha farklı sonuçlara varmamızı sağlıyor: Hâlihazır bir şey, karşıtını kendi

23 Nihaî durum (bkz. Şekil 2) –*çev.*

içinden aktif bir biçimde açığa çıkarıyorsa; bu her olumlamanın, yadsımanın sebebini içinde barındırdığı anlamına gelir. Dolayısıyla belli bir toplumun ortaya çıkışını anlamak isteyen; analizini bu toplumun erken veya başlangıç safhasından başlatamaz; onun kökeninin izlerini, önceleyen topluma bakarak sürmelidir.

2.2. Yadsımanın Yadsınması

Şekil 3: Diyalektiğin harekete dair temel ilkesi. Oklar, hareketin ters yönde işleyemeyeceğine işaret ediyor. Her basamağa, bir ilişkiselliğin alt-üst olup dönüşmesi tekabül ediyor. Yadsıma, ilk basamaktır.

Yadsıma hareketi tekrarlandığında, yani yadsıma yadsındığında, netice kaçınılmaz olarak "yadsımanın yadsınması"dır (bkz. Şekil 3)

İkinci yadsıma basamağı, süreç olarak ilkinden farklı değildir; o da tıpkı diğeri gibi bir "yadsıma"dır. Dolayısıyla aynı saptamalar onun için de geçerlidir. Ancak ikinci basamak başka bir noktada başlamaktadır. İlk yadsıma olumlamaya dayanırken, ikinci yadsıma zaten olumlamanın yadsınmış hali üzerinden gerçekleşmektedir. Yani

ikinci yadsımanın başlangıç noktası da diyalektik bir hareketin neticesidir. Dolayısıyla yadsımanın tekerrürü, üçüncü bir duruma yol açıyor; bu durum gerek doğrudan onu önceleyen yadsımadan, gerekse de artık geride kalmış olan olumlamadan çok net bir biçimde farklılaşmıştır (bkz. Şekil 3).

Bir özelliğe dikkat edilmeli: İki defa gerçekleşen bir yadsıma, başlangıçtaki olumlamada mevcut olan, ancak bir önceki yadsımada bulunmayan kimi yapılanmaların yeniden ortaya çıkmasına yol açabilir. Geride bırakılmış olan son durumu da önceleyen durumla bir benzerlik söz konusu! Özellikle olumlama sadece iki durumda var olabilecek kimi yapı taşlarını içerdiğinde, ilk yadsıma durumun değişmesini, ikinci yadsıma ise bu yapı taşlarının eski hallerine geri dönmelerini sağlar.

Peki, o zaman neden yadsımanın yadsınması ilk olumlamayla özdeş değil? Bunun ilk nedeni, aradan belli bir sürenin geçmiş olmasıdır. Dışsal koşullar değişmiştir; ikinci yadsıma işlemi, bütün yapılanmaların ilk hallerine geri dönmeleri doğrultusunda gerçekleşemez. İkinci neden, bütün unsurların karşılıklı bir etkileşim halinde birbirlerini değiştirmeleridir. İlk yadsıma işleminde ortaya çıkan unsur, henüz ikinci yadsıma işlemine tabi olmadan değişmiştir. Üçüncü neden ise, eski durumun tamamen yeniden tesis edilmesinin önünde, sistemin karmaşıklığının teşkil ettiği engeldir. İlk basamakta olumlamanın bütün yapılanmaları yadsınmıyor, ilk basamakta yadsı-

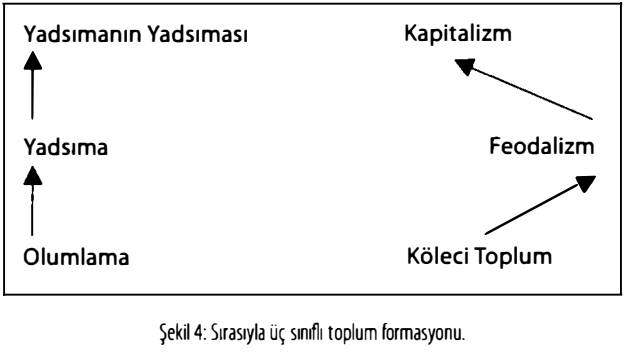
nan bütün yapılanmalar ikinci yadsıma işleminden tekrar etkilenmiyor.

Yadsımanın yadsınması, hangi boyutun ağır bastığına bakılarak, iki şekilde karakterize edilebilir:

Yadsımanın yadsınmasının üçüncü ve kendine özgü yeni bir şey olduğu söylendiğinde, aynı zamanda olumlamanın –yadsımada bulunmayan- eski yapı taşlarını tekrar içeriyor olabileceğine dikkat çekilmeli. Eski yapılanmaların yeniden ortaya çıkması özellikle dikkat çekici ve önemli olduğunda, kimilerinin dediği gibi yadsımanın yadsıması "eski olanın geri dönmesi"dir. Böylesi bir durum söz konusu olduğunda, bu geri dönüşün "daha yüksek bir düzeyde" gerçekleştiği mutlaka vurgulanmalıdır. Bu "yüksek düzey", yadsımanın yadsınmasının ortaya çıkarmış olduğu yenilikten başka bir şey değildir!

Toplamda hiçbir zaman, geride bırakılmış son durumu da önceleyen durum, bir restorasyon hamlesiyle geri getirilememiş, gerçekleşmiş bir yadsıma *geri alınamamıştır.* Tüm zamanların en mükemmel, en ince ayrıntısına kadar stratejik bir biçimde planlanmış olan, Fransız Devrimi'nden önceki koşulları yeniden tesis etme amaçlı restorasyonu –Metternich'in restorasyonu- bile hedefine ulaşmadı: Eski durumu yeniden tesis etme girişimi, yeni bir şeye yol açmıştı.

Peki, tarihsel süreç içerisinde hangi yapı taşları sırasıyla ortadan kaybolabilir ve yeniden ortaya çıkabilir? Örneğin Şekil 4'te betimlenen köleci toplum, feodalizm ve kapitalizm sıralamasını ele alalım (Kavramların kökenleri ve konuyla ilgili tartışma için bkz. Bölüm 3.2 ve 3.3).

Şekil 4: Sırasıyla üç sınıflı toplum formasyonu.

19. yüzyılda topluma eleştirel yaklaşan çok sayıda yazar –çoğu zaman sadece sezgisel olarak- kölelik ile ücretli emek arasında belli bir benzerlik görüyorlardı ve ücretli emeği kast ederek "ücretli kölelik" kavramını öne çıkarıyorlardı. Köleliğe kıyasla çok daha yakın bir dönem olan feodalizme göndermede bulunup "ücretli angaryadan" bahsetmek ise hiç akıllarına gelmezdi. Peki neden?

Emekçi insanların üretim araçlarıyla girdikleri ilişkiye bir bakalım. Tüm bu toplum biçimlerinin ortak özelliği, sınıflı toplumlar olmalarıdır. Üretim araçları, sömürücülere aittir; üreticiler ise, kullandıkları üretim araçlarına sahip değildir. Bu, bahsi geçen üç toplum biçiminin ortak yapı taşıdır, dolayısıyla iki yadsıma işlemine de tabi değildir.

Bir de üretim araçlarının kullanım hakkına bakalım. Kullanım hakkı derken şu kastediliyor: Üretim araçları; örneğin tarlalar, meralar vb. çalışma esnasında onları kullanan insanlara ait değil. Bu insanlar, ürettikleri her

şeyi karşılığında para almadan teslim ederek, en çok üretim araçlarının sahipleri için çalışıyorlar. Ancak geçimlerini, yaşamak için ihtiyaç duydukları şeyleri kendi başlarına, üstelik kendilerine ait olmayan üretim araçlarıyla üreterek sağlıyorlar. Bunu yapma hakkına sahipler ve bu, geçimlerinin temelini teşkil ediyor.

Bu yapı taşı, yani "üretim araçlarının kullanım hakkı" iki şekilde var olabilir: Üreticiler ya bu hakka sahiptirler ya da değildirler.

İşte tam da bu kullanım hakkı feodalizmi, köleci toplumdan ve kapitalizmden ayırıyor. Çünkü serf, bu hakka sahipti. Serf, haftalar boyunca efendisinin topraklarında çalışıyordu ve ürettiği her şey ona değil, efendisine aitti. Buna takip eden birkaç gün boyunca da kendi ihtiyacını karşılamak için çalışıyordu. Bu süre zarfında ürettiği her şey ona ve ailesine aitken, işlediği topraklar yine efendisinin mülküydü. Serf bu noktada ona bırakılan, ama ona ait olmayan bir parça toprağı kendi gıda maddelerini üretmesi için kullanma hakkına sahipti.

Oysa köleci toplumda ve kapitalizmde böylesine bir hak söz konusu değildir. Köleler ve işçiler, ürettikleri her şeyi olduğu gibi teslim etmek durumundadırlar. İhtiyaçlarını karşılayacak şeyleri doğrudan, köleci toplumda toprak mahsulleri olarak, kapitalizmde ise para biçimine bürünmüş ücret olarak alırlar. Bu ortak özellikten -ve bundan doğan diğer ortak özelliklerden- dolayı "ücretli kölelik" kavramı isabetli bir ifade haline geliyor. Bu kullanım hakkının olmamasının, kölelik ile kapitalizmin

korkutucu derecede birbirine benzemesini sağlayan başka sonuçları da var. Köleliğin kapitalizmi bir gölge gibi izlemesi, kapitalizm içinde her daim yeniden bir gerçekliğe dönüşebilmesi dikkat çekicidir.

Troçki, öldürülmesinden kısa bir süre önce, sınıf mücadelelerinin çöküşünün ve işçi sınıfının stratejik bir yenilgisinin istikrarlı ve totaliter devletlerin ortaya çıkmasına yol açabileceğinden bahsediyordu. Troçki'nin bu sistemlerde sömürülenlerden işçi olarak değil de köle olarak bahsetmesi, gerçekten sadece mecazi bir anlam mı taşıyordu? Kölelikle kapitalizm arasındaki ilişkiye biraz daha yakından bakalım:

Kölelik, sömürülen sınıfın kendisini yeniden üretmediği tek sömürü düzenidir. Köle, sadece kısa vadede kendi emek gücünü yeniden üretmek için zaruri olarak ihtiyaç duyduğu şeyleri elde eder, ancak sınıfın kendini yeniden üretimi için zaruri olan gıda maddelerini elde etmez. Köleler sınıfı, temelde, dışarıdan yeni köleler eklenerek yeniden üretilir. Kapitalizm de öte yandan, üreticileri sürekli olarak üretimden dışlayan tek sömürü düzenidir: İşsizlik, kapitalizmin karakterini açığa çıkaran bir olgudur. Yapısal koşullar tarafından belirlenen ve süreklilik arz eden kitlesel işsizliğin olduğu dönemlerde, bundan doğabilecek ve köleliğin "kayıt dışı ekonomi" olarak kapitalizme eklemlendiği bir "tarihsel kısa-devre"nin gerçekleşme tehlikesi, esas itibariyle söz konusudur: Üretim sürecinden dışlanan üreticiler, yeni köle akışının sürekliliğini garanti etmektedirler. Böylece faşizmin, dolaylı bir biçimde tam

da böylesine bir "kısa-devre"ye yol açtığını belirtmek gerek. İşsizler köleleştirilmedi, daha ziyade kölelik ile ücretli emek bir dolayım vasıtasıyla birbirine eklemlendi. İlk evrede nüfusun kimi kesimleri ücretli emek sürecinden koparıldı, tecrit edildi ve zorla çalıştırılarak köleleştirildi. Bu şekilde boşalan ücretli emeğe dayalı işlere işsizler yerleştirildi -ki bu noktada SA'ya[24] hizmet eden işsizler tercih ediliyordu. Daha sonraki bir evrede, geriye kalan işsizler zorla dışarıdan yeni köleler ("yabancı işçiler") toplamakla görevli askerler oldular. Bu, kapitalizm ile köleliği ilişkilendirmenin barbarca, gaddar ve dolaylı bir yoluydu.

Günümüzde, bu hedefe ulaşmak için daha insancıl, demokratik ve dolaysız çabalar söz konusu. Örneğin, iş piyasalarının birinci, ikinci ve üçüncü iş piyasası olarak sınıflandırılması -ve sosyal yardım almak için ücretsiz zorunlu çalışmanın şart koşulması fikrinin her daim yeniden gündeme gelmesi- köleliğe dayanan "kayıt dışı ekonomi"yi inşa etme çabasının bir göstergesidir. Yeniden üretim olanaklarını ekonomik açıdan kısıtlamak için sosyal yardımı gıda maddeleri şeklinde ödeme düşüncesi, bu girişme tamamen uymaktadır: Ücretsiz çalışan emek gücü, tamamen "daha üst seviyedeki" iş piyasalarından yedeklenmelidir.

Kölelik, küresel ölçekte 1990 yılından -yani neoliberalizmin zaferinden ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden- bu

24 *Sturmabteilung* (SA) olarak adlandırılan ve "Hücum Birlikleri" anlamına gelen yapılanma, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin (Nazi Partisi) paramiliter örgütlenmelerinden biriydi *-çev.*

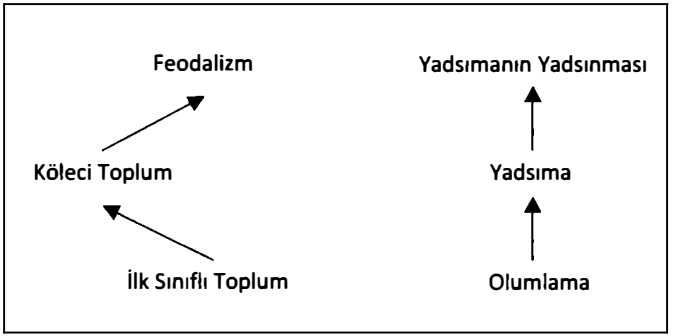
yana yukarıda tarif edildiği biçimde kapitalizme eklendi. 1 milyar işsizin arasından yaklaşık 27 milyon insan, iş ararken köle tacirlerinin eline düştü. Pasaportları ellerinden alınarak, zincirlenerek ya da çoğunlukla yerel polisin güvenliğini sağladığı, etrafı dikenli tellerle kaplı kamplarda çalışarak, %300 ila %800 civarı kâr oranlarını sağlıyorlar. Bu insanlar, çoğu zaman emek güçlerini tamamen yeniden üretmeleri için gereken gıdalardan dahi mahrum bırakılıyorlar. Yeterince tüketildiklerinde veya hasta olduklarında, ya serbest bırakılıyor ya da öldürülüyorlar. Böylece kölelik doğrudan, yapısal koşullar tarafından belirlenen ve süreklilik arz eden kitlesel işsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve köleliliğin tüm dünya ülkelerinde yasadışı olması, onun yeniden güçlenerek ortaya çıkmasını engelleyememektedir.

Devam edelim:

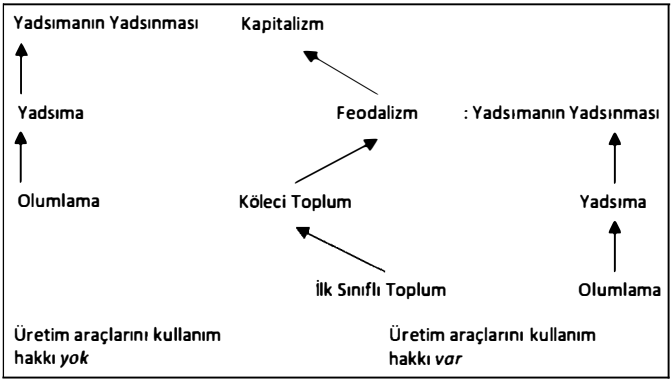
Şekil 4'e yeniden baktığımızda, köleci toplumun ilk sınıflı toplum biçimi olmadığını teslim etmek durumundayız. Eski Mısır gibi, Sümerler ya da Babil gibi ekonomik temeli ücretli emeğe, serfliğe ya da köleliğe değil, özgür çiftçilere dayanan sınıflı toplumlar köleci toplumu önceliyordu. Bu tarz sınıflı toplumlar, literatürde "ataerkil sınıflı toplumlar" ya da "ilk sınıflı toplumlar" olarak anılır. Biz de ilerleyen sayfalarda "ilk sınıflı toplumlar" adlandırmasını kullanacağız.

Şimdi, Şekil 4'teki gibi son üç değil de ilk üç sınıflı toplum, üretim araçlarının kullanım hakkı üzerinden ele alınacak olursa, Şekil 5'teki betimleme ortaya çıkar.

Eski Mısır, Sümer ya da Babil gibi Yakın Doğu'nun eski imparatorluklarında da çiftçiler, üretim araçlarını kullanım hakkına sahiptiler. Yasal olarak bütün topraklar tanrılara aitti. Durumun hukuki ifadesi net olmasa bile; arsaların ve toprakların asla çiftçilerin mülkü olmadığını saptayabilmek mümkün. Böylece çiftçiler, kendilerine ait olmayan üretim araçlarıyla çalışıyorlardı. İhtiyaç duydukları şeyleri alıyorlar (bu, arsaların ve toprağın kullanım hakkının ayırt edici özelliğidir) ve arta kalan her şeyi veriyorlardı -buna vergi ve kira deniyordu. (Çiftçilerin ihtiyaçlarının ne olduğunu ve nelerin verilmesi gerektiğini, tabi ki, çiftçiler belirlemiyordu.)

Şekil 5: Sırasıyla sınıflı toplum formasyonları. Üretim araçlarının kullanım hakkına göre düzenlenmiş genel bakış bakış.

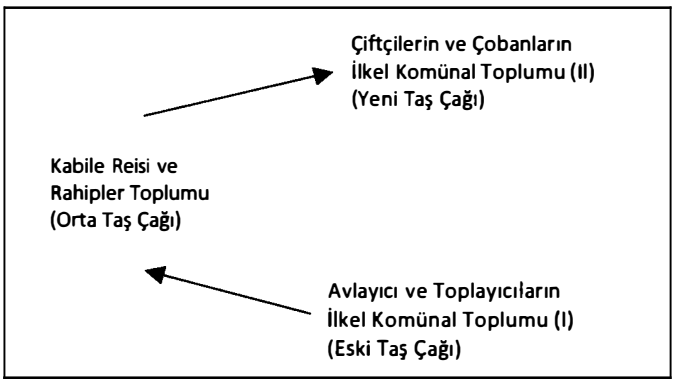

Şekil 6: Sırasıyla ilk üç sınıflı toplum.

Üretim araçlarının kullanım hakkının *olmadığı* bir toplumdan yola çıkarsak, köleci toplum hareketin "olumlama" yanında durur ve Şekil 4'teki sonuca varırız. Kullanım hakkının *olduğu* bir toplumdan başlarsak, Şekil 5'teki sonuca varırız. Görüldüğü üzere "yadsımanın yadsınması" ilkesi, nereden başlarsak başlayalım, her durumda geçerli. Şekil 6'daki betimleme, tüm sınıflı toplum formasyonlarının sıralamasını kapsar.

Şekil 6, sınıflı toplum formasyonlarını betimlemektedir. Tümünün ortak özelliği, üretim araçlarının üreticilerin mülkü *olmamasıdır*. Dolayısıyla bizzat sınıflı toplum da, üreticilerin doğrudan üretim araçlarının sahibi olduğu önceki ilkel toplumun yadsımasıdır; böylece yadsımanın yadsıması da, ileride üretim araçlarının

yeniden emekçi insanların mülkiyeti altında olduğu sınıfsız bir toplumun ortaya çıkmasına yol açabilir.

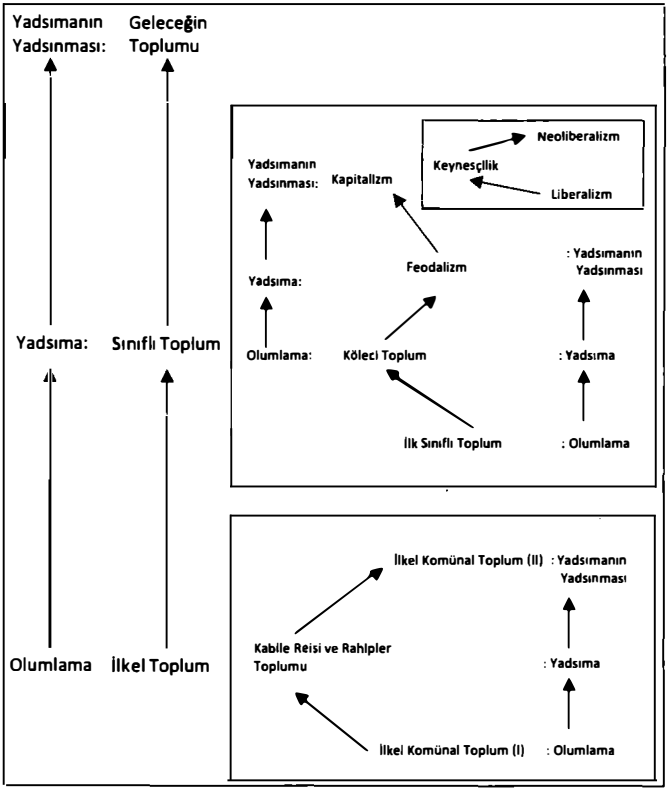

Şekil 7: İlkel Toplumlar Dönemi

Bunun da ötesinde, yeni arkeolojik araştırmaların sonuçları, sınıflı toplumu önceleyen dönemlerin de kendi içinde bir ayrıma tabi olduğunu gösteriyor. Eski Taş Çağı'nın (Paleolitik) son evresinde ve Yeni Taş Çağı'nda (Neolitik) eşitlikçi komünal toplumlar görülür. İki çağı birbirinden ayıran, son derece kısa bir dönemi kapsayan Orta Taş Çağı'nda (Mezolitik veya Epipaleolitik ya da "çömlek öncesi Neolitik" olarak da adlandırılır) insanların kurban edilmesi, ataerkillik ve savaş söz konusu. Tüm bunlar asla komünal bir toplumla uyuşmaz. Bu çağdaki toplumların eşitlikçi değil hiyerarşik olduğu artık biliniyor. Bu çağın sonlarına doğru

Doğu Anadolu'daki yönetici kesim, araç-gereç üretimi için hayati önem taşıyan hammaddelerin kontrolünü de kapsayan bir etki alanına sahipti. Tarih öncesi dönemin bu evresini, Anadolu'da ve Avrupa'nın güneydoğusunda Yeni Taş Çağı (Neolitik) boyunca görkemle doruk noktasına varan, kadın/erkek çiftçilerin ve çobanların komünal toplumu takip etti. Böylece, kendi sınıflı toplumumuzu önceleyen dönemde de birbirine zıt toplum biçimlerinden oluşan üç parçalı bir yapı görebiliriz (bkz. Şekil 7).

Marx ve Engels, insanlık tarihinin asıl olarak ilerideki sınıfsız toplumla başlayacağını her daim açık bir biçimde ortaya koymuşlardır. İnsan aklının hünerleri ancak böylesine bir toplumda açığa çıkıp gelişecektir, tek tip ve homojen bir gelişim böylece mümkün olmayacaktır.

Şekil B: Tarihin fraktal yapısı. Yadsımanın yadsınması, farklı düzeylerde tarihin aynı hareketini gösteriyor; bazı yapılar bin yıllar içerisinde, bazılarıysa yüzyıllar içerisinde değişiyor. Hareketler iç içe geçmiş durumda, ancak tabi oldukları yasa aynı: *Yadsımanın yadsınması.*

Buna benzer daha küçük çaplı yapılanmalar da mevcut. Böylece, son yıllarda kapitalizmin dayattığı çerçeveye dâhil olan Keynesçi "sosyal ortaklık", belli açılardan eski Manchester kapitalizminin[25] yadsımasıdır; neoliberalizm ise yirminci yüzyılın yetmişli yıllarından bu yana sosyal ortaklıktan ziyade birçok yanıyla eski "liberal" Manchester'ın koşullarını andıran bir kapitalizm biçimini destekler.

Şunları gördük:

Tarih, farklı düzlemlerde cereyan eden "yadsımanın yadsınması" ilkesine göre düzenlenmiştir. İlkel toplumu, sınıflı toplum takip etti; sınıflı toplum ise tersinden yeni bir sınıfsız toplumun temelini teşkil edebilir. Sınıflı toplum dahilinde de tekil formasyonlar yine "yadsımanın yadsınması" ilkesine göre (bir yapı taşı olarak üretim araçlarının kullanım hakkının bu ilkeye tabi olmasına göre) düzenlenmiş durumda ve her bir formasyonda yine işleyişi aynı ilkeye tabi olan kesitler mevcut. Bu, farklı ölçeklerde daima aynı yapılanmalara rastlanabildiği anlamına geliyor. Benoit Madelbrot "doğanın fraktal geometrisini" ele aldığı kitabında, "bir şeklin her parçası şeklin tamamına (...) benziyorsa, bu şekle 'kendine-benzeyen' denir" (s. 46) der. Tarihsel süreçte "yadsımanın yadsınması" vasıtasıyla görünür kılınan bu kendine-benzeme hali, Şekil 8'de özet bir biçimde gösterildiği üzere, tarihin fraktal (kendine-benzeyen) yapısını sezmemizi sağlıyor.

25 Bu tabir, 19. yüzyılda İngiltere'nin Manchester kentinde yaşanan yoğun sömürü koşullarına gönderme yaparak, vahşi kapitalizm anlamında kullanılıyor –*çev.*

2.3. Diyalektik Yönteme Dair

Başlarda, diyalektiğin iki boyutundan söz etmiştik (bkz. Bölüm 1.1): Diyalektik, bir yandan şeylerin hareketinin ilkesiydi, diğer yandan da hareket eden şeyi anlama ve tanımlama yöntemiydi.

Eğer *bizzat söz konusu olan şey* diyalektik bir biçimde hareket ediyorsa, yöntemin uygulanışı hareketin yönünü anlamamızı mümkün kılıyor. *Diyalektik yöntem*, gerçek hareketi kesin bir biçimde tarif etmek için gerekli olan kavramların geliştirilmesine olanak tanıyor. Bölüm 3'te Marx'ın gerçek emek sürecini diyalektik bir tahlile tabi tutarak, bu yöntemi tutarlı bir biçimde uygulayıp, tarihsel materyalizmin temel kavramlarını nasıl geliştirdiğini anlamaya çalışacağız. Bu noktada, önceki bilgimize dayanarak, kullandığımız kavramları ve bunların arasındaki ilişkiyi çıkaracağız ve tanımlayacağız. Böylece, şimdi bizzat yöntemi ayrıntılı bir biçimde anlatmaya çalışalım.[26] Bunu yaparken, daha detaylı bir betimleme yapmak için geliştireceğimiz Şekil 3'ten yola çıkabiliriz (bkz. Şekil 9).

Diyalektiği yöntemsel olarak kullandığımızda, yine bir başlangıç noktası belirlemek durumundayız. Bu başlangıç noktası yine mevcut olan, adlandırılabilir bir şey, yani "olumlama" (bkz. Şekil 3). Bu olumlama, diyalektik tahlilin başlangıç noktası olabilmek için belirgin bir kri-

26 Hegel Werke 4, s. 11-16

teri yerine getirmeli: Bu nokta, *kavrayışın*[27] *nesnesi* olmak zorundadır (bkz. Şekil 9)!

Bu ne anlama geliyor?

Immanuel Kant'tan bu yana felsefede kavrayış, görevleri üzerinden tanımlanır. Bir ilişkiselliğin *kesin olarak saptanması* ve onun başka ilişkiselliklerden *belirgin bir biçimde ayırt edilmesi,* kavrayışın iki görevidir. Eğer olumlama "kavrayışın nesnesi" olacaksa, bu, diyalektik tahlilimiz için belirlediğimiz her başlangıç noktasının önce saptanmak ve ayırt edilmek zorunda olduğu anlamına gelir. Olumlama için hem bir tanımlama, bir tarif, özel bir karakteristik -yani bir tanım- ortaya koymak, hem de belirgin bir biçimde hangi ilişkiselliklerin olumlamamıza dâhil *olmadığının* bilincine varmak zorundayız.

Söz konusu olumlamayı, diyalektik hareketten *önce* kavrayışa tabi tutmak, yani saptamayı ve ayrımı ortaya koymak, genellikle kullanılan kavramın değişmesine yol açar ve böylece tahlilin gidişatını önemli ölçüde belirler (bkz. Bölüm 3). Yöntemin temiz bir biçimde uygulanılmamasının bedeli, ilerleyen safhalarda her daim hatalı, mantıksız ya da vahim sonuçlara yol açmaktadır.

İlişkiselliklerin saptanması ve farklarının belirtilmesi,

---

27 Kant, kavrayış veya anlama yetisi olarak çevirebileceğimiz *Verstand* kavramını, dünyayı algılama sürecinin bizzat düşünce nesneleri üreten bir yapı olduğunu açıklamak için kullanır. Nesneleri, ancak belli bir biçim, bağlantı, sebep-sonuç ilişkisi ve zamansallık vb. unsurları içerisinde algılayabilmemiz, bu nesnelere ancak belli "yapılar" üzerinden erişebileceğimiz anlamına gelir. Buna göre, zaman veya sebep-sonuç ilişkisi gibi temel bir kategori olmadan, en basit algılama eylemi olarak *kavrayış* mümkün değildir *–çev.*

bunların arasındaki sınırları belirleyen bir ayrım koymayı mümkün kılıyor. Böylece, "sistematik bir bilim" ortaya çıkabilmektedir. "Sistematik bilimlerin" bu şekilde ortaya çıkması, 18. yüzyılda modaydı. Türlerin ve çeşitlerin tanımlanması için kullanılan Linné'nin biyolojik sistematiği, bunun en bilinen örneğidir. Psikoloji alanında hâlâ kullanılan "dört mizaç" bu sınıflandırma ilkesini anımsatır ve başka bilimler de işe "kavrayarak" başlamaya çalışmıştır. Dünyanın bu şekilde kavrayışa tabi kılınmasının mantıksal sonucu, her şeyi tek tek çekmecelere yerleştirircesine kategorilere ayırmaktır. En sonunda bu dünyanın bütün bileşenleri birbirinden tecrit edilerek tek tek kutucuklara yerleştirilmiş, saptanarak ve ayrımlar konarak itinayla temiz bir biçimde kayda geçmiş olur.

Nasıl oluyor da diyalektik, böylesine bir katılaşmanın önüne geçip, saptamada bulunulduktan ve ayrım konduktan sonra, daha ileriye gidilmesini sağlıyor?

Hegel, Sokrates'in yöntemini yeniden ele almıştır. Sokrates, ünlü diyaloglarında net bir biçimde saptanmış ve ayrımları konmuş bir ilişkisellikten yola çıkıp; daha ince ayrımlar koyarak, ilişkiselliği yoğun bir biçimde sorgulayarak, atılan adımları ince eleyip mantıksal adımları sık dokuyup gözden geçirerek, yola çıktığı noktadan tam zıt bir yere varıyordu (örneğin cüretten korkaklığa). Bir ilişkisellikten yola çıkarak onun karşıtına varacak olursak, gerçekten de ilerlemiş oluruz. Yeni bir boyut önümüze serildi. Verili bir ilişkisellik, bir karşıtlığın unsuruna dönüşmüş oldu. Yola başladığımız sistem genişledi. Karşıt

olanı arayıp bulma eylemini Hegel "negatif akla uygun" ya da "diyalektik" olarak adlandırıyordu. Bugün, bu felsefi sistemin tümünü "diyalektik" olarak adlandırmaya alıştık; ancak "diyalektik"ten özellikle bu yöntemin ikinci adımını, yani önceden belirlenen ve ayrımları konan bir ilişkisellikten yola çıkılarak karşıtını arayıp bulmayı da anlamalıyız.

Yani; olumlamanın belirlenip ayırdına varılmasını, bir ikinci adım olarak yadsımaya doğru ilerleyiş takip eder (bkz. Şekil 9). Hegel'e göre "olumlamanın kendini içererek aşması ve önceki durumunu terk ederek aktif bir şekilde karşıt bir belirlenime geçişi" (Bölüm 2.1) olan yadsıma, olumlamanın belirlenmesinden yola çıkarak onun karşıtının belirlenmesine varıyor. Yani *diyalektiğin* görevi, bir *karşıtlık* teşkil edecek biçimde, olumlanın karşıtını arayıp bunu olumlanın karşısına koymaktır. Karşıtlık birbirini dışlayan iki ilişkiselliği, birbirlerini tanımlayacak şekilde bağlar: Bir tanesi tam da diğerinin olmadığı şeydir. Bunun bir örneği, Hegelci felsefenin başlangıç noktası olan "varlık ve hiçlik"tir (Bu ve diğer örnekler için bkz. Bölüm 2.4).O kadar ileriye gittik ki, bir çıkmaz sokağa vardığımız izlenimi uyanıyor. Karşıtlığın dışına çıkabileceğimiz yolları bulamıyoruz. Zira nerede durursak duralım -olumlamanın konumunda veya onun yadsımasının konumunda- her daim sadece ötekine, karşıt olana havale ediliyoruz. Burada, kavrayış bizi daha ileri bir noktaya götürmüyor; zira kavrayışın görevi saptamak ve ayrım koymaktan ibaret. Tam da bu, bizi karşıtlığa hapsediyor.

Negatif-kavrayışa uymak da yanlış yola çıkıyor, zira o da bizi karşıtlığın bir unsurundan diğerine götürüyor. Karşıtlık dâhilinde, bir şey diğerinin olmadığı şey ise, o zaman sonuç olarak ikisi birlikte her şey olmalı! Peki, hareket hangi yönde ilerleyebilir ki?

Tam da olumlama ile yadsımanın her şey olması, bu karşıtlıktan çıkmamızı sağlıyor -eğer karşıt olmanın bir bütünlük arz ettiğini saptamayı başarabilirsek!

Karşıtlığı bir bütün olarak görme yetisi, eski felsefede (pozitif) *akla*[28] atfedilir. Aklın görevi, karşıtlığı içerip aşan bir *dolayım* bularak, onu bir bütünlük olarak kavramaktır. Karşıtlığa bir dolayımın ilave edilmesiyle karşıtlık, bir *bütün* olur.

Ancak buradan bakıldığında, "yadsımanın yadsınması" *aklın* asıl *nesnesidir*, zira vaktiyle -dolayımdan önce- karşıtlığın olduğu yerde, şimdi dolayım sayesinde bir bütünlük varsa, bir yadsımanın gerçekleşmiş olduğunu yadsıyabiliriz de.

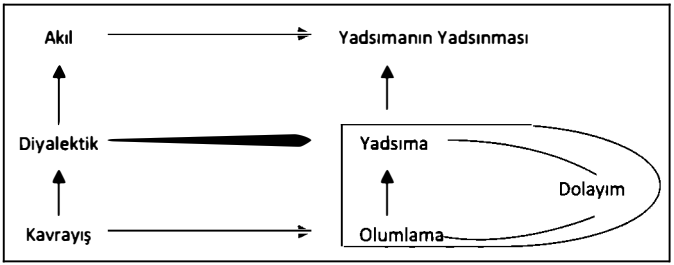
Dolayısıyla "yadsımanın yadsınması" sadece yadsımadan yola çıkarak ilerlemek anlamına gelmiyor; aynı zamanda bizzat yadsıma işlemini de yadsımak anlamına da geliyor.

Burada her şeyin dolayıma bağlı olduğu aşikâr. Salt biçimsel açıdan dolayım, karşıtlığın iki kutbunun ortasıdır; yani olumlamaya olan mesafesi ile yadsımaya olan

28 Almancada ve özellikle Kant'ın felsefesinde "akıl" (us) olarak çevirilen *Vernunft* kavramı, bu metinde önceden belirtilen kavrayış (*Verstand*) kavramından farklıdır. Akıl, kavrayışın bize sunduğu bilgi nesnelerini daha soyut bir düzlemde kavramsallaştırıp ilişkilendirmemizi sağlar -*çev.*

mesafesinin tam olarak eşit olduğu bir yerdir. Buraya bir dolayımın eklenmesi, olumlamayla yadsımanın sürekli birbirlerine dönüşerek, eriyip iç içe geçmelerine yol açıyor -buraya eklemlenen dolayım, olumlamayla yadsıma arasındaki harekettir. İkisi de karşılıklı olarak birbirilerinin özelliklerini alır. Dolayısıyla, dolayımdan önce (hareketin vuku bulmasından önce) yadsıma olan şey, dolayımdan sonra salt bir gelişim olarak kendisini sunar. Bu nedenle, dolayımın ortadan kaldırdığı karşıtlık, yadsımanın yadsımasıdır, yeni ve daha kapsamlı bir yapılanmadır.

Bizzat yadsımanın bu yadsınması, diyalektik hareketi devam ettiren bir olumlama olarak ele alınabilir. Bu nedenle, hâlâ aklın nesnesi olan yadsımanın yadsınması, saptama ve ayrım koyma yoluyla, kavrayışın bir nesnesine dönüştürülmek zorundadır. Bu aşamaya -diyalektik hareketin son bulduğu noktadan yeni bir döngünün başlangıç noktasına geçişe- *onaylama* (Affirmation *-çev.)* denir.

Kavramların anlamı:

Olumlama: Mevcut bulunan şey, hareketin başlangıç noktası.

Yadsıma: Olumlamanın karşısına konumlanan şey; olumlamayla karşıtlık teşkil eden şey.

Karşıtlık: Birbirini dışlayarak, birbirine göndermede bulunup birbirleriyle ilişkilenen ilişkisellikler.

Dolayım: Bir karşıtlığın kutupları arasındaki orta nokta, onların arasındaki hareket. Karşıtlık, dolayım aracılığıyla bir bütüne dönüşür – yadsıma ileri doğru bir gelişim olarak kendîsini gösteriyor.

Yadsımanın Yadsınması: Dolayım aracılığıyla, olumlama ile yadsımanın kimi boyutlarını karşılıklı olarak birbirlerine aktarmaları sonucu, içebilip aşılan karşıtlığın bir bütüne dönüşmesi.

Kavrayış: Kavrayışın görevi, bir ilişkiselliğin saptanması/tanımlanması ve diğer ilişkiselliklerle arasında kesin bir ayrımın konmasıdır.

Diyalektik: Negatif akıl. Görevi, olumlamadan karşıtına varmaktır.

Akıl: Pozitif akıl veya spekülasyon. Görevi, karşıtlığı bütün olarak ele almaktır, yani karşıtlığı içerip aşacak bir dolayım bulmaktır.

Şekil 9: Diyalektik yöntemin uygulanması: Diyalektik yöntemin uygulanması, reel hareketin tarif edilebilmesini sağlıyor. Açıklamalar için metne bakınız.

Hegel ve Marx'ın aynı kavramları kullanmasına dikkat edilmeli: İkisi de olumlamayla yadsımayı bir karşıtlık kapsamında, karşıtlığın *kutupları* olarak adlandırır.[29] Karşıtlığın iki kutbuna ve bunlara eklenen dolayıma, diyalektik bütünün "kesiti" (*moment*) denir.[30]

"Yadsımanın yadsımasına" dair yöntemsel yaklaşım, Şekil 9'da betimlendi.

Bu yaklaşım doğrultusunda ilerlerken hangi adımların atıldığını özetleyelim:

1. Belirleme/Saptama/Tanımlama: Başlangıç noktası olarak seçilen ilişkisellik -yani olumlama- belirlenmeli ve diğer ilişkiselliklerden ayırt edilmeli.

2. Yadsıma: Olumlanın zıttı belirlenir ve böylece bir karşıtlık oluşur.

3. Dolayım/Dolayımlama: Karşıtlığın kutupları, en azından kutuplardan birinin boyutlarını onun karşıtı olan

29 Örneğin bkz. Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. s. 60 Marx-Engels Werke 23, s. 63

30 Örneğin bkz. Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. s. 18 Marx-Engels Werke 23, s. 193 *Kapital*'in Almanca orijinalinde ve Marx'ın diğer eserlerinde de *"Moment"* kavramı kullanılıyor. Sol Yayınları tarafından basılan eserin Türkçe çevirisinde bu kavram için "öğe" ifadesi kullanılıyor. "Öğe" daha çok durağan bir unsuru çağrıştırırken, Türkçeye "an" olarak çevrilebilecek "moment" kavramı, daha dinamik bir sürecin ve ona has değişimin/zamansallığın durdurulabilir ve saptanabilir karakterini daha iyi vurguluyor, diyalektiğin bu yönünü daha iyi ifade ediyor. Diğer yandan kimi Hegel çevrilerinde "uğrak" kelimesi kullanılsa da (bkz. G.W.F. Hegel (1986). *Seçilmiş Parçalar*. Remzi Kitabevi. İstanbul. *çev* Nejat Bozkurt. S. 28) bu kavram da varılan noktanın kendi içerisinde statik olduğuna dair bir çağrışımda bulunuyor. Dolayısıyla burada bütünlüğe, zamansallığa ve harekete vurgu yapmak için "kesit" kavramını kullanmayı tercih ettik *–çev.*

kutba aktaracak şekilde, iç içe geçerek karşılıklı olarak birbirine dönüşür.

4. Bütünlük: Bu hareketin (dolayımın) neticesi olarak üç kesitten müteşekkil diyalektik bir bütün oluşur: Bu bütün, ilk yola çıkılan olumlamanın ötesinde, ek olarak yeni belirlemeleri içerir.

5. Onaylama: Sonunda, bizzat üç kesitin diyalektik birliği, sonraki hareketin başlangıç noktası haline geldiğinde, o da belirlenerek ve ayrımlar konarak bir "olumlamaya" dönüştürülmelidir.

2.4. Örnekler

Amacımız, diyalektik yöntemi kullanarak Marx'ın emek süreci tahlilinin izini sürüp anlamak ve buradan hareketle tarihsel materyalizmin temel kavramlarını oluşturmaktır. Ancak bu konuya eğilmeden önce, bu yöntemin daha anlaşılır hale gelmesi için uygulanışına birkaç örnek vermek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

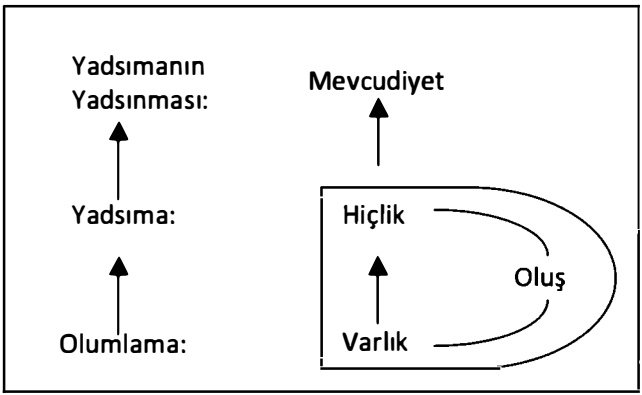
İlk örneğimiz, Hegelci diyalektiğin başlangıcını teşkil eden varlık-hiçlik karşıtlıdır. Bu karşıtlık; onu dolayımlayan, *varolmaya ve yitip gitme*ye işaret eden, *oluş* vasıtasıyla içerilip aşılır. Oluş (*Werden*) dolayımıyla "varlık" (*Sein*) ve "hiçlik" (*Nichts*) birbirine dönüştüğü için; bu dolayımlama karşıtlığı bütünleştirir:Bir şey *oluş*ur ve böylece hiçlik, varlık haline gelir, varlığın yok olmasına yol açarak onu geçer ve böylece yine varlık, hiçlik olur. Yani karşıt-

lığın bütünlüğü (zıtların birliği -*çev.*) bütün kesitleri içeren bir "mevcudiyet"tir (*Dasein*).[31] *Mevcut-olan* her şey, şüphesiz, *olan* bir şeydir. Ancak bir zamanlar olmadığını, oluverdiğini, sonra yitip gideceğini ve olmuyor olacağını biliyoruz.[32]

Başka bir örnek daha verelim: Üretim ile tüketimin karşıtlığı. Malların, hizmetlerin, bilgilerin vb. ü*retimi*, hâlihazır bir ilişkiselliğin edinilmesine karşıt olarak, bir şeyin yapılması olarak tanımlanmış durumda. Onun karşıtlığı, üretilenin tüketimidir; zira üretim bu amaçla gerçekleştirilmişti. Her ne kadar biri diğerinin karşıtı olsa da, iki kutup arasındaki hareket kendisini ortaya koyuyor: Emekçiler tükettiklerinde, bu tüketim, harcanan emek gücünün yeniden-üretimini, yani emek gücünün yeniden oluşmasını sağlıyor. Aynı şekilde, bir elektrik santralinde kömürün, petrolün ya da güneş enerjisinin kullanılması ve tüketilmesi, elektrik üretilmesini sağlıyor.

31 "Sein" (olmak-varlık) soyut kavramından farklı olarak "Dasein" (mevcudiyet) daha somut bir *olma hali*ne işaret ediyor -*çev*

32 Hegel Werke 4, s. 13

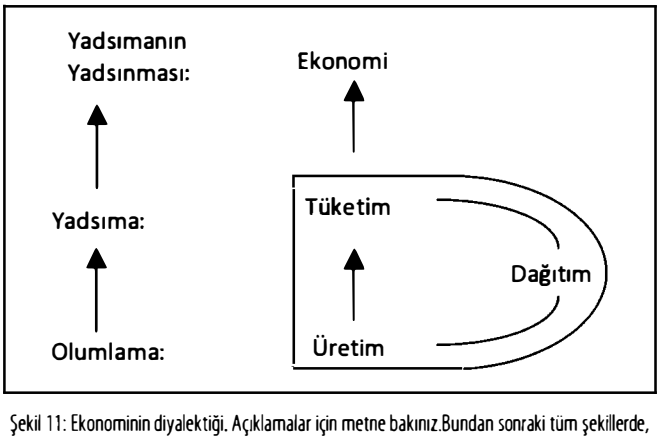
Şekil 10: Varlık ve hiçliğin diyalektiği. Varlık ile hiçliğin karşıtlığı, oluş ile dolayımlanır. Üç uğrak dur durak bilmeyen hareketini kapsayan, karşıtlığın bütünlüğü.

Tersinden: Çelik üreten bir işletme, ham demir, kömür, enerji ve emekçilerin yaşamlarına ait zamanı tüketir. Ancak kutupların eriyip sıvılaşması nasıl meydana geliyor, karşıtlıkların birliğine yol açan dolayım nedir? Ancak üretim için kullanılan maddeler, onlara gereksinim duyulan yerde oldukları takdirde üretimin mümkün olduğu aşikâr. Ham demir ve kömür çelik fabrikasında bulunmalı ki, orada çelik üretilebilsin; besin ve diğer gıda maddelerinin önceden üretilmiş olması yetmiyor; aynı zamanda insanlar bunlara ulaşıp tüketebilmeli ki, emek gücü yeniden-üretilebilsin. Dolayım, gereksinim duyulan şeyin gereksinim duyulduğu yere ulaşmasını sağlayan *dağıtım* vasıtasıyla gerçekleşir. Böylece, üretim ile tüketimin karşıtlığı içerilip aşılabilir (bkz. Şekil 11).

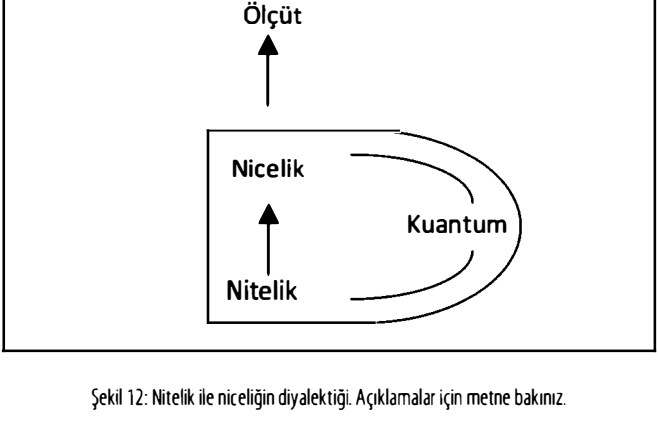
Son bir örnek daha: Nitelik ile niceliğin diyalektiği.

Ders kitaplarında sıkça diyalektikle ilintili olarak "niceliğin niteliğe dönüşmesi"ne dair bir "yasa"dan söz edilir. Bu yasaya göre, bir ilişkisellik salt niceliksel değişimlerle bir sınır değerine eriştiğinde, niteliksel bir sıçrama geçirir –alt-üst olup başka bir ilişkiselliğe dönüşür. Bu ders kitaplarının çoğunda bu "yasa" neredeyse gökten zembille iniyor ve bazı yorumcular bunu doğru kabul ederken, başkaları ise bunu dogmatik bir yaklaşım olarak adlandırıyor.

Ancak bu sözde "yasa", doğrudan diyalektik yöntemin nitelik kategorisine uygulanmasının bir sonucudur (bkz. Şekil 12). Belirleyerek [saptayarak –*çev.*] ve ayrım koyarak işe başlayalım: İki farklı ilişkiselliğimiz varsa, bunlar *nitelikleri* üzerinden ayrışırlar; nitelik çeşitliliği, onların tabiatındaki çeşitliği ifade edip, çeşitliliği elde etmemizi sağlar. Nitelik, bir şeyi *belirler*, onun tanımlanmış ve belirlenmiş halidir. Bir şeyin niteliği, o şeyin kendisini değiştirmeden değişemeyecek olandır. Nicelik bundan *farklıdır*, zira nicelik pekâlâ şeyi bizzat değiştirmeden de değiştirilebilir. Ancak böylece -salt farkı ortaya koyarak- yadsımaya doğru yol aldık. Zira niteliğin karşıtı sonuçta niceliktir, belirlenme haline karşı kayıtsızlıktır, yani şeyin kendisini değiştirmeden değiştirilebilendir.

Şekil 11: Ekonominin diyalektiği. Açıklamalar için metne bakınız.Bundan sonraki tüm şekillerde, Şekil 3'e tekabül eden sol kısım atlanmıştır.

Şekil 12: Nitelik ile niceliğin diyalektiği. Açıklamalar için metne bakınız.

Dolayımlama, şeyin nicel olarak değiştirilmesiyle -kuantumların eklenmesi veya eksilmesiyle- gerçekleşir.

Kuantum, şeyin kendi niteliğini muhafaza etmeye devam eden en ufak birimdir, *sınırlı bir niceliktir.*

Diyalektik bütün, ölçüttür; niteliksel olarak belirlenen niceliktir. Ölçüt, niceliğin aynı zamanda niteliğini ve böylece bizzat şeyin kendisini etkilemeyecek şekilde nereye kadar değiştirilebileceğini ortaya koyar (ölçülü olmak). Ölçütün aşılması durumunda (ölçüsüzlük) nitelik de, şeyin kendisi de, değişir. Sonuçta ölçüsüzlük, yeni bir niteliğe sahip yeni bir ilişkiselliği ortaya çıkarır.[33]

Şu ana kadar yöntemi, üç farklı örnek üzerinden betimlemeye çalıştık. Şimdi de, Marx'ın emek sürecini diyalektik yöntemle nasıl tahlil ettiğine; bu tahlili, tarihsel materyalizmin temel kavramlarını geliştirmek için nasıl kullandığına bakalım.

33 Hegel Werke 5, s. 209-210, 387-401

3

Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları

3.1. Emeğin Diyalektik Tahlili

İnsan, yani tarihi yapan güç, diyalektik materyalizmin merkezinde yer alır. Dolayısıyla diyalektik yaklaşımımız da insandan başlar. Yadsımayı ararken, insanın karşıtı olarak hayvanı koymak akla yatkın görünüyor. Ancak şimdiden bir hata yaptık bile -aklımızı kullanacağımıza duygularımızla hareket ettik. Zira olumlamayı, yani insanı tanımlayıp ayrımını koymayı ihmal ettik. Bunu bir deneyelim:

İnsanın, gereksinim duyduğu her şeyi önceden üretmek zorunda olan tek tür olması dikkat çekicidir. İster giysiler, ister gıda maddeleri, ister konut olsun, insanın gereksinim duyduğu her şey, insanların ürünüdür. Sokak kenarlarındaki ağaçlar bile, eski bir ormanın kalıntıları değil ve çevre düzenlemeleri doğrultusunda oralara dikilmişler. Eğer emek olmasaydı insanlık biterdi, çünkü doğal maddeleri işlemeden kullanmak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla insan, çalışan bir varlık olarak *belirlenmiştir*, çünkü insan sadece çalışarak yaşayabiliyor. İnsanla-

rı hayvanlardan *ayırt eden* tam da bu. Buna ilişkin Marx şöyle söyler:

"İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da istenilen herhangi bir şeyle ayırt edilebilir. İnsanlar kendi geçim araçlarını bizzat üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırt etmeye başlıyorlar, [...] İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddî yaşamlarını da üretirler."[34]

Yani insan üretici olarak belirlenmiş ve bu haliyle hayvandan ayırt edilmiş durumda. Olumlama noktasına basitçe "insanı" yerleştirmek yerine onu belirlemek/tanımlamak ve ayrım koymak, diyalektik tahlilimizin *üreticiyle* başlamasına yol açtı! Buna göre, yadsımaya varmak için ileriye dönük bir adım attığımızda, özellikle üreticiden yola çıkmak zorundayız. Bu (*üretim*), emek süreci içinde üreticinin karşıtını teşkil eden şeyi bulmak zorunda olduğumuz anlamına gelir.

Üretim sürecinde insan *öznedir*. Öznenin karşıtı, *nesnedir*. Böylece, emek sürecinde karşıtlığı, üreticinin karşısında konumlanan nesne teşkil eder ki Marx buna "*emeğin konusu*" (emek nesnesi –*çev.*) der ve işlenmesi gereken nesneyi kasteder. Üretim sürecinde işlenerek ürün haline getirilen bütün nesneler, emek nesneleridir. Taş, kemik, kereste, boynuz vb. ilk emek nesneleriydi; sonradan bunlara kil, metaller, sentetik maddeler vb. eklendi. Günümüzde atomlar, genler ve yanı başımızdaki insanlar dahi emek nesneleri oldular.

---

34 Karl Marx – Friedrich Engels (1987). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. S. 38 Marx-Engels Werke 3, s. 21

Yani üreticiler ile emek nesneleri birbirilerinin karşıtı olarak konumlanırlar. Bu basit karşıtlıktan çıkmak ve gerçekten karşı karşıya olunan nesneyi işlemek için bir dolayımlama gerekiyor: *emek araçlarının* devreye sokulması. Emek tarafından gereksinim duyulan bütün araçlar, emek araçlarıdır ya da Marx'ın dediği gibi "işçinin kendisi ile emek konusu arasına soktuğu"[35] şeylerdir. İlk etapta bunlar, emek sürecinde kullanıldıkları şekliyle *-emek araçları* olarak adlandırılan- aletler ve makinelerdir. Ancak emek nesneleriyle üreticileri yan yana getirmek için zaruri olan sokaklar, gemiler ve tüm diğer ulaşım araçları, yani genel olarak altyapı hizmetleri de buna dâhildir. 5000 yıl önce ilk sabanları çeken öküzlerin kas gücünden bugün makinelerin çalışmasını sağlayan elektriğe kadar, çalışmak için gerekli olan enerji de bir emek aracıdır.

Özel bir emek nesnesinden daha bahsetmek gerek. Emek nesnelerinin ürünlere dönüştürülmesi için kullanılan emek araçlarının devreye sokulması, ancak üretimin *nasıl* yapılması gerektiğine dair bilgi mevcutsa mümkündür. Emek nesnelerinin ve emek aletlerinin seçilmesi ise ancak *neyin* üretileceğine dair bir bilgi mevcutsa mümkündür. Böylece *bilgi,* üretim için zaruri bir uğrak olur. Bundan dolayı, doğa bilimleri de tıpkı iktisadî verilerin işlenmesi[36] gibi bir emek nesnesidir.[37]

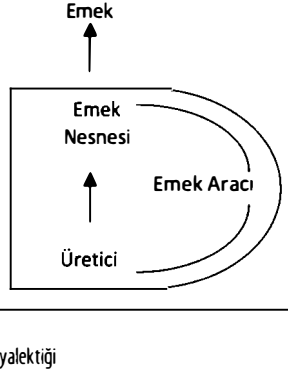
35 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt.* Sol Yayınları. Ankara. S. 182 Marx-Engels Werke 23, s. 194

36 Üretimin nasıl yapılacağına dair bilgi, bkz. Marx-Engels Werke 42, s. 435

37 Neyin üretileceğine dair bilgi, bkz. Marx-Engels Werke 42, s. 439

E. Mandel, Marksizme Giriş (kitabın Almancasında s. 196):

"İnsanlar tarafından üretilen her ürün, üç unsurun sonucudur: Doğada dolaylı ya da dolaysız bir biçimde bulunan hammadde yani emeğin nesnesi [Objekt –çev.]; hangi gelişim evresinde olurlarsa olsunlar, insanlar tarafından yaratılan emek aleti (ilk sopadan, ilk şekil verilmiş taşlara ve günümüzdeki karmaşık otomatik makinelere varana kadar), yani üretim aracı; emeğin öznesi, yani üretici."

Şekil 13: Emeğin Diyalektiği

Üreticiler, emek nesneleri ve emek araçları bir araya geldiğinde; özne ile nesne ve üreticiyle onun karşısında konumlanan emek nesnesi arasındaki karşıtlığı, emek araçlarının etkin bir biçimde devreye sokulmasıyla (yani emek ile) içerip aşmak mümkündür. Emek araçları devreye sokulduğu ve karşıtlığa eklendiği sürece (yani uzun bir müddet çalışıldığında), üreticiyle emek nesnesi karşılıklı olarak iç içe geçerek birbirine dönüşür. Emek süreci dâhilinde üretici, yaşamının bir kısmını cansız nesneye aktarır. Yaşamından belli bir süreyi, yaşam gücünün ve sıkça da sağlığının bir kısmını sarf eder. Üreticinin bunları sarf etmesi, karşısında konumlanan emek nesnesinde bir değişikliğe yol açar; emek nesnesi –üstelik üreticinin iradesi doğrultusunda tasarladığı şekliyle- bir ürüne dönüşür. Marx şöyle der:

"Örümcek, işini dokumacıya benzer şekilde gördüğü gibi, arı da peteğini yapmada pek çok mimarı utandırır.

Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın yapısını gerçekte kurmadan önce, imgesinde kurabilmesidir. Her emek-sürecinin sonunda, daha önceden işçinin imgeleminde başlangıç halinde var olan bir sonuç elde ederiz."[38]

Ernest Mandel *Marksizme Giriş* adlı kitabında emek sürecini öylesine kısa ve özlü bir biçimde ifade ediyor ki, Şekil 13'teki grafik ondan alıntılanan metne tekabül ediyor.

Yadsımanın tanımlarını anımsayacak olursak (Bölüm 2.1), bütün bu tanımlamaların reel emek sürecinde, yani bizzat şeyin diyalektik hareketinde somutlandığını görürüz. Yadsıma -yani emek nesnesi- boş değil, belli bir içeriğe sahip oluşum sürecinin sonucunu içerir: Yadsıma, onun karşıtı olan üreticinin onu ortaya çıkarmasıyla, yani yapılışına göre şekillenir. Ancak burada duralım! Hani emeğin konusu, üreticinin henüz işlemesi gereken nesneydi? Peki o zaman, emek nesnesinin üretici tarafından yaratılması ne anlama geliyor? Etrafımızdaki dünyaya şöyle bir bakalım! Fiiliyatta da bir üreticinin karşısında konumlanan neredeyse bütün emek nesneleri, hâlihazırda başka üreticilerin ürünleridir. Ve bu ürünler emek nesneleridir, çünkü bunlar *yeniden işlenir.* Bütün üreticilerin toplamı, bu ürünü bizzat üretmiştir!

Örnek olarak bir yün kazağı ele alalım: Bu kazak, bir trikotaj makinesi aracılığıyla onu yün iplikten örmüş olan

38 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt.* Sol Yayınları. Ankara. S. 181 Marx-Engels Werke 23, s. 193

bir kadının emeğinin ürünüdür. Yün iplik, emek nesnesi olarak kazağı ören kadının karşısında konumlanıyor. Ancak bu yün iplik, daha önce sarf edilmiş olan bir emeğin ürünüdür: bir iplik makinesi dolayımıyla yünü örerek iplik haline getiren iplikçinin emeğinin ürünü. İplikçinin karşısında emek nesnesi olarak konumlanan yünün kendisi de, bir kırpma makinesi aracılığıyla koyunu kırpmış olan bir çobanın emeğinin ürünüdür. Çobanın karşısında emek nesnesi olarak konumlanan koyun da, onu değerlendirilebilir bir yüne sahip olmasını sağlayacak şekilde besleyen yetiştiricilerin ürünüdür. Yetiştiricilerin emek aleti bilgidir -yetiştirmede başarılı olmak için gerekli olan bilgi, birikim ve beceri. Yaban bir koyunun, *aracısız bir biçimde* yetiştirilmeyi bekleyen bir nesne olarak, insanın karşısında konumlandığı zamanlar yaklaşık 12.000 yıl geride kaldı.

Böylece bizzat emek nesneleri de, çoğu zaman daha önceden gerçekleşmiş bir emek sürecinin ürünleridir. Bizzat üreticilerin -hammaddeler hariç(!)- kendi emek nesnelerini ürettikleri saptaması, *toplumun genelini* kapsar. Hammadde ile mamul ürün arasındaki bu yolun uzayıp daha çok ara aşamanın bu sürece katılması, tarihsel gelişime özgüdür. Hammaddelerin sayısı sınırlı bir biçimde artarken, emek nesnelerinin sayısı hızla artıyor.

Buna ilişkin, tartışılması gereken bir itiraz vardır: Olumlamanın yadsımasına dönüştüğünü söylemek, üreticinin, karşısında konumlanmış olan kendi emek nesnesine dönüştüğü anlamına gelir. Bu gerçekten böyle midir?

Üretici, emek nesnesine dönüşmekten ziyade, üretici olarak kalmaya devam etmez mi?

Öncelikle bu dönüşümün, sadece dolayım etkili olduğu sürece, yani emek süreci boyunca (sadece çalışıldığı müddetçe) gerçekleştiğini göz önünde bulunduralım. Çalışma süresi boyunca üretici, hayatını kendi yadsımasına, yani cansız bir ürüne dönüştürüyor. Çalışma hayatının sonunda emekliliğe ayrılırken herkes, hayatının kaç yılını işyerinde geçirip tükettiğini, hayatının hangi aralığının kaybolduğunu -silinmiş olduğunu- bilir. Ancak hayatın bu kesiti, onun yerini dolduran hiçbir şey bırakmadan silinmedi; onun yerini, üretilmiş olan ürünler dolduruyor. Bir kaynakçı, hayatının kaç yılının kaç tane kaynak yapılan yere dönüştüğünü, bir büro çalışanı bu yılların kaç kilo yazılı kâğıda dönüştüğünü geriye bakıp sayabilir.

Bizzat bu dönüşüm süreci hayatı zenginleştirmenin, güzelleştirmenin ya da derinleştirmenin değil, sadece para kazanmanın bir yolu olarak görüldüğünde, yabancılaşma cehennemi başlar. Çalışma hayatının sonunda tüketilen hayatın tamamı, dönüşmüş biçimiyle, yabancı ve cansız bir biçimde, çalışanın karşısında konumlanır.

"İşçi, yaşamını nesneye katar; fakat artık yaşamı kendisine değil, nesneye aittir."[39]

3.2. Emek ve Üretim Tarzı

Diyalektik süreci tekrarlayarak tahlilimize devam edelim. Bunun için ilk döngünün sonucu olan emeği, ikin-

39 Karl Marx (2004). *Felsefe Yazıları*. Hil Yayınları. İstanbul. S. 26

ci döngünün olumlama noktasına konumlandırıyoruz. Ancak "emek", üç kesitin (üretici-emek nesnesi-üretim aletleri) diyalektik bütünlüğüdür. "Emek", tahlilimizin sonucunda aklın nesnesi olarak ortaya çıktı (bkz. Şekil 9 ve Şekil 13). Emekten hareketle onun yadsımasına varmamız için "aklın nesnesini", "kavrayışın nesnesine" dönüştürmek zorundayız (*onaylama*). Ancak bu şekilde ikinci döngüyü başlatabiliriz. Bu, şu anlama geliyor: İlk önce emeği belirleyen şey tanımlanmalı ve bir ayrım konmalı.

Emeği belirleyen şeyin tanımı nedir? Kimse çalışmak için çalışmaz. İşkolikler, içsel boşluklarını gidermek için çalışıp kendilerini aldatırlar. Bazıları, çalışmaktan haz aldıkları için çalışırlar. Herkes, emeklerinin ürünlerine ihtiyaç duyulduğu için çalışır. Emeğin amacı, ürünün üretilmiş olmasıdır; maksadı *üretimdir.* Üretim için gerekli olan ürünlerin imal edilmesi için insanlar güçlerini devreye sokmak zorundalar. Üretim maksadıyla devreye sokulan güçlere, *üretici güçler* denir. Aynı zamanda üretici güçlerin devreye sokulması, emeği diğer *faaliyetlerden ayırır.* (Bundan dolayı, örümcek, ağını ördüğünde faaliyete bulunur; ancak emek sarf etmez: Örümcek, üretici güçleri devreye sokmaz, sadece vücudunun işlevlerini harekete geçirir.)

Belirleyici özelliğin tanımlanıp saptanması ile bir ayrımın konması, kavramın değiştirilmesine yol açıyor. "Emek" -diyalektik bir hareketin bir sonucu olan "emek"- "üretici güçlerin devreye sokulması"na, yani yeni bir hareketin olumlama konumunda yer alan bir şeye dönüş-

tü. Böylece, emek ve üretici güçler eşdeğer içeriğe sahip! Bunların içeriğini, emeğin üç kesiti teşkil ediyor. Emek nesneleri, emek aletleri ve üreticiler; üretici güçlerin üç öbeğidirler. Emek nesnelerini ve emek aletlerini zaten görmüştük (Bölüm 3.1). Bunlar *üretim araçları* kavramı altında toplanırlar.

Ancak emeğin diyalektik hareketi -yani üretici güçlerin devreye sokulması- üretici insana dayanır. Dolayısıyla insan, başat üretici güçtür.40 İş gücü, yetenek, bilgi, öğrenme yetisi, yaratıcılık, duyarlılık, sorumluluk sahibi olmak gibi şeyler tekil bireyin üretici güçleridir. Bir insan kendisini ne kadar *insan olarak* geliştirebilir ve eğitebilirse, üretici yetisi o kadar artar, ve böylece "en büyük üretici güç olarak tekil bireyin gelişimi bir üretici güç olarak emeğe yeniden yansır."[41] Ama insanlar tekil bireyler olarak değil, toplumsal olarak üretirler. İnsanlar üretim sürecinde işbirliği[42] yaptığında, verimlerinin tümü, tekil verimlerinin aritmetik toplamından çok daha yüksektir. "Bu gibi durumlarda, söz konusu ortaklaşa emekle alınan sonuç, tek tek bireysel emek tarafından ya hiç yaratılamazdı, ya da büyük zaman harcayarak veya çok küçük boyutlarda elde edilebilirdi. Burada gördüğümüz şey, yalnızca işbirliğiyle[43] çalışma yoluyla bireyin üretici gücün-

40 Marx-Engels Werke 42, s. 337

41 Marx-Engels Werke 42, s. 607

42 *Kapital*'in Sol Yayınları tarafından yayımlanan Türkçe çevirisinde "işbölümü" anlamına gelen "Arbeitsteilung" kavramı,"elbirliği" olarak geçer.

43 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. S. 317 Marx-Engels Werke 23, s. 345

de bir artış değil, yepyeni bir gücün, yani kitlelerin ortak gücünün yaratılm.

Tıpkı işbirliği gibi işbölümü de insanlığın toplumsal, kolektif bir üretici gücüdür.[44] Bu hem toplumsal alandaki hem de bir üretim alanındaki işbirliği için geçerlidir; bu bir "toplumsal güç, yani işbölümünün koşullandırdığı çeşitli bireylerin işbirliğinden doğan on kat büyümüş üretici güç"tür[45].

Üretici güçlerinin *devreye sokulmasının* amacı, ihtiyaç duyulan ürünlerin üretimidir; üretici güçlerin *gelişip yayılmasındaki* maksat, gerekli olan emek zamanının azaltılması, yani tasarrufudur.[46] Buna mütekabil, *beşeri* üretici güçlerin gelişip yayılması, tarihsel gelişimin merkezinde durur. Böylece Marx, üretici güçlerin başat biçimlerini şu şekilde sıralar: "İşbirliği, işbölümü ve makineler veya *scientific power* [bilimsel güç –*çev.*] kullanımı vs."[47] İnsanın, tarihsel açıdan önemli ve bir diğer üretici gücünü Bölüm 5.4'te tanıyacağız.

Tahlilimiz, "emekten" başlayıp "üretici güçlere" doğru "onaylanarak" ilerledi. İlk kavramın ikinciye dönüşmesi, ancak belirleyici özelliği saptama ve ayrım koyma yoluyla mümkündür. Önümüzde duran görev, yadsımanın bulunmasıdır:

---

44 Marx-Engels Werke 42; s. 509, 657, 662

45 Karl Marx-Friedrich Engels (1987). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. S. 62 Marx-Engels Werke 3, s. 34

46 Marx-Engels Werke 42, s. 607

47 Marx-Engels Werke 43, s. 247

Emeğin üç kesiti, üretici güçlerin üç öbeğiyle özdeştir. Üretici güçler, üretim için devreye sokulan şeylerdir. Bunun *nasıl* cereyan edeceği, *üretim ilişkileri* tarafından belirlenir. Üretim ilişkileri, insanların anlamlı bir üretimde bulunabilmek için girdikleri ilişkilerdir. Emeğin diyalektiği bir özne-nesne diyalektiğiyse, burada da içerik ile biçimin diyalektiği söz konusudur.[48]

Örneğin patentler, birer üretim ilişkisidir; zira bir patent bir şeyin hangi koşullar altında üretilebileceğini ve -tabi ki aynı zamanda- *üretilemeyeceğini* düzenler. Birisi araba satın almak için bankaya gidip kredi başvurusunda bulunduğunda, bu kredi bir üretim ilişkisi *değildir.* Buna karşılık bir otomobil şirketi, yeni bir üretim hattı kurmak için bir bankadan kredi çektiğinde, bu kredi şirket ile bankanın üretim maksadıyla kurduğu bir ilişkidir. Muazzam derecede çeşitli üretim ilişkilerinin olduğu aşikâr. Bunların bazıları çok eskilere dayanıyor. Ev eksenli emek, ilkel komünal topluma dayanıyor ve günümüze kadar bütün dönüşüm süreçlerini atlatarak varlığını korudu. 5000 yıl önce Sümerler, ilk sınıflı toplumun bir sonucu olarak ücretli emeği biliyorlardı. Bağımlı kölelik gibi üretim ilişkileri nispeten kısa ömürlü oldular ve bize bugün son derece yabancı geliyorlar. İnsanlık tarihinin en uzun kesitleri, belirli bir üretim ilişkisinin öne çıkıp tüm bir döneme damgasını vurmasıyla birlikte kendilerini diğerler kesitlerden ayırt ederler. Bu üretim ilişkisi o kadar önemliydi ki, bütün diğer üretim ilişkileri ona tabi oluyordu; bundan

48 Lenin Werke 24, s. 14

dolayı böylesine bir üretim ilişkisine *hâkim*[49] *üretim ilişkisi* denir. Değişik dönemlerdeki hâkim üretim ilişkileri, özetlenmiş haliyle Şekil 15'te bulunabilir.

Hâkim üretim ilişkisi, kendi yeniden-üretimini ve buna tabi en önemli diğer üretim ilişkilerini teminat altına aldığı için hâkimdir! "Ücretli emek ve sermaye", bütün kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini teminat altına alabilen yegâne üretim ilişkisi olduğu için, kapitalizmin hâkim üretim ilişkisidir: Ücretli emeğin sonucu olarak elde edilen kâr, sermayedarlar sınıfını yeniden-üretir; ödenen ücret, işçi sınıfını yeniden-üretir; ancak *sadece* işçi sınıfı için ücretten sermayeye dönüşebilecek miktarda bir birikim elde edip sınıf atlamak imkânsızdır.

Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki dolayım, *toplumdur*. Marx'ın da dediği gibi: "üretici güçler ile üretim ilişkileri, aynı toplumsal gelişmenin iki tarafı"dır.[50] Toplum bunları dolayımlayabilecek durumdadır; zira "toplum, tekil bireylerden müteşekkil olmayıp, bu bireylerin birbirleriyle girdikleri ve birbirlerine karşı konumlandıkları *ilişkilerin* toplamını ifade eder."[51] Bu toplumsal dolayım, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki harekettir: Üretici güçlerin mevcut ve hâkim bir üretim

---

49 Almancada kullanılan vorherrschen veya İngilizcede kullanılan predominant kelimesi, başka hiyerarşileri de kabul eden, ancak bunlar arasında bir tanesine öncelik tanıyan bir ilişkiye gönderme yaptığı için dominant, yani egemen kavramından farklıdır. Bu nedenle, söz konusu bağlamda "hâkim" kelimesini kullanmayı tercih ettik *-çev.*

50 Marx-Engels Werke 42, s. 602

51 Marx-Engels Werke 42, s. 176.

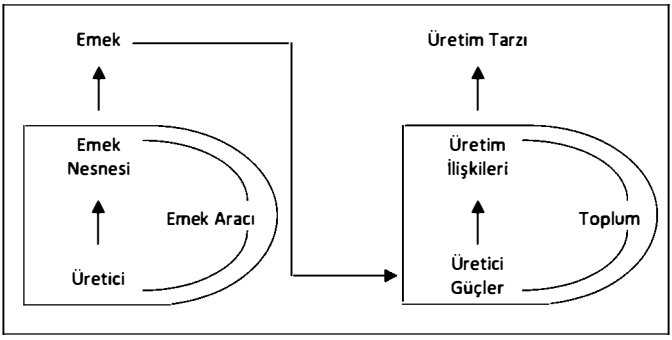
ilişkisi altında gelişip yayılması, bu üretim ilişkisinin faydalarını gösterir ve böylece onu istikrara kavuşturur. Bu tersinden, hâkim üretim ilişkisinin verimini arttıran, daha alt basamaklarda yer alan ufak ve detay üretim ilişkilerinin oluşmasına yol açar. Bu da üretici güçlerin daha da gelişip yayılmasına yol açar vs... Tüm bunlarla, *üretici güçler ve üretim ilişkilerinin örtüşmesi* başlığı altında bir kez daha uğraşacağız (bkz. Bölüm 5.2).

Ancak yine de toplum, *tüm* üretici güçlerle *her* üretim ilişkisini dolayımlayacak bir durumda değil. Bundan dolayı metallerin kullanılması, ilkel komünal toplumdaki ortak üretimle bağdaşmıyordu. Ve buhar makinesi, antik dönemlerde defalarca icat edilmesine rağmen hiçbir zaman kabul görmedi. Buhar makinesi, "konuşan araç gereçlerden" yani kölelerden çok daha pahalıydı, yani hâkim üretim ilişkisi olan kölecilikte dolayımlanamıyordu. Aynı şekilde, (bir üretim ilişkisi olarak) insanı toptan köleleştirmek daha kârlı olduğu sürece, (üretici bir güç olan) insanların emek gücü satın alınmıyordu (ki, bu da başka bir üretim ilişkisidir).

Görünen o ki, *belli* üretici güçler belli üretim ilişkileriyle dolayımlanabiliyor. Buna ilişkin Marx şunları söylüyor: "El değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise sınai kapitalistli toplumu."[52]

Toplum tarafından dolayımlanan ve belli üretici güçler ile belli üretim ilişkilerinden oluşan diyalektik bütüne, *üretim tarzı* denir. Diyalektik hareketin tamamını kapsayan betimleme, Şekil 14'te gösteriliyor.

52 Marx-Engels Werke 4, s. 130

Şekil 14: Üretim Tarzı

Saptama/tanımlama yoluyla "emek", "üretici güçlerin" kullanımına dönüşür, yani "yadsımanın yadsınması "bir "olumlamaya" dönüşür. Bu olumlama, onu önceleyen döngünün tüm sonuçlarını hem barındırır, hem de yeni bir diyalektik hareketin başlangıç noktasıdır.

Belli üretici güçlerle belli üretim ilişkilerinin dolayımlanma sorununu daha anlaşılır kılmak için günümüze dönelim; çevre hareketini, feminizmi ve işsizler hareketini bu bakış açısıyla ele alalım: Sorumluluk bilinci, bir üretici güçtür! Üretici güçlerin sorumsuzca kullanılması, çok daha hızlı tükenmelerine yol açar ve israf edilen şeylerin geri dönüşümü için emek sarf edilmesini zorunlu kılar. İnsan hayatının temelini oluşturan şeylerin dünya çapında yıkıma uğratıldığı göz önünde bulundurulacak olursa, doğa ile sorumsuz bir ilişki kurmak, aynı zamanda insana has üretici güçlerin de yıkımı anlamına geliyor. Doğayla (ve kendimizle) sorumlu bir ilişkinin kurulması, bunların korunmasına hatta üretici güçlerin gelişip yayılmasına yol açar ve böylece başlı başına bir üretici güç konumundadır.

Kadın hareketi, üretici gücünü iki şekilde ortaya ko-

yuyor. Bir yandan, kadın hakları mücadelesi aynı zamanda insanlığın %50'sinin üretici gücünün israf edilmesine karşı bir mücadeledir: Dünya çapında kadınların aşırı derecede çalıştırılması, kadınların emek güçlerine indirgenmesinden, kadın emeğinin köle emeğine benzemesinden başka bir şey değildir. Ancak tam da bu durum, insanın tüm diğer üretici güçlerinin israfıdır. Zira salt emek gücüne indirgenen insanlar, tüm diğer becerilerini geliştiremezler. Öte yandan kadın hareketi, kadınlara yeniden-üretim alanıyla üretim alanı arasında bir tercih yapmayı dayatan üretim ilişkilerine karşı da mücadele ediyor- ki bizim toplumuzda patronların iddialarının aksine, fiili durum budur. Yani kadın mücadelesi, aynı zamanda (!) böylesi bir tercihin dayatılmadığı yeni üretim ilişkileri için mücadele etmek anlamına gelir. Ancak bu, insanların yaratıcı becerilerinin her yönünün gelişmesi için, (üretimin ve yeniden-üretimin gerçekleştiği alanlar arasındaki) toplumsal işbölümünün ortadan kalkması uğruna verilen bir mücadeledir ve erken dönem sosyalist hareketin çok eski ve merkezi bir talebidir.

Son olarak işsizler hareketine bir bakalım: Kapitalizmin, bizzat üreticiyi üretimden koparıp atan tek toplumsal düzen olduğunu görüyoruz. İşsizlik, insanın üretici gücünün israf edilmesidir; kitlesel işsizlik insanların kolektif üretici gücünün israfıdır; süreklilik arz eden kitlesel işsizlik, insanların kolektif üretici gücünün yıkıma uğratılmasıdır.

Çevre hareketi, kadın hareketi ve işsizler hareketi, in-

sanların üretici güçlerinin yıkıma uğratılmasına ve israf edilmesine karşı hareketlerdir. Hepsi, günümüzde sadece yatırılan sermayeye karşı sorumluluk duyan kâr hırsına karşı duruyorlar; bundan dolayı bu hareketler mevcut üretim ilişkilerine söz geçiremezler. Böylece çevre, kadın ve işsizler hareketi, yeni ve hâkim üretim ilişkisiyle dolayımlanamayan üretici güçler için hareket ederler; bu hareketler yeni, yıkıcı olmayan üretim ilişkilerinden yanadır.

Üretim tarzı, toplumsal olarak dolayımlanabilen tüm üretici güçler ile üretim ilişkilerinin toplamıysa; bugüne kadar gerçekleşmiş olan üretim tarzları, yani tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan somut üretim tarzları merak konusu olmalı.

Burada iki farklı yaklaşım ve betimleme biçimi ayırt edilmeli: Bunların bir tanesi genel, diğeri ise özeldir ve kökü kapitalizme dayanır.

Bu iki betimleme biçimlerinden ilki, bir üretim *tarzının* tanımlanmasının, hangi *yol ve yöntemlerle* üretimde bulunulduğunu ortaya koyacağı düşüncesinden yola çıkıyor. Bu düşünceye göre, birbirinden farklı ne kadar ekonomi varsa, o kadar farklı üretim tarzı vardır. Yerleşik yaşayan balıkçılardan oluşan bir halkın (buna yaban toplayıcılık denir; bundan kasıt, kendileri tarafından üretilmemiş gıda maddelerinin düzenli olarak toplanmasıdır) üretim tarzı, doğal olarak, belki biraz uzakta yaşayan ve çiftçilik (kendi ürettikleri gıda maddelerinin düzenli hasadı) yapan bir halkın üretim tarzından farklıdır. İkisinin arasında bir yerde duran, ormanlarda yerleşik olmayan

bir hayat süren ve avcılıkla geçinen bir halk daha da farklı yol ve yöntemlerle üretir. Dolayısıyla, insanlaşma sürecinden bu yana gerçeklik kazanmış çok fazla üretim tarzı söz konusudur ve bunlar genel olarak değil, her duruma göre ayrı ayrı tarif edilmek durumundadır. Marx, üretim tarzlarının bu betimlenişini şöyle tanımlıyor: "Çeşitli topluluklar, kendi doğal çevrelerinde farklı üretim araçları ve farklı geçim araçları bulurlar. Böylece üretim tarzları, yaşayışları ve ürünleri farklı olur."[53]

Diğer betimleme biçimi, sadece hangi tarihsel güzergâhın kapitalizmin ortaya çıkmasına yol açtığına bakar. Burada araştırmanın ve tanımlamanın nesnesi, somut olarak gerçeklik kazanmış üretim tarzlarının çeşitliliği değil, doğrudan ilkel komünal toplumdan kapitalizme giden yoldur. Buradan hareketle analitik açıdan ileriye dönük bir adım atıp, gelecekteki sosyalizmi kısmen de olsa tanımlayabilme beklentisi söz konusudur. Yani, kapitalizmin hangi üretim tarzından doğduğu ve bunun nasıl gerçekleşmiş olduğu sorulur. Ondan sonra, kapitalizmi önceleyen bu üretim tarzının, hangi üretim tarzının içinden nasıl doğduğu vs. araştırılır. Asıl mesele, belli bir üretim tarzının ilk kez nasıl ortaya çıktığını, mevcut bir üretim tarzından onu takip eden bir üretim tarzının nasıl doğduğunu öğrenmektir. Zira amaç, bu dönüşümlere bakıp aralarındaki ortak noktaları bulmak ve bunun üzerinden bütün dönüşümleri tarif edebilmektir. Bu betimleme

53 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. S. 341 Marx-Engels Werke 23, s. 372

biçiminde üretim tarzı, hâkim üretim ilişkisi üzerinden tanımlanır. Soru bu şekilde formüle edildiğinden, dünya çapında yer edinmiş olan ilkel komünal toplumdan, tüm dünyaya nüfuz eden kapitalizme giden tarihsel yol bize kendisini net bir biçimde tanımlanmış birkaç somut adım üzerinden gerçekleşmiş, farklı üretim tarzlarının sıralanışı olarak sunar. "Geniş hatlarıyla Asya tipi üretim tarzı, antik çağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik biçimlenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilir.[54]

Üretim Tarzı (ü.t.)	Hâkim Üretim İlişkisi	Arkeolojik Tanımı	İlk Oluştuğu Tarih	İlk Ortaya Çıktığı Yer
Komünal Üretim Tarzı (I)	Avcı ve Toplayıcıların Özgür Birliği	Eski Taş Çağı (Üst Paleolitik)	yaklaşık 35.000 M.Ö.	???
Mezolitik ü.t.	???	Orta Taş Çağı (Mezolitik)	yaklaşık 10.000 M.Ö.	???
Komünal ü.t. (II)	Çiftçilerin ve Çobanların Özgür Birliği	Yeni Taş Çağı (Neolitik)	yaklaşık 7.200 M.Ö	Doğu Anadolu
Sınıflı Toplumun Oluşumu	Merkezi Planlı Ekonomi	Bakır Çağı (Kalkolitik)	yaklaşık 4.000 M.Ö.	Ön Asya
Asya Tipi ü.t.	Vergi ve Kira Bedeli	Tunç Çağı	yaklaşık 3.000 M.Ö.	Ön Asya
Antik ü.t.	Kölelik	Demir Çağı	yaklaşık 1 000 M.Ö.	Sparta
Feodal ü.t.	Angarya ve Serflik		yaklaşık 600 M.S.	Galya
Kapitalist ü.t.	Ücretli Emek		yaklaşık 1.600 M.S.	İngiltere

Şekil 15: İlkel komünal toplumdan kapitalizme uzanan üretim tarzlarının sıralaması.

54 Karl Marx (2005). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Sol Yayınları. Ankara. S. 40

Bu betimleme biçiminin, bir toplumun bütün üretim tarzlarından geçip kapitalizme varmak, "olgunlaşmak" zorunda olduğu şeklindeki dogmatik mutlaklaştırılması, Stalinist iktidar politikasının ideolojik kıyımına uğratılması ve aynı zamanda daha önce belirtilen ilk betimleniş biçiminin yok sayılması; üretim tarzları sıralanışını bu şekilde betimlemenin geçerliliğine dair sayısız tartışmaya yol açtı. Ancak, doğrudan ilkel komünal toplumdan kapitalizme giden yol ile (bu seçiciliğin farkında olarak) sınırlı bir betimlemede bulunulmak isteniyorsa, bu sıralama gayet kullanışlıdır. Ama bu; ancak insan bu sıralamadaki indirgemelerin farkındaysa, katettiği yoldan tekrar geri dönmek isterse ve Stalinizm'de sıkça rastlandığı gibi, basitçe Asya tipi üretim tarzını (ATÜT) yok saymadığında geçerli.

Feodalizm ve köleci toplum, kapitalizmin tarihsel arka planını teşkil ediyor. Köleci toplum da Avrupa'da Asya tipi üretim tarzının çöküşünden, Minos-Miken uygarlığından doğdu.

Bu metnin ilerleyen kısımları, ikinci betimleme tarzıyla sınırlıdır! Ancak önce ilkel komünal toplumdan kapitalizme giden yolu biraz aydınlatmak istiyoruz. Şekil 15, bu doğrultuda ele alınmalı.

Sınıflı toplumun oluşumundan sonra Asya tipi üretim tarzı, antik dönemi önceleyen ve antik üretim tarzının oluşumu için hayati önemdeki unsurları açığa çıkaran ilk istikrarlı üretim tarzıydı.

Asya tipi üretim tarzının özellikleri şunlardır:

1. Başat üretici güç, tam uzmanlaşmanın olduğu toplumsal işbölümüdür.
2. İlkel komünal yapılanmalar, üreticilerin birlikteliğini belirler.
3. Üst düzey bir konuma sahip az sayıdan oluşan bir grup insan,
   a) gerekli merkezi koordinasyon işlerini yerine getirir ve
   b) artık-ürünün tamamının sahibi olur.

Bilimsel bir kategori olan "Asya tipi üretim tarzı" Stalin'in Çin'e dönük politikalarını etkilemeye başladığına, Stalin 1931 yılında hem tartışmayı hem de kavramı yasaklamıştı. Bu kavram "henüz kendisini tam olarak ifade etmemiş olan genç Marx'ın bir ürünü" olarak itibarsızlaştırılmıştı.

K.A. Wittvogel'in 1956 yılında basılan *Doğu Despotizmi* adlı kitabıyla bir başka gelişme daha yaşandı. Wittvogel, Sovyetler Birliği ile Babil ve eski Fars toplumları arasında bir analoji kuruyor. Ancak bu analoji, gerçek bir tahlile değil, kimi yüzeysel olgulara dayanıyor. Bu, Asya tipi üretim tarzının yine "Sovyet-karşıtı bir ideoloji" olarak bir kenara atılmasını kolaylaştırdı. Yine de, geçen yüzyılın altmışlı yıllarında Fransa'da, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde (DAC) ve Sovyetler Birliği'nde Asya tipi üretim tarzına dair tartışmalar yeniden başladı ve bazı bilim insanları tarafından -en azından ilkçağ için- kabul gördü.

Stalin'in, Asya tipi üretim tarzını bir kenara atmasıyla birlikte, ilkel komünal toplumu doğrudan köleci toplumun takip etmesi gibi bir sorun ortaya çıkmıştı. Oysa belli bir toplum biçiminin nüveleri, bir öncekinin bağrında oluşur (bkz. Bölüm 2.1). Buradan bakıldığında, komünal bir toplumda belli bir süre boyunca kölelik yaşanmış olmalıydı. Ancak bir toplumun üretim araçlarının özel mülkiyetini tanımayıp, üreticileri özel mülkiyet olarak görmesi imkânsız. (O takdirde, kölelerin kullandığı üretim araçları kime ait?) İlkel komünal toplum ile köleci toplum arasında, bunlardan bağımsız bir formasyon – başlangıcı ilkel komünal topluma, sonu ise köleci topluma uyumlu bir formasyon- gerçeklik kazanmış olmalı. İlk sınıflı toplumun ekonomik temelini oluşturan Asya tipi üretim tarzı, bu tarihsel-mantıksal gereklilikleri yerine getiriyor (bkz. Bölüm 2.2 ve özellikle Şekil 6).

Demokratik Almanya Cumhuriyeti Bilim Akademisi'ne bağlı, Eski Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürü J. Herrmann, şunları yazıyor:

"İlk sınıflı toplumun (... Asya tipi üretim tarzı) başlı başına bir toplumsal formasyon olarak... tanımlanması, Marksist literatürde herkesin üzerinde uzlaştığı bir konu değil; çoğunlukla varlığı inkâr edilir... İnsanlık tarihine bir bütün olarak bakıldığında, pekâlâ, sömürüye dayalı toplumları çeşitli formasyonlar şeklinde birbirinden ayırmaktan vazgeçilebilir... Ancak üretici güçlerin, üretim ilişkilerinin, sınıf mücadelesinin gelişimi ile devlet, siyaset ve kültürün gelişimi arasındaki diyalektik ilişkiyi

mümkün olduğunca doğru bir biçimde araştırıp bulmayı ve burada etkin olan yasaları mümkün olduğunca kesin bir biçimde ortaya çıkarmayı; tarihçiler günümüzde elzem görüp dert edinmiş durumundalar. Bu bakımdan, sömürüye dayalı ilk toplumun payına, kendisini esas alarak sürekli yeniden üreten –tabi ki, yavaş yavaş gelişen- ve kendinden menkul bir toplumsal formasyon olmak düştü... sömürüye dayalı [ilk] toplum, onu takip eden yeni köleci toplumun nüvelerini kendi içinde barındırdığı gibi, kendi kökeninin de çözülen ilkel topluma dayandığını inkâr etmiyordu."[55]

3.3. Ekonomik Toplum Formasyonu

Şekil 13'te betimlenen, emeğin diyalektik tahliline geri dönelim. Üreticiden emeğe doğru diyalektik bir biçimde ilerlemek, *emek sürecinin maddi yapısını* kapsar. Emeği ayırt ettiğimiz ve tanımladığımızda üretici güçlere varıyoruz, zira üretici güçler emeği belirliyor ve başka faaliyetlerden ayırıyor. Üretici güçler, emeğin üç kesitini teşkil ediyor. "Maddi" kelimesi, "bilinçli toplumsal varoluştan bağımsız ve onun dışında varolan şey" (bkz. Bölüm 1.1) anlamına geldiği için, üretici güçler de maddi bir güçtür. Emeğin diyalektik tahlili, emeğin maddi yapısını bize göstermişti; aynı şekilde üretici güçlerden, *tüm toplumsal yapının maddi unsurları* dâhilindeki karşıtlığa doğru yol alıyoruz. Bu maddi unsurlar dâhilinde, üretici güç

55 J. Herrmann (1983). *Aufstieg der Menschheit*. Pahl Rugenstein Verlag. Köln. S. 85

olmayan her şey üretici güçlerin karşısında konumlanır; bunlar üretim ilişkileridir. Üretim ilişkileri de maddi bir varlığa sahiptirler, zira onların üretim ilişkileri olduğuna dair toplumsal bir bilince sahip olup olmamamızdan bağımsız olarak varlar.

Üretici güçler, toplumsal seçilim ve dolayım vasıtasıyla uygun ve elverişli üretim ilişkileri üretirler, bunlar da tersinden yine üretici güçleri geliştirir; bu şekilde bir üretim tarzı oluşur (bkz. Bölüm 5.4).

Yine üretim tarzı da, tüm toplumsal yapının *ekonomik temeli/altyapısı* olarak tanımlanabilir. Tüm maddi yapılanmaların toplamı olan üretim tarzı, diğer yapılardan ayırt edilmek durumunda. Böylece, üretim tarzının tanımlanması ve ayrımının konması bizi ekonomik temele götürür -bu temel, üretim tarzını içerir. Dolayısıyla, maddi olmayan ve toplumsal bilince bağlı yapıların toplamı, tüm maddi yapıların toplamı olan ekonomik temelin karşısına konumlanır. Tüm bu ideolojik yapıların toplamı, *üstyapıyı* teşkil eder: Hukuk, din, felsefe, sanat, ...

Bu konuda Ernest Mandel şunları yazmıştır: "Tarihsel materyalizm, maddi üretimin... üstyapı olarak anılan yapıdaki faaliyetlerin biçimini ve içeriğini doğrudan ve dolayımsız bir biçimde belirlediğini asla savunmaz. Bunun da ötesinde, altyapı sadece üretim faaliyetinden oluşmaz; benzer şekilde 'maddi üretimi' diğer faaliyetlerden bağımsız bir biçimde ele almak da yanlıştır. Altyapı, insanların maddi yaşamlarını üretmek için birbirleriyle girdikleri *toplumsal ilişkilerden* müteşekkildir.

Bundan dolayı tarihsel materyalizm ekonomik değil, sosyo-ekonomik determinizmi [belirlenimciliği -*çev.*] savunur."[56] Demek ki, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasında, toplumun dolayımlayıcı bir işleve sahip olması buna sebep oluyor. Böylece, "tüm insan ilişkilerinin toplamı"[57] olan toplum, sadece ekonomik ilişkileri değil aynı zamanda sosyal ilişkileri de kapsamış oluyor. Mandel ile devam edelim: "Üstyapıda yer alan faaliyetler, bu toplumsal üretim ilişkilerinin doğrudan bir sonucu değiller. Sadece *son tahlilde* üretim ilişkileri tarafından belirlenirler. Bir dizi ara katman, toplumsal faaliyetin gelişip yayılan -ve bu iki katman arasında yer alan- diğer katmanlarını etkiler."[58]

Maddi ve ideolojik yapıların karşıtlığı, *politika* dolayımıyla, sınıflı toplumlarda ise özellikle *devlet* dolayımıyla içerilip aşılır. Politik dolayım ve devletin etkinliği; üstyapıda, altyapının gelişiminin zaruri kıldığı değişimlere yol açar. Ancak politik dolayım ve devletin etkinliği, tersinden, üstyapının ihtiyaçlarına göre altyapıya (üretim tarzına) da örneğin yasalar vasıtasıyla nüfuz edebilir. Tekrar Mandel'e dönelim: "Sonunda nasıl toplumsal altyapı, üstyapı alanındaki görüngüleri ve faaliyetleri belirliyorsa, tersinden üstyapı da altyapıyı etkileyebilir... Devlet her daim bir sınıf karakterine sahiptir ve belli bir sosyo-

56 Ernest Mandel (1982). *Einstieg in den Marxismus*. ISP Verlag. Frankfurt am Main. S. 191

57 Marx-Engels Werke 42, s. 176

58 Ernest Mandel (1982). *Einstieg in den Marxismus*. ISP Verlag. Frankfurt am Main. S. 191

ekonomik altyapıya tekabül eder. Ancak devlet, altyapı üzerinde sadece kısmi değişimlere yol açabilir."[59]

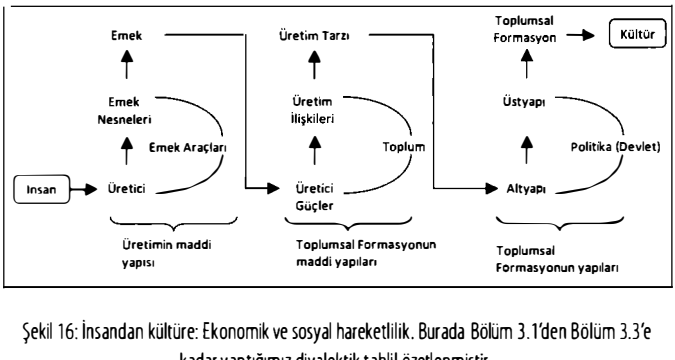
Politika tarafından dolayımlanan (sınıflı toplumlarda devlet dolayımıyla gerçekleşen) maddi ve maddi-olmayan yapıların toplamı, *ekonomik toplum formasyonudur* (toplumun ekonomik şekillenişidir *-çev.*) Böylece kapitalizm, kapitalist üretim tarzının altyapısı üzerine; feodalizm, feodal üretim tarzının üzerine; köleci toplum, antik üretim tarzının üzerine; ilk sınıflı toplum, Asya tipi üretim tarzının üzerine ve komünizm de komünist üretim tarzı üzerine kuruludur (bkz. Şekil 8, Şekil 15 ve Şekil 17).

Bir toplumsal formasyonun maddi ve ideolojik yapılarının ortak özelliği, bunların insanlar tarafından üretilmiş olmasıdır: Bu, insanın üretici olarak tanınmasına dayanır. Hazır bulunan yapılardan, yani *doğadan* farklı ve ayrı olarak, üretilen yapıların toplamı *kültür* olarak tanımlanır.

Şekil 16, şimdiye kadar katettiğimiz yolu betimliyor.

Diyalektik yöntemi uygulayarak, insandan yola çıkıp kültür kavramına vardık. Toplumu tahlil etmek için diyalektik yöntemin uygulanmasıyla hem toplumun diyalektik yapısına varılır, hem de onu tarif etmek için uygun kavramlar üretilebilir.

59 a.g.e. s. 192

Şekil 16: İnsandan kültüre: Ekonomik ve sosyal hareketlilik. Burada Bölüm 3.1'den Bölüm 3.3'e kadar yaptığımız diyalektik tahlil özetlenmiştir.

3.4. Kültür ve Farklı Kültürler

Ekonomik toplum formasyonunun tanımlanması ve ayrımının konmasıyla ortaya çıkan kültür kavramı, antropolojik kültür anlayışına tekabül eder. Bu anlayışa göre kültür, insanlar tarafından üretilen -insanların kendileriyle doğa arasında bir ayrım koyma zarureti veya çabasından dolayı üretilen- ilişkiselliklerin toplamı olarak ele alınır. Bu bağlamda Marksist bir antropolog olan V.G. Childe'in analitik düşünceleri özel bir önem taşıyor.

Yirminci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşının arasında İngiltere'de, burjuva ideolojisine karşı kendisine güvenen bir karşı kutup oluşturabilen, canlı, özgür ve bilimsel bir Marksist düşünce ortamı gelişip yaygınlaştı. Bu akımın en önemli isimlerinden biri, Avustralya doğumlu Vere Gordon Childe'dı (1892-1957). Childe, yirminci yüzyılın önde gelen arkeologlarındandı. Göçebe toplayıcılık

ve avcılıktan yerleşik tarım ve hayvancılığa geçişin, bugüne kadar insanlık tarihindeki en büyük kopuş olduğunu ve derin toplumsal alt-üst oluşları beraberinde getirdiğini anlamıştı. Bu kopuş Yeni Taş Çağı'nda (Neolitik) gerçekleşmiş olduğu için, onu "Neolitik Devrim" olarak adlandırdı; böylece sanayi devrimiyle eşi benzerine rastlanmayan bir analojiye işaret ediyordu. Bu kavrama damgasını vuran başyapıtı *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi* (1937) adını taşıyor.

Childe, arkeologların mecburiyetten doğan materyalist yöntemine dikkat çekiyor, zira arkeolog maddi kalıntılarla karşılaştığı için (bunlar çoğu zaman çömlek parçaları oluyor) toplum yapısına dair mantıksal çıkarsamalarda bulunarak bir şeyler söyleyebiliyor.

Bu yaklaşım, kültürün "birbirine bağlı işaretlerin karmaşık birliği" olarak tanımlanmasına yol açıyor. Childe, *Toplumsal Evrim* adlı kitabında şunları yazıyor: "Bu işaretler çoğu zaman maddi şeylerdir ve arkeolog dikkatini ilk önce bu işaretleri diğerlerinden farklı kılan ve bilinçli olarak yapılmış değişikliklere yöneltir. Bu denli dikkat çekici olan, ama bir biçimde göze çarpmayan bu işaretler, kültürlerin ayırt edilmesini sağlayan sembollerdir."60 Kültürün "birbirine bağlı işaretlerin karmaşık birliği" olarak tanımlanması, insan hayatının "reflekslere veya içgüdülere" dayanmayan tüm boyutlarını kapsıyor. Childe, ideolojik üstyapının ya da maddi üretim tarzının unsuru olan şeylerden birçok örnek verir: "Dil ve mantığa dayalı

60 V.G. Childe (1975). *Soziale Evolution.* Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main. s.42

düşünme, din ve felsefe, ahlâk ve yasalar tıpkı aletlerin, giyim-kuşamın, evlerin üretimi ve kullanımı, hatta insanın yiyeceği gıda maddelerini seçimi gibi, buna dâhildir. İnsanlar, tüm bunları toplumda birlikte yaşadığı diğer insanlardan öğrenmek zorunda. Çocuklar, ailelerinden ve kendilerinden büyük kardeşlerinden nasıl konuşulacağını, dışkının nasıl ortadan kaldırılacağını, hangi maddelerin gıda olarak alınacağını ve bunların nasıl hazırlanacağını öğrenirler. Tüm bu kurallar, insanın içine doğduğu, dâhil edildiği ve korunduğu toplumun kolektif mirasıdır. Her kültür kendisini, faaliyetiyle -maddi dünyanın işlenmesiyle- ifade eder. Gerçekten de kültür, sadece faaliyet üzerinden muhafaza edilir ve miras kalır; birisinin sadece kafasında kalan bir inanç, kültürün hiçbir parçasını şekillendirmez ve ne tarih ne de antropoloji için bir varlığı söz konusu olabilir. Kültürel olarak gereksinim duyulan ve kültür vasıtasıyla ifade edilen bu faaliyetlerden bazıları, maddi dünyayı ebediyen değiştirmiştir."[61]

Dolayısıyla, arkeoloji ve antropolojide "kültür" tüm maddi ve ideolojik yapıların toplamını kapsar ve böylece toplumsal formasyonun içeriğine denk düşer.

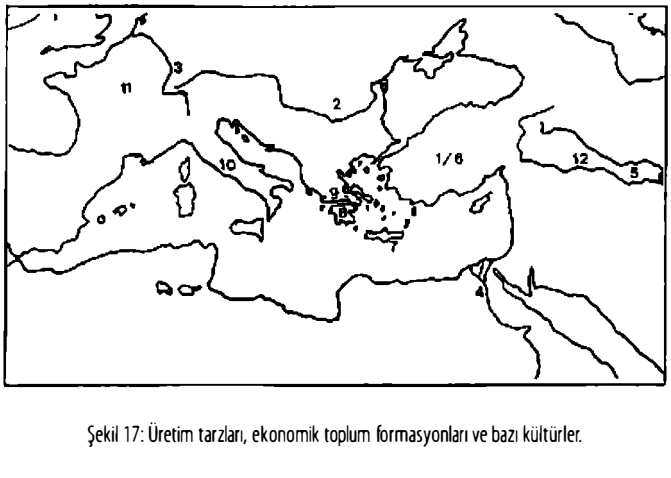
Peki, aynı üretim tarzına dayanan değişik toplumlar arasındaki fark nereden kaynaklanıyor? Dünya ölçeğindeki ticari ilişkiler pek gelişkin olmadığında, üretim koşullarındaki somut değişimler ve önceki toplumsal formasyonlardan devralınan farklı gelenekler -hâkim üretim ilişkisi ve dolayısıyla egemen ideolojinin temel unsurları aynı kalsa bile- farklı üstyapıların oluşmasına yol açıyor.

61 a.g.e s. 43-45

Bundan dolayı, dünya ölçeğindeki ticaretin dünyanın giderek daha fazla kısmını ekonomik açıdan bütünleştirmesiyle, somut üretim koşullarının birbirine benzemesi ya da önemini yitirmesiyle, kültürel çeşitlilik azalıyor.

Şekil 17'de üretim tarzları, ekonomik toplum formasyonları ve bunlara denk düşen kimi kültürlerin bir dökümü bulunabilir.

Ekonomik Altyapı (Üretim Tarzı = ü.t.)	→	**Toplumsal Formasyon ve Kültürler**
Çiftçilerin ve Çobanların Komünal ü.t.	→	İlkel Komünal Toplum II: Anadolu Yüksek Kültürü Balkan Kültürleri Çömlek Kültürü vs.
Asya Tipi ü.t.	→	İlk Sınıflı Toplum: Mısır Kültürü Sümer Kültürü Hitit Kültürü Minos Kültürü Miken Kültürü vs.
Antik ü.t.	→	Köleci Toplum: Klasik Yunan Kültürü Roma Kültürü vs.
Feodal üretim tarzı	→	Feodalizm: 11 Avrupa Kültürü 12 Arap Kültürü vs.
Kapitalist ü.t.	→	Kapitalizm

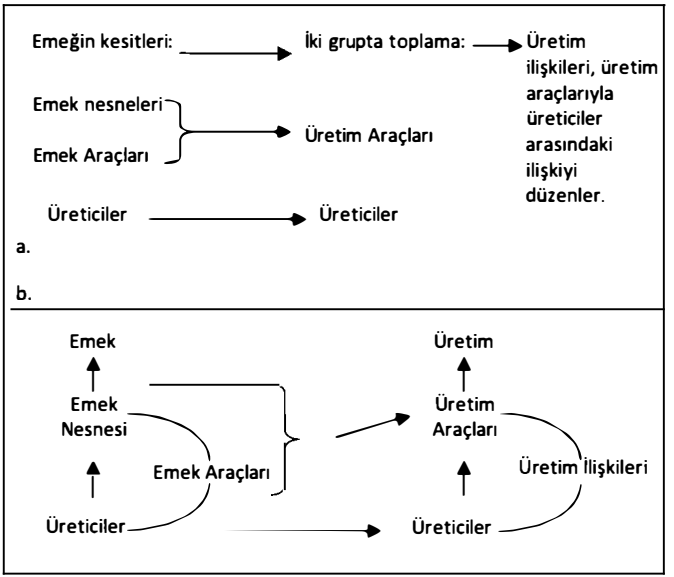
Şekil 17: Üretim tarzları, ekonomik toplum formasyonları ve bazı kültürler.

3.5. Üretim Tarzları Arasındaki Farklar

Bu bölümün sonuna geldiğimizden, başladığımız yere, Şekil 13'te betimlenen emeğin diyalektik tahliline geri dönelim. Üretici, emek araçlarından faydalanarak emek nesnelerini işleyip ürüne dönüştürerek üretir. Üreticiyi, emek nesnelerini ve emek araçlarını emeğin üç kesiti olarak tanıdık. Şimdi bu noktada biraz duracağız ve bir anlamda mamul üründen geriye, yani oluşurken katetmiş olduğu yola bakacağız.

Görüş alanımızda, insanın merkezinde durduğu basit emek süreci değil, *toplumsal üretim süreci* var. Bu üretim sürecinde, tüm *üretim araçlarının*, yani emek nesnelerinin ve emek araçlarının birlikte, üreticinin karşıtı olarak konumlandığını görüyoruz. Emeğin üç kesiti, diyalektik

olarak birbirinin karşısında konumlanan iki gruba ayrılır: üretici ve üretim araçları. Bu ikisinin arasındaki dolayım, bildiğimiz anlamda üretim ilişkilerinden başka bir şey değildir; zira üretim ilişkileri, üreticiyle üretim araçları arasındaki ilişkileri *-mülkiyet ilişkilerini-* düzenler. Şekil 18'de emeğin ve üretimin diyalektiği hem tablo hem de grafik olarak betimlenmiş durumda.

Şekil 18: Emek ve Üretim: a) Tablo şeklinde b) Grafik şeklinde

Üretici güçlerin karşıtı olarak, Bölüm 3.2'de gördüğümüz üretim ilişkileri, üretim sürecinde üreticiyle üretim

araçları arasındaki mülkiyet ilişkilerini düzenlediğinden ötürü bunları dolayımlıyor. Dolayısıyla, birbiriyle kökten farklı iki hâkim üretim ilişkisi vardır: Üretim araçları bir bütün olarak ya üreticilerin mülkiyetidir ya da değildir!

Üretim araçları bir bütün olarak üreticilerin mülkiyeti olduğunda, buradan -doğrudan bir sonuç olarak- komünist bir üretim tarzının toplumsal üretimi doğuyor. Komünist üretim tarzına dayanan en az üç toplumsal formasyon vardır:

1. Kadın/Erkek Avcıların ve Toplayıcıların Komünizmi (Erken Dönem Eski Taş Çağı, 35.000 - 10.000 M.Ö.)
2. Kadın/Erkek Çiftçilerin ve Çobanların Komünizmi (Yeni [Cilalı] Taş Çağı, 7.200 - 4.000 M.Ö.)
3. Gelecek Komünist Toplum

Üretim araçları üreticilere ait değilse, *özel mülkiyete* dönüşür ve üretici olmayan insanlara ait olur. Bu durumda, bir yanda üretim araçlarının sahibi olan, ancak üretmeyen bir grup insan, öte yandaysa üreten ancak üretim araçlarına sahip olmayan diğer bir grup insan, yani *sınıflar* vardır.

Üretim araçlarına sahip olan her sınıf *artık-ürünü* kendisine mal ederek, toplumsal zenginliği bünyesinde toplayıp ekonomik ve politik açıdan hâkim sınıf olabilirken; doğrudan üretici olanların payına -tek tek bireyler ya da toplamda sömürülen sınıf olarak- hayatta kalabilecekleri kadar bir pay düşmesi, üretim araçla-

rının özel mülkiyetinin bir sonucudur. Ürünün toplamından onlara düşen pay sadece *gerekli maddelerdir*. Toplumun sınıflara bölünmesi, *sömürüdür*.

Tüm sınıflı toplumlar için şu geçerlidir: "Fiili üreticinin artık-emeğine el konulmasında farklı ekonomik toplumsal formasyonları, örneğin köleliği, ücretli emekten ayrıştıran tek şey, el koymanın *biçimi*dir."62

Böylece üreticiyle üretim araçları arasındaki basit karşıtlık, sınıflı toplumlarda ikili bir karşıtlığa dönüşür: 1) İnsan ile şey arasındaki karşıtlık (üretici ve üretim aracı) *ve* 2) insan ile insan arasındaki karşıtlık (üretici ve üretim araçları sahibi). Son karşıtlık, sınıf karşıtlığıdır. O zaman şu soru ortaya çıkıyor: Sınıflar arasında nasıl bir ilişki vardır?

Daha önce de belirtildiği üzere, sınıflı toplumlardaki üretim ilişkisi, emekçilerin mülk sahipleri tarafından sömürülmesini mümkün kılıyor. Sömürücü "egemen sınıfın" eğilimi bu avantajları artırmak, hâkim üretim ilişkisinin etki alanını genişletmek, ondan merhametsizce istifade etmek ve toplamda üretilen ürünlerdeki artık-ürün oranını arttırmaktır. Üreticilerin hedefi ise, ilk aşamada bunu engellemektir! Bundan sonraki hedef ise hâkim üretim ilişkisini geri püskürtmek, ortadan kaldırmak, onu bir eğilim ola-

62 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. S. 216. Marx-Engels Werke 23, s. 231

rak komünist üretim tarzıyla değiştirmektir. Yani, iki sınıf da zıt hedeflerin peşinde koşuyor. Dolayısıyla iki saptamada bulunulabilir:

1. Mülk sahibi sınıf ile üretici sınıf arasındaki ilişki, *sınıf mücadelesidir*!

2. Sınıf mücadelesinin nesnesi [hedefi –*çev.*] hâkim üretim ilişkisidir!

"Şimdiye kadarki bütün [sınıflı] toplumların tarihi, sınıf savaşımlarının tarihidir" (Komünist Manifesto).

Böylece komünist toplumlar ile sömürüye dayalı toplumlar arasındaki yapısal ayrımı ortaya koyabiliriz:

1. Komünist üretim ilişkileri, üreticilerin üretmek amacıyla üretim araçları üzerinde hâkimiyet kurabilmeleri için, üreticiler ile üretim araçları arasındaki karşıtlığı içererek aşar.

2 Sömürüye dayalı üretim ilişkileri bir yandan hep aynı yere çıkar: üretim devam eder. Fakat aynı zamanda, tam tersi bir yöne de çıkar: üreticiler ile üretim araçlarının sahipleri arasındaki karşıtlığı, mücadeleye varacak derecede keskinleştirir.

Bu şu anlama geliyor: Aynı üretim ilişkisi hem insan ile eşya arasındaki karşıtlığı içerip aşar, *hem de* aynı zamanda insan ile insan arasındaki karşıtlığı keskinleştirir. Dolayısıyla, sömürüye dayalı toplumların *çelişkili* bir yapısı vardır!

Bölüm 5'te bir üretim tarzının bir diğerine, hâkim bir üretim ilişkisinin başka bir üretim ilişkisine neden, ne zaman ve nasıl dönüştüğünü tartışmadan önce, Bölüm 4'te bu çelişkinin yapısıyla ilgilenmek zorundayız.

4

Çelişki

4.1. Fark, Karşıtlık, Çelişki

Yöntemsel açıdan bakıldığında, şimdiye kadar sadece yadsıma aşamalarıyla, karşıtlıklarla ve bunların özellikleriyle (örneğin dolayımlanabilirlikle) ilgilendik. Ancak elbette en başta "bir [ilişkiselliğin] temel belirlenimi... onun kendisiyle ya da kimliğiyle özdeşliği" vardır.[63]

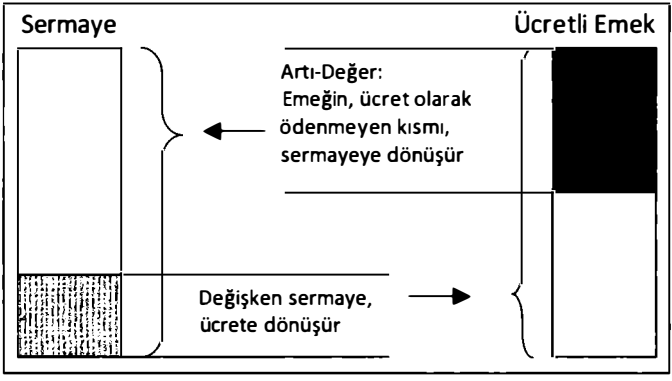
Özdeş olmama durumunun en basit biçimi, farklılıktır. İki ilişkiselliğin farklılık anlamında çeşitliliği (özdeş olmaması), "farklılaşmış olanın, kendisi vasıtasıyla ötekine göndermede bulunup onunla ilişkilenmesi değildir; ötekine karşı çeşitlilik, üçüncü bir unsura denk düşer."[64] Örneğin bir özelliğe tekabül eder.

Karşıtlığın nasıl betimlendiğini hatırlayalım (Bölüm 2.3): Karşıtlıkta, birbirini dışlayan iki ilişkisellik, birbirini belirleyecek şekilde, birbirine göndermede bulunarak ilişkilenirler: "Bizzat kendileri vasıtasıyla birbirlerine göndermede bulunarak ilişkilenirler." Bu, sadece farklı olan iki ilişkisellik için geçerlidir; çeşitlilikleri üçüncü bir unsura

63 Hegel Werke 4, s. 129.

64 a.g.e.

-bir özelliğe- denk düşer. Yani, "fark" ve "karşıtlık", göndermede bulunup ilişkilenme biçimleriyle tanımlanırlar. Dolayısıyla, iki ilişkiselliğin birçok özelliği farklı olabilir; ancak bu durumda sadece birbirilerinden farklı olurlar. Bir karşıtlığın oluşması için, iki ilişkiselliğin birbirini tanımlıyor olması gerekiKarşıtlıktaki çeşitlilik, ancak "birisi, öteki olmadığında var olur"65, yani birisi diğerinin olmadığı şey olduğunda olur. Farklılıkta olmayıp da karşıtlıkta olan şey, belirlenimlerin bizzat birbirlerine göndermede bulunup bizzat birbirleriyle ilişkilenmeleridir!

Şekil 19: Ücretli emek ve sermaye karşıtlığının kutupları. İkisi de kaçınılmaz olarak karşıt belirlenime dönüşmek zorunda olan bir kısma sahipler: Her biri, diğerinin bir boyutunu barındırır.

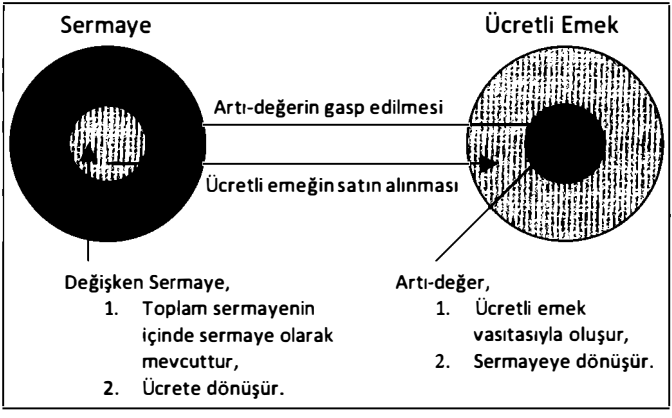
Karşıtlıkta, karşıt belirlenimler sadece birbirlerinin karşısında konumlanırlar ve hâlâ birbirlerini içerirler. Bu, çelişki için geçerli değildir: Çelişkide de, karşıtlığın kutupları birbirlerinin karşısında konumlanır. Bunun öte-

65 a.g.e s. 130

sinde, kısmen birbirlerini içerirler de. Bunun bir örneği olarak ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkiye daha yakından bakalım.

Ücretli emek ile sermaye bir karşıtlık teşkil ederler; zira biri, tam da ötekinin olmadığı şeydir. Birbirilerinin karşısında konumlanırlar, ancak ikisi de bir diğeri olmadan var olamaz. Sermayenin, emek gücünü satın alıp ondan artı-değer elde etmek için ücretli emeğe ihtiyacı vardır; ücretli emeğin ise, emek gücünü satın alacak sermayeye ihtiyacı vardır. İkisi de, bizzat kendileri vasıtasıyla birbirlerine göndermede bulunup birbirileriyle ilişkilenmektedirler.

Ancak ücretli emek ile sermaye özel bir karşıtlık oluştururlar: Bu karşıtlık bir çelişkidir, zira iki kutup da diğerinin kimi boyutlarını kendi bünyesinde barındırır (bkz. Şekil 19).

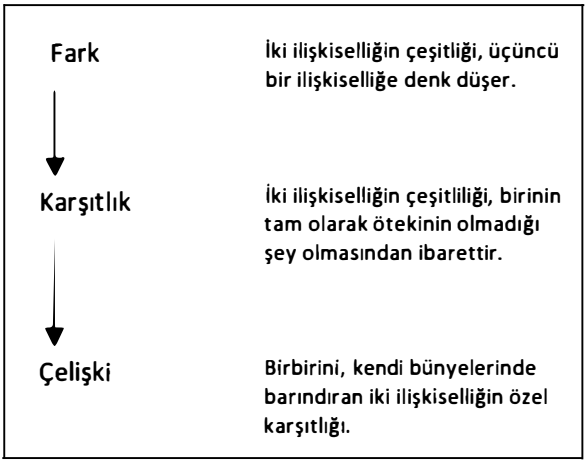
Şekil 20: Birbirlerini, kendi bünyelerinde barındıran iki ilişkiselliğin özel karşıtlığı olarak, ücretli emek ve sermaye çelişkisi.

Önce sermaye kutbuna bir bakalım. Sermayenin toplam kütlesi, temelde ikiye ayrılabilir. Zira kapitalist, sermayesinin bir kısmını daima ücretli emek satın almak için harcamak zorundadır. Bu kısmı Marx, "değişken sermaye" olarak adlandırır. Arda kalan sermaye, tüm diğer amaçlar için kullanılır. Bu karşıtlığın özel yapısı için tek belirleyici olan, sermayenin belli bir kısmının (değişken sermayenin) karşıt belirlenime (ücretli emeğe) dönüşmesidir. Çünkü sermayenin bu kısmı, bizzat ödenmesi gereken ücrettir. Sermayenin bir boyutu, yani emek gücünün parasal değeri, böylece ücretli emeğin de bir parçasıdır.

Şimdi de öteki kutba bakalım. Kapitalist, çalışanın emek gücünü, tüm işgününü kapsayacak biçimde satın alır. Ancak işçi, işgünü süresi dolmadan ücretini karşılayacak değeri yaratır. Şimdi çalışmayı bıraksa, ürün satıldığında tam olarak ücretin ödenmesi için yetecek değeri yaratmış olur. Ancak o çalışmaya devam etmek zorundadır, zira emek gücü birkaç saatliğine değil tüm bir işgününü kapsayacak şekilde satın alınmıştır. Bu noktadan sonra ürettiği her şeyi kapitaliste vermek zorundadır: Bu, kapitalistin kazancının temeli olan artı-değerdir. Kapitalist, artı-değeri kendisine mal eder ve onu sermayeye dönüştürür. Böylece ücretli emek de ikiye bölünebilir ve bir kısmı, yani artı-değer, sermayeye dönüşür. Dolayısıyla ücretli emeğin bir boyutu, karşıt kutup olan "sermayenin" bir parçasıdır.

Dolayısıyla, hem iki kutup olarak birbirlerinin karşısında konumlanmış olmaları, hem de ikisinin de ötekinin

kimi boyutlarını kendi bünyesinde barındırması, ücretli emek ile sermaye için geçerlidir. Bu durumu görsel olarak göstermek için, Şekil 19'u Şekil 20'ye dönüştürebiliriz.

Şekil 21: Farktan çelişkiye

Kutupların sadece birbirlerinin karşısına konumlanmayıp, aynı zamanda birbirlerini bünyelerinde barındırdıkları tüm özel karşıtlıklara *çelişki* denir.

Katetmiş olduğumuz yol, özet olarak Şekil 21'de gösterilmiştir.

4.2. Çelişkinin Yapısı

Şekil 20'de gösterilen çelişki gibi karmaşık bir yapılanmanın bir tarihsel arka plana sahip olduğu ortada. Çelişki

daha basit yapılardan çıkarak oluştu ve -bir kere oluştuktan sonra da- kendini özgün ve karakteristik bir biçimde geliştirmeye devam etti.

Bir çelişkinin oluşumu, özelliği ve sonraki gelişimi, onun genel karakterini çıkaracak şekilde ortaya koyulabilir. Bu, diyalektiğin her iki boyutundaki çelişki için de geçerlidir: hem bir şeyin çelişkili hareketi hem de yöntemsel tahlil bağlamında. Böylece, hareket eden bir şeyin çelişkili olup olmadığını kontrol edebileceğimiz bir tür kontrol listesi ortaya çıkar.

Burada bir ilişkiselliğin bağımsız olup olmadığı sorusu özellikle önemlidir. Hegel'e göre, bir ilişkisellik ötekine göndermede bulunup onunla ilişkileniyorsa bağımsız değildir, kendisine göndermede bulunup kendisiyle ilişkileniyorsa bağımsızdır.[66] Dolayısıyla, bir karşıtlığın kutupları bağımsız değildir, zira her kutup karşıt kutba göndermede bulunup onunla ilişkilenir. Ancak çelişki dâhilindeki her kutup karşıt kutbun boyutlarını kendi bünyesinde barındırdığından, kendisine göndermede bulunup kendisiyle ilişkilenebilir ve böylece bağımsızdır.

Çelişkinin yapısına bakmaya çalışalım:

1. Çelişki, bir bütünün (özdeşliğin) kendi içinde bölünmesiyle oluşur. Ancak bölünme keyfi bir biçimde değil, bir karşıtlık oluşacak şekilde gerçekleşir: Çelişki, bir bütünün *kendi içinde karşıtına bölünmesinden* doğar.
2. Bu şekilde oluşan bir karşıtlık, özel bir karşıtlıktır; zira

66 Hegel Werke 6, s. 19 ve s. 23

iki kutup da karşıt kutbun kimi parçalarını, boyutlarını ve belirlenimlerini kendi bünyesinde barındırır. Böylece, bütünün kendi içinde bölünmesi, iki tane *birbirini karşılıklı olarak barındıran* ilişkisellik arasında özel bir *karşıtlığa* yol açar.

3. İki kutup da bağımsızlığını, karşıt belirlenimlerinin boyutlarını barındırarak kazanırlar; ancak bu birbirlerine bağımlı oldukları anlamına da gelir. *Bağımlılık vasıtasıyla bağımsızlık* durumu söz konusudur.

4. Karşıtlığın iki kutbu da ötekini barındırması sayesinde bağımsız olmasına rağmen, bağımlılıklarını azaltarak bağımsızlıklarını arttırmaya çalışırlar; yani ötekini kendi bünyelerinden dışlar ve onu bastırırlar. Çelişkide, *aktif bir biçimde karşılıklı bir dışlama ve bastırma* gerçekleşir.

5. Ancak böylelikle kendi bağımsızlıklarının temeli dışlanmış olacağı için, bu tüm yapının çöküşüyle sonuçlanır. Çelişkinin hedefi ve sonu, bütünün kendisini *aktif bir biçimde çökertmesidir*.

Şekil 22'de bu açıklamayı özetlemeye çalıştık.

Böylesine bir görsel betimleme ne işimize yarayacak? Şimdi ona bakabilir, onu uygulayabilir (bkz. Bölüm 4.3 ve 4.4) ve diyalektiğin diğer yapılarıyla bağlamsal bir ilişkiye sokabiliriz (Bölüm 4.5).

Bakmakla başlayalım. Bir çelişkinin bir durum değil,

bir süreç olduğu doğrudan görülebilir. Çelişki, kendi bağımsızlığının koşullarını bizzat dışlayarak, kendi varoluşunun temelini imha eden süreçtir. Hegel şöyle yazar: "Bağımsız belirlenim -ötekini kendi bünyesinde içerir ve bu sayede bağımsız olurken- ötekini kendi bünyesinden dışladığında, bağımsızlığı içinden kendi bağımsızlığını da dışlamış olur; çünkü bu bağımsızlık, aynı zamanda hem öteki belirlenimi kendi bünyesinde barındırmasından ama hem de kendi bünyesinden dışlamasından doğar. Çelişki budur."[67]

Dolayısıyla karşıtlığın iki kutbunun her biri, ötekini barındırdığından dolayı bağımsızdır. Buradaki çelişki, buna rağmen ötekini, yani karşıtını, bağımsızlıklarını arttırmak için kendi bünyelerinden dışlamalarıdır.

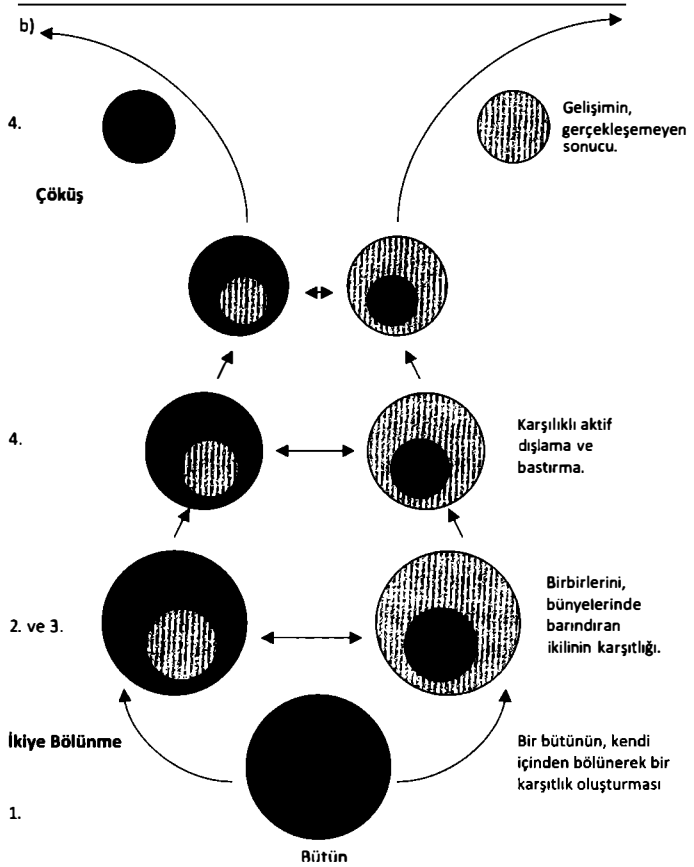
Şekil 22b'ye geri dönelim. Yapıya belli, sabit bir zamanda yani yatay istikamette (→) baktığımızda, bir kesitin dondurulmuş resmi olarak Şekil 20'yi görürüz. Karşıtlıkların birliği dikkat çekicidir. Durmadan karşılıklı olarak birinin ötekine dönüşmesi, ikisinin bağımlığını gösterir. Zamansal değişime, yani dikey istikamette (↑) baktığımızda, Şekil 22b'de süregiden karşılıklı dışlamayı ve bastırmayı görürüz. Karşıt kutupların tam da yapının bütünlüğünü teminat altına alan boyutları giderek küçülür, bastırılır, imha edilir ve dışlanır. Burada karşıtların mücadelesi kendisini gösterir.

67 Hegel, Werke 6, s. 65

a)

1. Bir karşıtlığın ikiye bölünerek bir karşıtlık oluşturması.
2. Birbirlerini bünyelerinde barındıran ikilinin karşıtlığı.
3. Karşıtlığın kutuplarının bağımsız ve aynı zamanda birbirlerine bağımlı olmaları.
4. Karşılıklı aktif dışlama ve bastırma.
5. Bütünün, kendisini aktif bir biçimde çökertmesi.

b)

Şekil 22. Çelişkinin Yapısı: a) Saptamalar b) Grafik

"Karşıtların bütünlüğü ve mücadelesi", birçok başvuru kitabında (örneğin alıntı yaptığımız Mandel'in *Marksizme Giriş*'i) rastladığımız "klasik" çelişki tanımıdır: "Çelişki, birbirine karşıt unsurların biraradalığıdır... Çelişik unsurların var olması, hem her bir unsurun yer aldıkları bütün içinde birarada bulunmalarını, hem de bu unsurların bu bütünü parçalamak için verdikleri mücadeleyi kapsar."[68]

Ancak karşıtların bütünlüğü ve mücadelesi, bir çelişkinin sadece orta noktasında durur -bir anlamda, yaşam süresini kapsar. Bunu, çelişkinin oluşumu -doğumu- önceler; daha sonra ise çöküş -yani ölüm- vardır.

Çelişkinin doğumu için bütünün parçalanması, ikiye bölünmesi tayin edicidir. İkiye bölünme gerçekleşmeden çelişki de var olamaz! Lenin buna hak ettiği ilgiyi göstermiş ve şöyle yazmıştı: "Bütün olan şeyin bölünmesi ve onun çelişen bileşenlerinin kavranması, diyalektiğin özüdür. Hegel de soruyu tam olarak bu şekilde sorar. Diyalektiğin bu yönünün doğruluğu, bilim tarihi üzerinden sınanmak zorunda. Genellikle diyalektiğin bu yönüne çok ilgi gösterilmez: Karşıtların özdeşliği, kavrayışın ve nesnel dünyanın yasası olarak değil, bir örnekler toplamı olarak ele alınır."[69]

Bütünlüğün bölünmesi, illa ki çelişkinin bileşenlerinin oluşması anlamına gelmez; aksine bizzat çelişkinin

68 Ernest Mandel (1982). *Einstieg in den Marxismus*. ISP Verlag. Frankfurt am Main. S. 178

69 Lenin Werke 38, s. 338

oluşması anlamına gelir. Bütünlüğün bölünmesi, pekâlâ mevcut bulunan iki farklı ilişkiselliğin kimi tekil özellikleri birbirlerine aktaracakları ve böylece bir çelişki oluşturacakları bir olaya da işaret edebilir.

Çelişki oluştuktan sonra, onun oluşmasına yol açanlarla hiçbir ilgisi olmayan yasalar geçerlidir. Bütünün bölünmesine kadar süren gelişim, sadece tarihsel açıdan araştırılabilir, zira Marx'ın da dediği gibi: "[çelişkinin] yaradılışını önceleyen koşullar, onun tarihsel ön aşamaları olarak geride kaldı; tıpkı hâlihazırda mevcut dünyanın, onu sıvı bir ateş ve buğu denizinden şimdiki haline dönüştüren süreçleri geride bırakmış olması gibi."[70]

Çelişkinin çöküşü, onun varoluşunun üçüncü ve son kesitidir. Karşılıklı dışlama, belli bir raddeyi [ölçüyü – *çev.*] (bkz. Bölüm 2.4) aştığında, çelişki çöker. Şimdi, birinin öteki olmadan var olamayacağı ortaya çıkıyor. Dışlama sürecinin formel-mantıksal sonucu olarak; her ikisinin de ötekini kendi bünyesinde barındırmaksızın, sadece birbirinin karşısına konumlanması, gerçekleşebilir bir şey değildir; zira her kutup ancak ötekinin boyutlarını barındırarak bağımsız bir biçimde var olabilir. Yani çelişki, daha dışlama süreci kesin olarak tamamlanmadan çöker. Ancak bu şekilde çöküşün iki farklı anlamı vardır. Bir anlamı, bütün yapının harap edilmesi ve yıkımıdır. Ancak bu yıkım esnasında çelişki, temellerine geri döner. Yıkım aynı zamanda "temele geri dönmektir" Böy-

70 Marx-Engels Werke 42, s. 372

lece, bir çelişkinin dağılması, yenisinin oluşumu için bir önkoşuludur.[71]

Bu noktada "bakmayı" sonlandırıp, "uygulamaya" geçelim.

4.3. Ücretli Emek ve Sermaye

Bölüm 3.5'i, sömürüye dayalı üretim ilişkilerinin sınıflı toplumlarda mutlaka bir çelişki olarak şekillendiği gözlemiyle bitirmiştik. Kapitalist üretim tarzında, hâkim olan üretim ilişkisi "ücretli emek ve sermaye" arasındaki ilişkidir. Şimdi bunun üzerinden çelişkinin yapısını araştırmaya koyulacağız.

Çelişki, bir bütünün birbirine karşı konumlanan iki belirlenime bölünmesiyle oluşur. Zamanında bütün olan şey, şimdi ikili halde mevcuttur. Bir şey ikiye bölünmüyorsa, çelişkiden söz edilemez!

Marx bundan dolayı *Kapital*'in başında metanın *ikili* karakterini bu denli vurgular. *Kapital*'in birinci bölümü tamamen metanın ikili karakterine ayrılmış durumdadır. Meta, bir yandan kullanılan bir nesne, bir kullanım nesnesidir; öte yandan kullanılışıyla hiçbir ilgisi olmayan ve yalnızca üretimi için harcanan emek-zamanla belirlenen bir değere sahiptir. Bunun da ötesinde, meta iki şekilde var olur. Bir yandan bir nesnedir, diğer yandan ona denk düşen ve dolaşımda bulunan bir para miktarı olarak vardır. Metanın bu ikili varoluşu olmadan, ücretli emek ve

71 Hegel Werke 6, s. 65-69

sermaye bir çelişki oluşturamazdı. Çelişki, ancak belli bir kullanım nesnesinin metaya dönüşerek bölünmesiyle oluşabilir: Bu kullanım nesnesi, insanın emek gücüdür.

Emeğin bölünmesi, onun meta niteliği taşımaya başlamasıyla gerçekleşir. Emek, bir, kapitalistin satın alabileceği bir değer ve iki, artı-değer üretimi için kapitalist tarafından kullanılabilecek bir kullanım nesnesi olarak ikiye bölünür.

Böylece, birbirini karşılıklı olarak barındıran iki ilişkiselliğin özel çelişkisi oluşur. Sermayenin bir kısmı, emek gücünün satın alınmasında kullanılan, emeğin ücretine dönüşür. Ücretli emeğin diğer kısmı, yani artı-değer, kapitalistin onu kendine mal etmesi ve muhafaza etmesiyle sermayeye dönüşür.

Ücretli emek ve sermaye bağımsız olarak var olurlar. Ancak kapitalist, artı-değer elde etmek için ücretli emeği satın alabildiği, yani karşıt belirlenimi kendi bünyesinde muhafaza ettiği sürece bağımsızdır. İşçi, ancak emek gücünü satmaya ve böylece artı-değer yaratmaya hazır olduğu sürece işçidir. Ücretli emek ve sermaye, bağımsız bir biçimde var olmalarına rağmen birbirine bağımlıdır, zira işçi emek gücünü satmak ve kapitalist de emek gücünü satın almak *zorundadır.*

Karşıtların mücadelesinde her belirlenim, karşıt olanı kendi bünyesinden dışlamaya çalışır. Kapitalist, ücret maliyetlerini kısmak için değişken sermayeyi azaltır. Kapitalist, rasyonalizasyona gittiğinde, yani makineler satın alıp insanları işten çıkardığında, ücrete harcadığı maliyetleri

kısar ve böylece ücretli emeğe olan bağımlılığını azaltır. Ancak bu şekilde onun için artı-değer üreten daha az işçisi olur -sermaye kendi temelini bünyesinden dışlar. Tersinden, işçiye ödenmeyen artı-değerin payını azaltmak, ücretli emeğin doğal çabasıdır; bu ise sermaye oluşumuna karşı koymak anlamına gelir. Bu ya emek zaman (ve emek yoğunluğu) sabit kalmak kaydıyla ücretler artırılarak, ya da ücretlerin denkleştirilmesi[72] kaydıyla emek zaman kısaltılarak sağlanır.

İki gelişme de, üretim sürecinden insanı tamamen söküp atıp onu makinelere terk etmeye meyillidir. Ancak üretimde insan emeği harcanmamış olacağından ürünlerin değeri olamayacağı için, ürünler satılamaz, dağıtılmak zorunda kalırdı. Böylesi bir durum, artık kapitalizm olmaktan çıkar. Bir çelişkiyi mantıksal sonucuna kadar götürmek, bu çelişkinin ötesinde bir duruma varmak anlamına gelir.

Makinelerin insan emeğinden sağladığı tasarrufun işsizlikle sonuçlanması yerine -ücretler denkleştirilip emek zamanı kısaltılarak- tüm insanların iş sahibi olmasını sağlaması, kapitalizmle bağdaşmaz; çünkü emek zaman belli bir sınırın altına düşerse, artı-değer üretimi imkânsızlaşır. Öte yandan işsizlik belli bir raddeyi aşamaz; çünkü aştığı durumda, üretilen ürünleri satın alacak kimse kalmaz. Bütün, henüz tüm işler makineler

72 Ücretlerin denkleştirilmesi (voller Lohnausgleich), ücretler eşitlenip iş saatleri kısaltılarak, işçinin saat başı ücretinin arttırılması anlamına gelir *-çev.*

tarafından üstlenilmeden ve herkes işsiz kalmadan önce çökecektir. Çöküş, ya ücretli emek ve sermayenin üretim ilişkisinin başka bir ilişki, yani "kadın/erkek üreticilerin özgür birliği" (sosyalizm) tarafından ikame edilmesiyle; ya da insanlığın savaşlar, iç savaşlar, salgın hastalıklar ve doğal afetlerle (barbarlıkla) çökmesiyle gerçekleşir.

Kapitalist üretim tarzının, hâkim üretim ilişkisinin çelişkisi işte budur.

4.4. Başka Örnekler

Çelişkinin tanımını yöntemsel açıdan uygulayacak olursak, kapitalizmde "zengin ile fakirin" basit bir karşıtlık değil, gerçek bir çelişki teşkil ettiğini görebiliriz.

Tüm insanlık bölünmüş durumda, ikili halde varlığını sürdürüyor, ikili bir varoluşu söz konusu; bir kesim zengin, bir diğeri ise yoksul. Ama buna rağmen bu iki belirlenim birbirini kendi bünyelerinde barındırıyor. Zira zenginlerin serveti, yoksulların yoksunluğu*dur*. Zenginlerin fazlasıyla sahip oldukları şeylerin toplamı, tam da yoksulların insanca bir yaşam sürdürmek için yoksun oldukları şeylerin toplamıdır. Fazlaca sahip olduğu mallarına bakan her zengin, tam olarak dünyanın başka bir ucunda eksik olan şeyi görür; yoksunluğuna bakan her yoksul, mahrum olduğunu şeylerin başka bir yerde fazlasıyla mevcut olduğunu, israf edildiğini, ziyan edildiğini çok net bir biçimde bilir.

Yoksullar ile zenginler bağımsızdırlar, dünyaları keskin bir biçimde ayrılmıştır, biri diğerinin arasına hemen

hemen hiç karışmaz, biri ötekini çoğu zaman düşünmez. Ancak birbirine bağlıdırlar: Zenginin elinden yoksulu alırsan, soyacağı kimse kalmaz. Çalışmak ve servetlerinin bir kısmını tüketmek zorunda kalır; bunu yaptığında ise yoksullaşır. Yoksulların elinden zenginleri alırsan yoksullar soyulmaz, çalışarak meydana getirdikleri şeyler onlarda kalır ve biraz daha zenginleşirler.

Ancak yine de ikisi de birbirini giderek daha fazla dışlıyor. Zenginler yoksulluğu dışlıyorlar, çünkü giderek daha da zenginleşiyorlar; yoksullar zenginliği dışlıyorlar, çünkü giderek sayıları artıyor.

Bunun mantıksal sonucu olan nihaî duruma –birinin her şeye sahip olduğu, herkesin hiçbir şeye sahip olmadığı duruma- varılamaz. Bütün yapı, bu noktaya varmadan önce çöker. Bu çöküş, ya malların herkesin ihtiyacına göre dağıtılarak zenginlik ve yoksulluğun çökmesiyle (devrimci tarzda) ya da yoksulların ve tüm insanlığın imhasıyla (barbarca tarzda) gerçekleşebilir. Savaşlar, iç savaşlar, salgın hastalıklar ve doğanın yıkıma uğraması, zengin yoksul tanımaz.

Temiz bir doğa ile ekonomik büyüme arasında da diyalektik bir çelişki söz konusudur.

Kaynakların kullanılması, tüm ekonomik faaliyetlerin temelidir. Günümüz toplumunun bir özelliği de, yenilenemeyen kaynakların yıkıma uğratılmasıdır. Kaynakların, doğanın ve insan üretkenliğinin yağmalanması, günümüz toplumunun adi ve sıradan bir özelliğidir. Bu kaynaklar, ikiye bölünerek, temiz çevre ile büyüyen ekonomi arasın-

daki karşıtlığı teşkil eden bütünü teşkil ederler. Bunlar iki gruba ayrılırlar. Bir grup, insan emeğine (insanın üretici gücüne) varana kadar kullanılan ve tüketilen bütün hammaddeleri kapsar. Diğer kaynak ise "temiz çevredir"; öyle ya, temiz doğa aslında "hâlâ kirletilebilir çevre"dir, yani gerçekten son derece önemli bir hammaddedir.

Sömürüye dayalı ekonomik faaliyet üretim kaynakların imha edilmesiyle eşdeğer olduğu müddetçe, temiz doğayı kendi içinde barındırır. Ekonomik büyüme, temiz doğaya göndermede bulunur ve onunla ilişkilenir, zira çevre kirliği olmasaydı kârlar rahatsız edici düzeyde azalırdı.

Temiz çevre ile ekonomik büyüme bağımsız olarak var olsalar bile, yine de birbirlerine göndermede bulunup birbirleriyle ilişkilenirler. Çünkü en verimli büyüme, doğanın hâlâ kirletilebilir olduğu yerde mümkündür ve çevre ne kadar temizse "kirlenme kapasitesi" ve dolayısıyla sanayi için çekiciliği o kadar büyüktür.

Temiz çevre sanayiyi çeker, ancak tam da bu yüzden çevre kirlenir. Karşılıklı dışlama süreci böyle başlar. Temiz çevre daraldığı ölçüde, ister çevre için kârı düşüren yasal yükümlülüklerin giderek artmasından dolayı olsun, ister bizzat çevrenin kirlenmesinin ekonomiyi etkilemesinden, engellemesinden veya onu yıkıma uğratmasından dolayı olsun, ekonomik büyüme de azalır.

Bunun sonucunda doğanın yıkımı öyle boyutlar alır ki, ekonomi yıkıma uğrayan alanlardan çekilip kendisine -yıkıma uğratabileceği- başka yerler arar. Ama hem temiz

bir çevrenin hem de ekonomik büyümenin olmadığı yerler de var. Seveso, Bhopal ve Çernobil, çevrenin kirlenme kapasitesi tamamen tüketilmesinden dolayı ekonominin durma noktasına geldiği bölgelerden bazılarıdır. Sosyalizmin "insanın insan tarafından sömürülmesi yerine, doğanın insan tarafından sömürülmesi" (bu 50'li yılların Stalinizm'inin tipik ruhsuz ve yıkıcı sloganlarından biriydi) olduğuna inananlar da günümüzde bu diyalektikten muzdarip.

Ancak burada da iki tane çöküş ihtimali söz konusu. Çöküş pekâlâ -tarif ettiğimiz şekilde- ardında gerekli ürünlerin bile üretilemediği zehirlenmiş bölgeler bırakarak, barbarca gerçekleşebilir. Veya çelişki, nihayet yenilenebilir hammadde kaynaklarından faydalanan üretici güçler gelişip yaygınlaştığı zaman, devrimci bir biçimde kendi temeline de geri dönebilir. Çünkü o zaman, çevrenin kendisini yenileme kapasitesinin altında bir kirlenmeye yol açan yeni bir ekonomik faaliyet biçimine dönük arayış başlayabilir. Çevre kirliliği, çevrenin kendisini yenileme kabiliyetinin altında gerçekleştiğinde, ekonomik büyüme ile temiz çevre bir çelişki teşkil etmekten çıkar.

4.5. Çelişki ve Yadsıma

Şimdiye kadar üç diyalektik yapıyla tanıştık: bir şeyin olumlamadan yadsımaya doğru ilerlemesi (Bölüm 2.1), iki karşıtlığın dolayımlanmış bütünlüğü (Bölüm 2.3) ve çelişki (Bölüm 4.2). Bu diyalektik figürler birbirlerine nasıl

göndermede bulunuyor ve birbirleriyle nasıl ilişkileniyorlar?

Bölüm 2.3'te bir karşıtlığın, ona bir dolayımın (Tablo 9) eklenmesi ve kutuplar arasındaki hareketin devreye girmesiyle bir bütüne dönüştüğünü görmüştük. Bunun bir sonucu olarak, *dolayım devreden çıktığında* bu *dolayımlanmış bütün*, yeniden bir karşıtlık halini alarak bölünür. Ancak dolayım, kutuplar arasında bir harekete -karşılıklı olarak bir kutbun boyutlarının ötekine aktarılmasına- yol açtığından; onun devreden çıkarılması, artık her bir kutbun "saf" olmaktan çıkarak, karşıt kutbun tabiri caizse ona "yapışan" kimi boyutlarını barındırmasına yol açar. Yani bütünün parçalanması, ikisi de bağımsız bir biçimde var olabildiğinden dolayı artık bir dolayıma gereksinim duymayan, birbirini içeren bir ikilinin özel bir karşıtlığına yol açar. "Saf" karşıtlıkta bağımsız bir varoluş mümkün değildir, çünkü bir kutup tam olarak ötekinin olmadığı şeydir ve böylece ikisi de birbirlerini dışlayarak sadece birbirlerine göndermede bulunup birbirleriyle ilişkilenirler (Bölüm 4.1). Çelişkide ise her kutup ötekinin boyutlarını kendi bünyesinde barındırır ve bundan dolayı dolayımsız bir biçimde bağımsızdır.Çelişki, her kutbun ötekinin unsurlarını kendi bünyesinden dışlamasıyla, yani "saf" karşıtlığa doğru meyletmesiyle gelişip yayılır. Tam da bu yüzden çelişki, *çelişki olarak* çöker. Kutupların çökmesiyle de çökebilir, yani bütün yapı (barbarca tarzda) "ölebilir" Ya da yeni bir diyalektik bütün oluşacak şekilde (devrimci tarzda) bir dolayımın devreye girmesiyle

temeline geri dönebilir. Bu durumda, eski bir diyalektik bütünün yerini, onu yadsıyan yeni bir diyalektik bütün alır. Olumlama (eski bütün), kendi yadsıması (yeni bütün) tarafından ikame edilir. Dolayısıyla çelişki, yadsıma süreciyle özdeştir (Bölüm 2.1.). *Çelişki, olumlamadan yadsımaya giden yoldur* (Şekil 2).

Burada, "olumlama" kavramının iki farklı kavramsal düzlemde kullanıldığına dikkat etmek gerekir! Bir yandan dolayımlanan bir diyalektik bütündeki karşıtlığın bir kutbunu (Tablo 9), öte yandan alt-üst olarak yadsımasına dönüşen (Şekil 2) diyalektik bütünün tümünü adlandırır. Olumlama (yani eski diyalektik bütün) yadsımayı –çelişki doğrultusunda- aktif bir biçimde kendi bünyesinden çıkarır. Kendisini aktif olarak çökertmesi ise, eskinin çöküşüne işaret eder.

İlerleyen sayfalarda (Bölüm 5 ve 6), bir üretim tarzının diyalektik bütününün içinde nasıl bölündüğü, bir çelişkinin gelişip yayılmasıyla kendi yadsıması -yeni bir üretim tarzı- tarafından nasıl ikame edildiği sorusuyla uğraşacağız. Bu esnada iki farklı çelişkiyle karşılaşacağız.

Öncelikle: Her üretim tarzına, bir hâkim üretim ilişkisi damgasını vurur (Şekil 15). Sınıflı toplumlardaki hâkim üretim ilişkisinin çelişkili bir yapı arz etmesi mantığa uygundur; çünkü hem toplum, üretim araçları sahipleri ve mülksüz üreticiler olarak ikiye bölünmüştür, hem de hâkim üretim ilişkisi, üretim araçlarıyla üreticilerin ilişkisini düzenlemektedir.

Her üretim tarzı ve böylece her ekonomik toplumsal

formasyon için karakteristik olan bu çelişkiye, *temel çelişki* denebilir. Kapitalist üretim tarzında, hâkim üretim ilişkisinin çelişkisi -ücretli emek ve sermaye- kapitalist toplumsal formasyonun da temel çelişkisidir. "Temel çelişki" kavramından kasıt, bu çelişkinin üretim tarzını temelden karakterize ettiği, yani üretim tarzına kopmaz bir bağ ile bağlı olduğudur. Bir üretim tarzının temel çelişkisi, bu üretim tarzı çöktüğünde temeline geri dönen çelişkidir.

Tarihsel süreçte tayin edici öneme sahip bir diğer çelişki ise, toplumsal formasyonda süreklilik arz edecek şekilde var olmayıp, onun sonlanmasıyla oluşur: *üretici güçler* ile *üretim ilişkileri* arasındaki çelişki! Onun ortaya çıkması, mevcut üretim tarzının çökeceğine delalettir ve yeni bir üretim tarzının habercisidir. Bu çelişki sadece sınıflı toplumlarla sınırlı değildir; ilkel komünal toplumdan ilk sınıflı topluma geçişte de varlığı kanıtlanabilir. Günün birinde bu ikinci çelişkinin ilkel toplumlar bünyesinde de var olduğu kanıtlanırsa, hiç şaşırtıcı olmaz. Sonunda yeni bir üretim tarzının oluşmasına yol açan, bir üretim tarzının bir diğeri tarafından yadsınmasını sağlayan bu çelişkidir. Üretici güçler ile üretim ilişkileri (Şekil 14) arasındaki toplumsal dolayım işlememeye başladığında, üretim tarzı kendi içinde bölünür ve *üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bir çelişki* oluşur. Günümüze varan tarihsel süreçte bütün toplumsal formasyonların çöküşünü, bu çelişki başlatmıştır. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, *tarihin* gerçek *motoru*, bir üretim tarzından diğerine giden yoldur!

5

Tarihin Motoru

5.1. Giriş

İlerleyen tartışmalarda, Şekil 9'da diyalektik yöntem ve Şekil 22b'de çelişki için geliştirilen grafik betimlemeyi kullanmaya devam edeceğiz. Özellikle, eski bir üretim tarzından yeni bir üretim tarzının ortaya çıktığı süreci göz önüne getirmek için, Şekil 22b'ye geri döneceğiz. Böylece, ilerleyen sayfalarda koyu ton olumlamaya, yani *eski* üretim tarzının kesitlerine; açık ton --- ise yadsımaya, yani *yeni* oluşan üretim tarzına işaret edecektir. Sürecin tek tek adımları (Şekil 24, 26, 29 ve 30), bu bölümün sonundaki Şekil 34'te özetlenmiştir.

Tabi ki, bu özet, tarihsel sürece hakkını verme noktasında son derece eksik bir şemadır. Ancak bu şema, her şeyi açıklayan genel bir teori, yani tarihsel sürecin tüm özelliklerini kapsayan bir üst-teori olma iddiasını asla taşımıyor. Bu şema, toplumsal dönüşümlerin sadece *asgari müştereklerini* oluşturuyor; yani her bir dönüşümün tekil unsurlarını değil, sadece bütün geçiş süreçlerinin ortak yapılarını içeriyor: Bu şematik betimleme sadece bir iskelettir.

Bu bölümün dayanak noktalarından biri, başlı başına

tarihsel materyalizmin temel metni olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin bir buçuk sayfalık önsözüdür[73]. Bu önsöz, tarihsel materyalizmin klasik kavranışını yansıtır. Bunun da ötesinde, metnin önemi, bizzat Marx tarafından kaleme alınan ve tamamlanmış tek tarihsel materyalizm açıklaması olmasından kaynaklanır. Son derece sıkıştırılmış bir biçimde de olsa, bütün geçiş süreçlerinin paylaştığı yapıları içeren bir şema sunar.

Bunun dışında, buradaki açıklamalar Jürgen Kuczynski'nin (1904-1997) yazılarına dayanıyor. Kuczynski, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin en önemli iktisat tarihçisiydi ve muazzam derecede üretken bir insandı. Bu kitabın kaynakçasında belirtilmiş olan eserlerinde (Bölüm 8), üretim tarzlarının dönüşümüne dair teorik açıklamalar getirmeye çalışıyor. Kuczynski, "üretim tarzındaki üç aşamalı devrim" kavramsallaştırmasını geliştirmiş[74] ve tarihsel materyalizm çerçevesinde barbarlık kavramını[75] tanımlamıştır. Antik üretim tarzından feodal üretim tarzına geçişteki ve Almanya'da feodalizmin son aşaması olan 30 Yıl Savaşı'ndaki[76] barbarlıklara dair yaptığı kapsamlı araştırmalar da yayınlanmıştır. 1992 yılında *Asche für Phoenix* adlı eserinde, vaktinden erken ortaya çıkan (ve bundan dolayı da yeniden çöken) geleceğin üretim tarzındaki üretim ilişkilerini tarif eder. Bu bölüm, temelde onun metinlerine dayanıyor.

---

73 Marx-Engels Werke 13, s. 8

74 *'Vier Revolutionen der Produktivkräfte'*, 1975

75 *'Gesellschaften im Untergang'*, 1986

76 a.g.e ve *'Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes'* Cilt 2, 1991-1993

5.2. Üretim Tarzının Bölünmesi

Bütün üretim tarzlarının en az iki ortak noktası vardır: Bir yandan, uzun bir süre istikrarlı ve görünürde sarsılmaz bir biçimde varlıklarını sürdürürler, öte yandan şaşırtıcı derecede kısa bir süre içerisinde kaybolup giderler. Var oldukları sürenin çoğunda kendileriyle eşdeğerdirler (kendilerine *özdeştirler*), yani üretici güçlerle üretim ilişkileri bağdaşır. "[...] maddi ve bireysel eylemlerin, içinde gerçekleştikleri zorunlu biçimler"[77] olarak, mevcut üretici güçlere uygun üretim ilişkileri vardır.

Uygun üretim ilişkileri, üretici güçlerin en iyi şekilde gelişip yayılmasını sağlar. 'Uygun olmak', üretim ilişkilerinin, ona tabi olan insanların çıkarına olması anlamına gelir. Bundan, sınıflı toplumlarda sömüren ile sömürülenin, sömürü ilişkilerinden kendilerince avantajlı çıktıkları sonucu çıkıyor. Peki, sömürülenler sömürüden nasıl avantajlı çıkabilir ki? Marx bu acı gerçeği şu şekilde anlatır: Sömürü; sömürülenlerin kendi yaşamları için ihtiyaç duydukları şeylere sahip olmak uğruna, karşılıksız olarak, gerekli diğer ürünleri "ve bunlar üzerinden de, başkası için bir artık[ğı]"[78] üretmek zorunda olduğu bir sistemdir (üretim ilişkisidir). Bu tersinden, sömürülmeye razı olan bir insanın, hayatını idame ettirme olanağına kavuştuğu anlamına gelir. Yani üretim ilişkileriyle üretici güçler, tam da sömüren ve *sömürülen sınıfın* yeniden-üretimini güvence altına aldıkları için birbirlerine "uygun" olurlar.

77 Marx-Engels Werke 27, s. 453

78 Marx – Engels Werke 42, s. 315

Bu durumda, üretici güçlerin gelişip yayılması, verimliliğin artmasına yol açar. Aynı gelişme, toplumun daha da fazla katmana bölünmesine neden olur, zira "[d]aha önce elde edilmiş olan üretici güçlerin salt niceliksel bir artışı [...] olmadığı sürece, her yeni üretici güç, işbölümünün daha da gelişmesine yol açar."[79] Bu üretici güç, üretim ilişkilerini böylece istikrara kavuşturur veya mevcut hâkim üretim ilişkisini destekleyen ve ona tabi olan daha alt düzeydeki yeni üretim ilişkilerinin filizlenmesini sağlar -ki bu da yeniden üretici güçlerin daha da gelişip yaygınlaşmasına neden olur.

Devam eden bu hareket –veya günümüzde kullanılan deyimle, bu pozitif geri beslemeli döngü- üretim tarzıdır.

"Üretici güçlerin gelişip yayılması" daima yeni üretici güçlerin oluştuğu anlamına da gelir. Bu üretici güçler en iyi şekilde mevcut üretim ilişkileri tarafından kullanılabiliyorsa, üretim ilişkilerine 'uygundurlar' ve üretim biçimini istikrarlı hale getirirler. Ancak yeni üretici güçler sadece *yeni* değil, aynı zamanda *yeni-tür* olabilir. Bu, yeni oluşan "ilişkisellikleri" azami derecede kullanabilmek için yeni üretim ilişkilerinin şart olduğu anlamına gelir. Bu noktada üretim tarzında bir *farklılık* söz konusudur: Uygun üretim ilişkileri içinde bulunan üretici güçlere ek olarak, kendilerine uygun üretim ilişkilerine ait olmayan üretici güçlerle de karşı karşıyayız.

Bu durumda toplum için iki ihtimal var: Birincisi,

79 Karl Marx – Friedrich Engels (1992). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. s. 56 Marx-Engels Werke 3, s. 35

"frene basabilir" Bu olursa yeni-tür üretim ilişkileri çöker. Veya toplum, yeni-tür bu üretim ilişkilerine tahammül edebilir, hatta onları destekleyebilir. Bu durumda, eski üretim ilişkileriyle olan çatışma şiddetlenir.

Peki, toplumun hangisine yöneleceği neye bağlıdır? Bu, başka hangi üretici güçlerin oluşacağı ile ilintilidir. Eşzamanlı olarak, üretim ilişkileriyle barışık üretici güçler oluştuğu sürece, mevcut koşullar bu üretici güçler tarafından istikrara kavuşturulurlar. Mevcut koşulları istikrarsızlaştıracak olan yeni-tür üretici güçlere karşı baskın çıkarlar. Böylece, olası yeni-tür üretici güçler gelişip yayılamazlar. "Bu [yeni-tür] üretici güçler, [...] ancak tek yanlı bir gelişime [sahip olurlar], çoğunlukla yıkıcı güçler haline gelirler ve bunlardan pek çoğu [...] en ufak bir kullanım alanı bulamaz."[80] Peki, bu koşullar altında onlara ne olur?

Önce, yeni-tür üretim araçlarının olası kaderine bir bakalım.

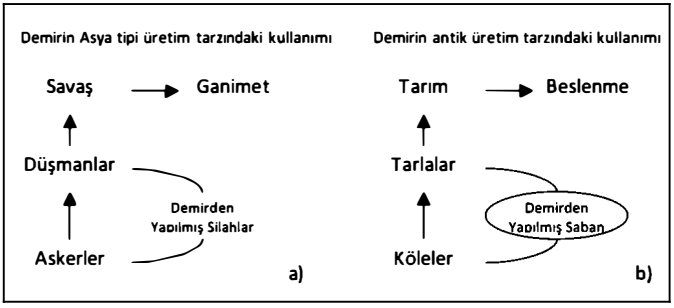
Bir yandan, bunlardan üretici güç olarak değil, sadece üstyapıda faydalanılması söz konusu olabilir. Bunun bir örneği, Yeni Taş Çağı'nda [Cilalı Taş Devri'nde *-çev.*] metallerin kaderidir. Bakır ve tunçtan yapılan aletler, Asya tipi üretim tarzında temel üretici güçlerdir; ancak kullanımları sürekli olarak büyük üretim fazlalarına ve işbölümüne yol açtığı için, ilkel komünal toplumda yıkıcı bir niteliğe sahiptirler. Bunun sonucunda takas ortaya çıkar ve varlığını pekiştirir. Ama ilkel komünal toplum, takasa

80 Eserin Türkçesi a.g.e s. 87, Eserin Almancası a.g.e s.60

değil paylaşıma dayanır. Bu yüzden de, süreklilik arz eden bir fazlalık ve birbirinden bağımsız üreticiler, istenmeyen olgulardır. Dolayısıyla metaller, üretim aracı olarak kullanılmamış, üstyapıda kullanılmıştır: süs eşyaları üretmek için!

Öte yandan, yeni-tür üretici güçleri eski üretim koşulları altında sınırlı düzeyde kullanmak gibi bir olasılık da vardır. Ancak bu durumda "tek yanlı bir gelişime [sahip olurlar], [ve] yıkıcı güçler haline gelirler" (bkz. yukarı). Tunç Çağı'nın sonunda, Asya tipi üretim tarzında demirin kullanımı buna bir örnektir. O dönemlerde Hititli zanaatkârlar (bkz. Şekil 17), demir cevherinden metal hatta çelik üretmeyi başarmışlardı. Yeni-tür bir üretici güç olarak demir, rolünü ancak sonradan sahne alacak olan antik üretim tarzında oynayabilecekti; çünkü bunun için önce kölecilik hâkim üretim tarzı olmalıydı. Asya tipi üretim tarzında demir, sadece tek bir üretim sürecinde kullanılırdı: savaşta! Şekil 23, (a) Asya tipi üretim tarzında demirin savaştaki önemini özellikle göz önünde bulundurarak, diyalektik tahlili, (b) antik üretim tarzındaki tarımı gösteriyor.

Yeni-tür üretim aracı sonunda sadece bir oyuncağa (!) da dönüşebilir veya düpedüz unutulabilir. Sonuncu ihtimal, antik üretim tarzında buhar makinesinin başına gelen şeydir. Birçok kere icat edilmesine rağmen, son derece pahalı bir alet olduğundan, çok daha ucuz olan "konuşan aletlerle" (kölelere antik dönemde takılan isim buydu) rekabet edemedi.

Şekil 23: Yeni-tür bir emek nesnesinin (demir) a) eski üretim ilişkilerinde yıkıcı güç olarak b) yeni üretim ilişkilerinde gerçek bir üretici güç olarak kullanımı.

Bu, çok daha önemli olan beşeri üretici güçler karşısında yeni-tür üretici güçlerin ya reddedildiği, imha ve israf edildiği ya da kabul görüp –eski üretim ilişkileriyle çatışmalı bir halde- desteklendiği anlamına gelir. Bakırın kullanımına dair bahsi geçen örnek, Yeni Taş Çağı'nda, toplumsal işbölümünün üretici gücünün –ki bu, metal kullanımının ön koşuludur- yüzyıllar boyunca reddedildiğini gösterir. Bu bağlamda, metal kullanımının yaklaşık M.Ö. 4000 yılında kabul görmesi, komünal üretim tarzının çöküşüne ve Asya tipi üretim tarzının ortaya çıkmasına yol açtı. Bir örnek daha verelim: İlk sınıflı toplumlarda savaş esirleri öldürülürdü, çünkü kölecilik yeni bir üretim ilişkisi olarak henüz yoktu. Dolayısıyla, kölenin yeni-tür üretici gücü, sadece potansiyel olarak mevcuttu ve gerçek hayatta sıkça imha edilirdi. Asya tipi üretim tarzında üretimdeki verimliliğin yavaş yavaş artması, yeni üretim ilişkisinin kurumsallaşmasını ve böylece savaş esirinin –

her ne kadar korkunç bir bedel pahasına da olsa– hayatta kalmasını sağladı. Son bir örnek daha verelim: 13. yüzyılın Tapınak Şövalyeleri, çiftliklerinde yeni-tür bir beşeri üretici gücün, feodal bağlardan kopmuş ve parayla satın alınabilen emek gücünün gelişimini desteklemiş oldular. Bu tarikatın 1307 yılında çökmesi, aynı zamanda bu yeni üretici gücün de dağılması ve eski koşulların zaferi anlamına geliyordu. Aynı üretici gücün dört yüz yıl sonra XIV. Ludwig döneminde desteklenmesi, Fransız Devrimi ile yeni yapıların baskın çıkması sonucu tarihe gömülen eski feodal üretim ilişkileri ile dönemin yeni üretici gücü arasındaki çatışmaya işaret ediyordu.

Yeni üretim ilişkilerini gerektiren yeni üretici güçler, ancak bu üretim ilişkilerine uyan tüm üretici güçler ortaya çıktıktan sonra (mevcut üretim ilişkileri artık hiçbir uygun üretici güç açığa çıkaramadığında) kabul görür ve kullanılır, hatta desteklenir.

Bir soru açıkta kalıyor: Mevcut üretim ilişkileri, yeni olmayan ama kendine uygun üretici güçleri ne zaman ve neden açığa çıkaramaz hale geliyor?

Bir olasılık, bizzat üretim tarzının hareketinin bir yandan hâkim üretim ilişkilerini istikrarlı hale getirirken, öte yandan tüm yapılanmayı kısırlaştıran, giderek daha fazla sayıda yeni ve ikincil (tali) üretim ilişkileri oluşturmasıdır. Kapitalizmdeki patent olgusu, buna çarpıcı bir örnektir. Aslında, mucide kendi ürününden bir pay vererek yeni üretici güçlerin gelişimini teşvik etmek

için yaratılan patent, günümüzde karşıtına dönüşmüştür. Patent, geliştirilmiş ürünü üretmekten ziyade, aksine tam da bunu etkin bir biçimde engellemek için kullanılıyor: Kimsenin yeni ürünleri üretme iznine sahip olmaması için yeni patent başvuruları yapılıyor -eskimiş ürünlerin yerleşikleşmiş üretimi rahatça devam edebilir. Patent olgusu, "[ü]retici güçlerin gelişmesinin biçimiyken, engeline dönüşür."[81]

Hâkim üretim ilişkisindeki temel çelişkinin, üreticinin fazlasıyla sömürülmesine yol açacak derecede gelişip yayılması, tarihsel açıdan daha önemli bir olasılıktır. Bu durumda üreticilerin, üretim verimliğinin artmasında bir çıkarı yoktur; çünkü üretimin verimliğindeki her artış sömürünün çok daha fazla artmasını sağlayacaktır. Ekonomi duraksar [stagnasyon –*çev.*]; artık bundan sonra ortaya çıkabilecek tüm üretici güçler ancak başka ilişkiler, başka koşullar altında kullanılabilirler.

İlaveten şunu da belirtmiş olalım: Toplumsal dışlamanın bir sonucu olarak, mevcut ve uygun üretici güçleri desteklemedikleri takdirde çöken yeni-tür üretim ilişkilerinin nüveleri oluşur. Bu yolla komünist toplumlar inşa etme girişimleri her zaman yaşanmıştır ve bunlar şaşırtıcı bir biçimde uzun süre ayakta kalmışlardır. Ama sonunda tüm bunlar için Marx'ın şu acımasız yargısı geçerlidir: "Üretici güçlerin bu gelişimi [...] kesinlikle vazgeçilmez, öncesinde yerine gelmesi gereken bir pratik koşuldur;

81 Karl Marx (1976). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. Sol Yayınları. Ankara. s. 24 Marx-Engels Werke 13, s. 8

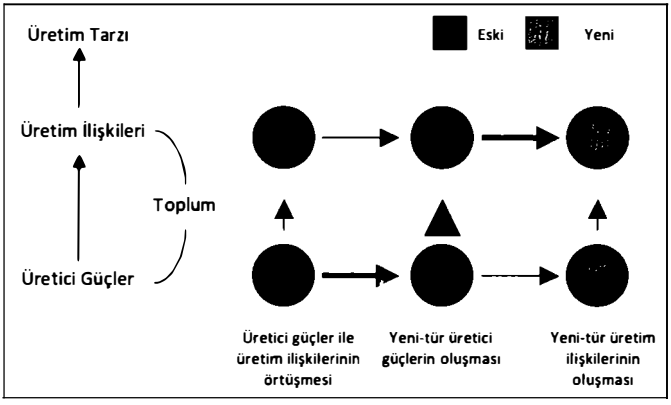
çünkü bu koşul olmadan, [...] kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür."[82]

Kuczynski, *Asche für Phoenix* adlı eserinde, 15. yüzyılda İtalya'nın kuzeyinde kapitalist ilişkilerin kısa bir süreliğine ortaya çıkışını aynı çerçevede tarif eder. Yeni arkeolojik araştırmalarsa, Doğu Anadolu'da Yeni Taş Çağı'nın hiyerarşik toplumlarının 10.000 yıl önce doruk noktasına varması ve sınıfların oluşması (bkz. Bölüm 2.2) hakkında benzer bir değerlendirmede bulunulabileceğini gösteriyor.

Ancak yeni-tür bir üretici güç baskın çıktığı andan itibaren, kendisine uygun üretim ilişkilerini ortaya çıkmaya zorlar. Yeni-tür beşeri üretici güçler söz konusu olduğunda, bu doğrudan gerçekleşir; zira bu güçler zaten sadece yeni üretim ilişkileri koşullarında devreye girebilir (bkz. Bölüm 6.3).

Şu ana kadar katettiğimiz yolu, Şekil 24'teki grafikle özetlemeye çalışalım.

82 'Karl Marx - Friedrich Engels (1992). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. s. 56 Marx-Engels Werke 3, s. 35

Şekil 24: Yeni-tür üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin oluşması. Yatay oklar zamansal gelişimi, dikey oklar diyalektik hareketi gösteriyor. Kalın oklar, olayların tayin edici yönünü gösteriyor.

Görmekteyiz ki; yeni-tür üretici güçlere, onlarla örtüşen yeni-tür üretim ilişkilerinin nüveleri eklendiğinde, bir üretim tarzından -biri yeni, diğeri eski- iki üretim tarzı doğar. Hâlâ eski üretim tarzı egemendir, ancak –nüve halinde olsa bile, tamamen yerleşiklik kazanmış olan- yeni üretim tarzını kendi bağrında taşır.

Eski üretim tarzının bütünlüğü, bir *karşıtlığa*, eski ve yeni olanın karşıtlığına dönüşerek bölündü. Bir çelişkinin doğum aşamasına vardık. Bir sonraki adım, kendiliğinden ve son derece hızlı bir biçimde gerçekleşir.

5.3. Üretici Güçler ile Üretim İlişkileri Arasındaki Çelişki

Yeni üretim ilişkilerinin nüveleri, yeni üretici güçlerin hızla gelişip yayılmasını sağlar. Sadece yeni-tür üretici güçleri kapsayan belirgin bir ekonomik büyüme gerçekleşir. Bunun iki anlamı var: Bir yandan yeni-tür başka üretici güçler oluşur ve bunların hepsi yeni üretim ilişkilerinde kullanılırlar. Dolayısıyla, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin örtüşmesi, nüve halindeyken bile yeni üretim tarzı için geçerlidir. Öte yandan, yeni üretici güçler, ekonominin önemli bir alanına tamamen nüfuz edip onu ele geçirirler. Şimdiye kadarki bütün üretim tarzlarında bu, tarımdı. J. Kuczynski[83] ve Chr. Buchheim[84] İngiliz kapitalizmi açısından bunu gayet net ortaya koydu. Yeni bir üretim tarzının oluşumu esnasında tarımda meydana gelen büyük değişimler, Şekil 25'teki tabloda madde madde özetlenmiştir.

Yeni bir üretim tarzının oluşumu	Tarım alanındaki değişimler
Komünal üretim tarzı (II)	Yerleşik hayata geçiş, Tarımın ve hayvancılığın gelişmesi
Asya tipi üretim tarzı	Sistematik işbirliği, suni sulandırma, sabanın ve onu çekmek için hayvanların kullanılması
Antik üretim tarzı	Demirden yapılmış sabanın kullanılması, kölelerin kullanıldığı plantasyona dayalı ekonomi
Feodal üretim tarzı	Tarımda üç ekim yönteminin kullanılması, dönen saban kullanımı, Sabanı çeken hayvan olarak atların kullanılması, angarya
Kapitalist üretim tarzı	Rotasyonlu ürün ekimine geçiş, bilimsel yetiştirme yöntemleri, kira sistemi

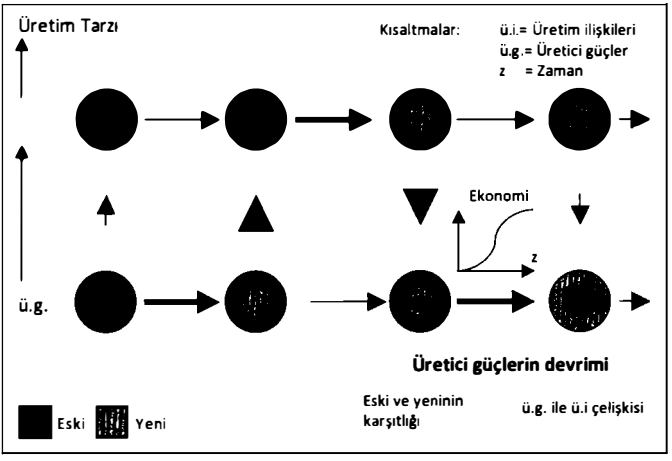
Şekil 25: Yeni bir üretim tarzı oluşurken tarımda meydana gelen değişimler.

83 *'Vier Revolutionen der Produktivkräfte'*, 1975

84 *'Industrielle Revolutionen'*, 1994

Yeni üretici güçlerin gelişimi, eskisinin değersizleşmesi anlamına gelir. Ekonominin bir alanının (en önemli alanının!) ele geçirilmesiyle, yeni üretici güçler eskilerine egemen olurlar (eski üretici güçler, ekonomik gelişime hemen hemen hiç katkıda bulunmazlar). "Yeni olan, eskideki nüveye", "eski olan, yenideki kalıntıya" dönüşür. Eski ile yeninin ilişkisi devinerek tersine döner. Dönmek kelimesinin Latincesi "revolutio"dur. Dolayısıyla, yeni üretim ilişkilerinin nüvelerinin oluşması, üretici güçlerde bir *dönüşüme* [*revolution*, yani devrim –*çev.*], eski ile yeni üretici güçler arasındaki güçler dengesinde bir devrime yol açar.

Ancak üretim ilişkilerinde her şey eskisi gibi kalır. Eski üretim ilişkileri hâkim olmaya devam eder, yeniler daha alt düzeyde ona tabidirler. Yeni üretim ilişkilerini kuşatmaya devam eden eski üretim ilişkileri, üretim tarzını, dolayısıyla üstyapıyı ve tüm toplumsal formasyonu da belirler (bkz. Şekil 16). Böylece üretici güçlerle üretim ilişkileri, birbirini karşılıklı olarak barındıran iki ilişkiselliğin karşıtlığını oluştururlar: Eski üretim ilişkileri, yenilerinin nüvelerini içerir; yeni üretici güçler, eskilerinin kalıntılarını içerir. Üretici güçler ile üretim ilişkileri birbirleriyle *çelişir* (bkz. Şekil 26).

Şekil 26: Üretici güçlerin bir karşıtlıktan doğan devriminin sonucunda ortaya çıkan, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki. Şekil 22b'de gösterildiği şekilde oluşan çelişkinin gelişip yayılması, Şekil 29'da daha detaylı bir biçimde gösteriliyor.

Örneğin (son derece basitleştirerek) İngiltere'de kapitalizmin oluşumuna bakalım[85]:

Merinos koyununun yetiştirilmesi, beklenmedik bir şekilde son derece kaliteli bir yünün elde edilmesini sağladı. Bu da yün işleme sanayisindeki gelişmeleri dayattı (15. yüzyıl). İngiltere'nin iklimi, bu koyunlar için idealdi ve bu yünün işlenmesi muazzam kazançların elde edilmesini sağlıyordu. Böylece İngiltere'nin tarlaları, otlama alanlarına dönüştürüldü. Koyun yetiştirip yününü satmak ve gıda maddeleri satın almak, bizzat gıda maddelerini üretmekten daha kârlıydı. Bütün tarlalar otlama

85 J. Kuczynski (1975). *Vier Revolutionen der Produktivkräfte* ve O. Rühle (1973). *Die Revolutionen Europas Cilt 1*

alanlarına dönüştürüldü, tarlaları işleyen çiftçiler kovuldu, mülksüzleştirildi ve sürüldü. Bu çiftçiler, şehirlere gitti. Bu şekilde orada, potansiyel bir yeni üretici güç olarak "özgür emek", yani feodalizmin bireysel bağımlılık ilişkilerinden özgürleşerek satın alınabilir hale gelen bir emek gücü oluştu.

Ancak önceleri özgür, satın alınabilir emek gücü, sadece potansiyel bir üretici güçtü; zira eski feodal üretim ilişkileri koşullarında hiç kullanılamıyordu. Sürülen çiftçiler şehirlerde serseri, yankesici, hırsız ve dilenci olarak, bir büyük yıkıcılık tablosu sunuyorlardı: Özgür emeğin üretici gücü israf ediliyordu.

Ancak sonraları, koyun yetiştiriciliğinden doğan sermaye, mevcut emek gücünü satın almaya başladı. Bol bulunan yeni bir beşeri üretici güç olarak "özgür, satın alınabilir emek gücü", yeni bir üretim ilişkisi olarak eski yapıların içinde nüve halinde oluşmuş olan "ücretli emeğin" ortaya çıkmasını zorladı. Bu, ilk önce tarımda gerçekleşti. Çalıştığı toprağa bağımlı ama işten atılamayan çiftçinin yerini, özgür ama her zaman işten atılabilecek tarım işçisi aldı.

Sonra, ek otlama alanları açmak için ormanlardaki ağaçlar kesildi. Bunun sonucunda odun kıtlığı yaşandı ve şehirler yakıtsız kaldı. Yakıt olarak kullanılan odunun yerini kömür aldı, ancak önce bu kömür çıkarılmalıydı. Bunun için büyük ölçekli yeni üretici güç kullanıldı. Özgür emek gücü satın alındı ve kömür çıkarmak için kullanıldı. Bir üretim ilişkisi olarak "ücretli emeğin" ortaya çıkmasında kendi başına madenciliğin değil, yeni bir üretici güç olarak özgür emeğin zorlamalarının rolüne özellikle dik-

kat çekmek gerekir; zira madencilik yüzyıllar boyu feodal ilişkiler altında serflerle de mümkündü.

Oduna ek olarak kömür mevcut olduğundan dolayı, bütün sanayi kolları (tuz üretimi, cam üfleyiciliği, bira üretimi, bez boyacılığı vs.) kömürle ateşlemeye geçmek zorundaydılar; ki bu da duruma uygun icatları zorunlu kılıyordu. Çıkarılan kömür miktarının artışıyla koşut bir biçimde, üretilen çeliğin miktarı da artıyordu.

Lenin'in dediği gibi, "taş kömürü madenciliği, tekniğin tamamen alt-üst olup dönüşmesine ve makinelerin daha fazla kullanılmasına yol açar. Odunculukta üretici, çiftçi olarak kalır; fakat taşkömürü madenciliği onu fabrika işçisi yapar. Odunculuk, tüm eski ataerkil yaşam düzenine neredeyse hiç dokunmaz; ... taş kömürü madenciliği nüfus hareketliliğine yol açar, büyük sanayi merkezleri ve kaçınılmaz olarak üretim üzerinde toplumsal denetim yaratır"[86] der.

Dolayısıyla, yeni bir üretim ilişkisi olarak ücretli emek, yeni üretim ilişkileri altında oluşabilen üretici güçlerin gelişiminde bir patlamaya yol açtı. Böylece yeni üretici güçler, artık gereksizleşen eskileri üzerine egemenlik kurabildi. Şekil 27'deki tablo, madencilik ve demir eritme fırınlarının sayısının nasıl arttığını gösteriyor. Bu sayılar, Şekil 26'da (ve Şekil 34'te) "üretici güçlerin devrimi" esnasında ekonominin gelişip yayılmasını simgeleyen eğriye tekabül eden nicel verilerdir.[87]

---

86 Lenin Werke 3, s. 544

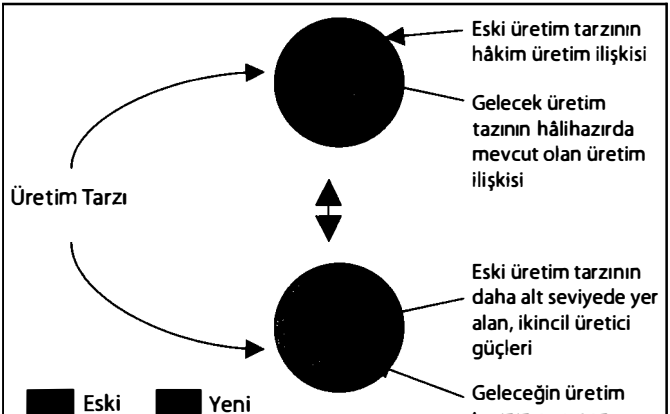
87 Bu verilerin kaynağı, J. Kuczynski'nin *'Vier Revolutionen der Produktivkräfte'* adlı kitabıdır.

Yıl	Northumberland'da (İngiltere) çıkarılan kömür miktarı (ton)	İngiltere ve Wales'teki demir eritme fırınlarının miktarı
1500	6.000 t	2
1550	36.000 t	25
1575	???	58
1600	164.000 t	85

Şekil 27: Kapitalizmin oluşum sürecinde (bkz. Şekil 26), üretici güçlerin (ilk) devrimi esnasında İngiltere'de madencilik ve demir üretimi.

Bu noktada, manifaktürü unutmamak lâzım. Manifaktür, feodal üretim ilişkilerinin son bulmasıyla kapitalist üretim ilişkilerine göre (çok daha geç) düzenlenen üçüncü alandı.

Geriye dönüp bakalım: Eski üretim tarzının tükenmesi, yeni-tür üretici güçlerin oluşmasıyla sonuçlanır. Toplum nezdinde kabul görürlerse, onları yeni ve kendilerine uyan üretim ilişkileri takip eder. Bu üretim ilişkileri yerleşik bir hal alırsa, bunların varlığı yeni-tür üretici güçlerin gelişip yayılmasına yol açar. Yeni üretici güçlerin eskileri üzerine egemenlik kurmasıyla sonuçlanan, üretici güçlerin devrimi gerçekleşir. Böylece, üretici güçlerle üretim ilişkileri bir çelişkide konumlanır. Çelişkinin yapısını (Bölüm 4.2) ve dolayımlanan bir çelişkinin diyalektik bütünle (Bölüm 4.5) olan bağını hatırlayacak olursak, bu somut çelişkinin yapısını ve tanımlarını Şekil 28'deki gibi inceleyebiliriz.

Çelişkinin tanımları (bkz. Bölüm 4.2):

Bir bütünün bölünerek bir karşıtlığa dönüşmesi:
Toplum, yeni üretici güçlerin mevcut üretim ilişkileriyle dolayımlayamıyorsa, üretim tarzının diyalektik bütünlüğü, biri yeni diğeri eski olan, iki karşıt ve yan yana üretim tarzına bölünür.

Birbirlerini kendi bünyelerinde barındıran ikilinin karşıtlığı:
Yeni üretici güçler zaten ekonomik açıdan belirleyiciyken ve eski üretim tarzının üretici güçlerini marjinalleştirirken; eski üretim ilişkileri, geleceğin üretim tarzının yeni üretim ilişkileri üzerine egemenlik kurar.

Bağımsızlık ve karşılıklı bağımlılık:
Eski koşullarda egemen olan sınıfla yeni, iktidarı hedefleyen sınıf, bağımsız olarak varoluşlarını sürdürürler, düşmanca birbirlerinin karşısına konumlanırlar. Yine de birbirlerine bağımlıdırlar. Yeni sınıf, eski egemen sınıfa siyasi açıdan; eski egemen sınıf, yeni sınıfa ekonomik açıdan bağımlıdır.

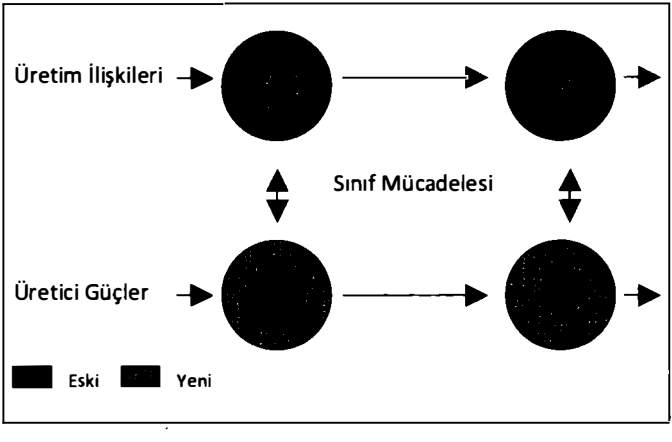
Aktif olarak birbirini dışlama ve bastırma:
Eski egemen sınıf, yeni sınıfa karşı siyasi bir mücadele yürüterek, yeni üretim ilişkilerini daha fazla dışlamaya çalışır. Ama yeni üretici güçler, eskilerinden daha verimlidir ve eski üretici güçler aleyhine önem kazanırlar.

Kendini aktif olarak yıkma:
Yeni-tür üretici güçlerin mevcut hâkim üretim ilişkilerinde kullanılması gibi biçimsel bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir; zira bunların uyuşmazlığı, bu çelişkinin oluşmasının sebebiydi.

Şekil 28: -Bir üretim tarzından diğerine geçişte bir ara aşama olarak, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin yapısı.

Çelişki bir kez oluştuktan sonra, kendi yasaları doğrultusunda gelişir ve yayılır (Bölüm 4.2 ve 4.3). Bu, çelişkinin her kutbunda, karşıt kutbun hapsedilen boyutlarının giderek daha fazla bastırıldığı anlamına gelir. Yeni üretici güçler, eskilerinin kalıntılarını kendi bünyelerinden dışlar; eski üretim ilişkileri, yenilerini marjinalize etmek için onları sıkıştırır ve engeller. Yeni üretici güçlerin kök salması, etkin olmalarından kaynaklanmaktadır. Eski üretici güçler verimsiz hale gelmiştir – ki zaten yeni-tür üretici güçlerin oluşma sebebi, bu üretici güçlerin kısırlığıdır. Yeni üretici güçler, ekonomi üzerinde egemenliklerini kurarlar; tüm kazanç, onların sayesinde elde edilir. En nihayetinde devlet, eski üretici güçlerden kazanç sağlanamadığı için kendisini yenilerle finanse eder. Bu yeni üretim ilişkileri, üretim araçları üzerindeki yeni mülkiyet biçimlerini düzenler. Dolayısıyla yeni üretim ilişkileri -üretici güçlerinin ekonomik nüfuzuna dayanarak- toplumda iktidar olmaya yönelen ve böylece eski üretim ilişkilerinin kuşatmasını (eski egemen sınıfı) yaran yeni bir sınıfı da beraberinde getirir. Eski egemen sınıf buna karşı kendisini korur. Artık kendisine uygun hiçbir üretici güç onun yönetimi altında olmasa da, üstyapı ve özellikle siyasi iktidar aygıtı, yani devlet (bkz. Şekil 16) ona dayanır. Devlet bu sınıfı, (yeni üretici güçler sayesinde edinilmiş olan!) vergi gelirleri vasıtasıyla ekonomik olarak destekler. Eski egemen sınıfın varlığı giderek asalaklaşır. Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin gelişip yayılması, sınıf mücadelesini beraberinde getirir (Şekil 29). Bu sınıf

mücadelesi, feodalizmden kapitalizme geçişte yeni ve iktidarı ele geçirmeye çalışan kapitalist sınıfın aristokrasinin imtiyazlarına karşı verdiği mücadelede olduğu gibi, iki sömürücü sınıfın hâkimiyet mücadelesi olabilir. Ya da bu, antik üretim tarzı çökerken kölelerin, serflerin ve sefil özgür çiftçilerin "Bagaudaue" adı altında örgütlenerek büyük toprak sahiplerine karşı mücadelelerinde olduğu gibi, sömürücülerle sömürülenler arasındaki bir mücadele de olabilir.

Şekil 29: (Şekil 26'nın devamı olarak) üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin, sınıf mücadelesi sayesinde gelişip yayılması.

Her ne kadar yeni-tür üretici güçler eskilerinin aleyhine büyük bir gelişim gösterse de, onlara uygun üretim ilişkileri giderek daha fazla geriye itilir!

Kapitalizmin oluşumu örneğinde, bir anlamda "feodalizmin en yüksek ve son aşaması" olan mutlakıyetçilik, kapitalist üretici güçlerle feodal üretim ilişkileri arasın-

daki çelişkinin gelişip yayılma evresine işaret ediyor. Dolayısıyla bugün bize "tipik feodal bir yapı" gibi gelen mutlakıyetçilik, feodalizmin azamet ve istikrarının değil, tam aksine ona karşı yükselen kapitalist tehdidin bir göstergesidir. İngiltere'de bu evreye, 1604 yılından itibaren kapitalist sınıfı geri püskürtmeye ve mutlakıyetçi bir rejim tesis etmeye çalışan Stuart gericiliği damgasını vurmuştu. Çelişki –devlet sayesinde!- gelişip yayılıyordu. Karşılıklı dışlama süreci, I. Jakob'un 1604 yılında tahta çıkmasından 1640 Ayaklanması'na kadar -Otto Rühle'nin Avrupa devrimler tarihini ele aldığı eserinde yaptığı gibi- adım adım takip edilip anlaşılabilir.

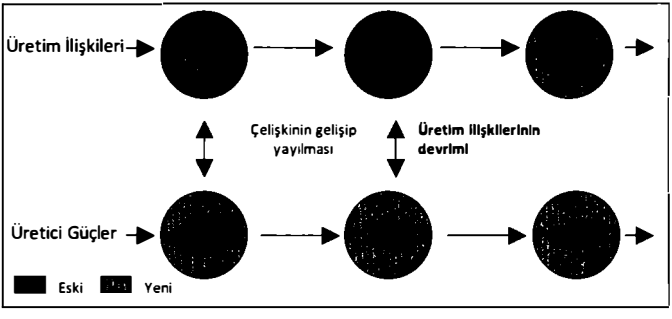
Çelişki en uç noktaya vardığında, iktidarı hedefleyen yeni sınıfın tamamen devreden çıkması, mevcut egemen sınıfın mahvına yol açar; çünkü bu sınıf, yeni sınıfa ekonomik açıdan bağımlı olmuştur! Dolayısıyla geriye son aşama kalır: Çelişkinin çöküşü.

5.4. Ya Toplumsal Devrim Ya Barbarlık

Çelişki çöktüğünde, temele öyle bir biçimde geri döner ki, yeninin oluşması için de bir temel (dayanak) teşkil eder (bkz. Bölüm 4.5.).

Gelişip yayılmış çelişkinin çöküşü, ampirik olarak iki farklı yoldan gerçekleşebilir: ya toplumsal devrim ya da barbarlık olarak. İlk durumda yapıcı boyutun, "temele geri dönüşün"; ikinci durumda ise yıkıcı boyutun, "temele doğru çöküşün" ağır bastığı söylenebilir. "Ezen ile ezilen birbirleriyle sürekli karşı karşıya gelmişler; kimi zaman

üstü örtülü, kimi zaman açık süren bu kesintisiz savaş, her defasında ya tüm toplumun devrimci bir yeniden kuruluşuyla ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanmıştır."[88] Şu ana kadarki sınıflı toplumların tarihini karakterize eden üç dönüşüm; Asya tipi üretim tarzından antik üretim tarzına, oradan feodal üretim tarzına ve oradan da kapitalist üretim tarzına geçiştir (bkz. Şekil 6). İlk ikisi barbarca, sonuncusu devrimci bir tarzda gerçekleşmiştir.

Şekil 30: Eski üretim ilişkilerinin üretici güçler tarafından kırılması. Başarılı bir toplumsal devrimin sonucu olarak, üretim ilişkilerinde devrim gerçekleşir; bu, eski ve yeni üretim ilişkileri arasındaki güç dengesinin tersine dönmesidir.

Peki, bu iki yoldan hangisinin izleneceğine nasıl karar verilir?

J. Kuczynski[89], devrimci yoldan mı yoksa barbar yoldan mı gidileceğine dair kararın sadece iki etkene bağlı olduğuna işaret eder: eski üretim ilişkileri ve yeni üretici

88 *Komünist Manifesto.*

89 1984 yılında yayımlanan *Gesellschaften im Untergang* adlı kitabında.

güçler. Bunlar, çelişkinin doruk noktasına ulaşmasından doğar (bkz. Şekil 29). Eski üretici güçler ve yeni üretim ilişkileri (!) marjinalleşerek anlamsızlaşmışlardır. Kuczynski, iki yoldan -devrim ve barbarlık- hangisinin izleneceğine dair kararı, bu iki etken arasındaki güçler dengesine dayandırır: Yeni üretici güçler, eski üretim ilişkilerinden daha kuvvetli olduğunda toplumsal devrime varılır, aksi durumda barbarlığa.

Yeni üretici güçler, eski üretim ilişkilerinden daha kuvvetli olduğunda, bunları dağıtırlar. Eski üretim ilişkilerinin nüfuzu kırılır ve yeni ilişkiler onların yerine hükmetmeye başlar. Eski ve yeni üretim ilişkileri arasındaki güçler dengesi tersine döner –*üretim ilişkilerinde devrim* gerçekleşir (bkz. Şekil 30).

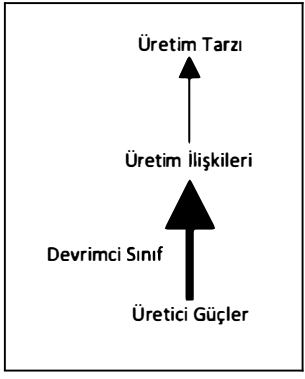
Dediğimiz gibi bu, yeni üretici güçler eski üretim ilişkilerinden daha güçlü olduğunda söz konusudur. Ancak daha zayıf olduklarında, eski ilişkiler yeni üretici güçleri yıkıma uğratır. Eski üretici güçler çoktan önemsizleştiği için (bkz. Şekil 28), eski üretim ilişkileri yeni üretici güçlerle birlikte kendi varoluş dayanaklarını da yıkıma uğratır. Tüm toplumsal formasyon, barbarlığa doğru yol alır.

Peki, yeni üretici güçler ne zaman eski üretim ilişkilerinden daha kuvvetlidirler?

Yeni üretici güçler, *sadece ve sadece, belli bir üretici güç*, yani devrimci sınıf *oluştuğunda* daha kuvvetlidir! Devrimci sınıfın kendisi de bir üretici güç karakteri taşır, hatta Marx'a göre, bir toplumun gereksindiği en önemli şeyi –uygun üretim ilişkilerini!- ürettiği için başlı başına en önemli üretici güçtür.

Bölüm 3.2'deki üretici güçler-üretim ilişkileri diyalektiğini bir hatırlayalım (Şekil 31).

Üretici güçlerle üretim ilişkileri, bir çelişkinin kutupları olarak birbirlerinin karşısında konumlanırlar. Burada üretici güçler (emeğin üç kesiti) olumlamadır, üretim ilişkileri ise bunların yadsıması. Ancak, "olumlama, karşıtını kendi içinden açığa çıkarır" (Bölüm 2.1). Başka bir deyişle: Üretici güçler, üretim ilişkilerini kendi içlerinden açığa çıkarırlar –insanlar, üretim ilişkilerini de üretirler! Uygun üretim ilişkilerini üreten –yani bunların toplumsal açıdan hâkim ilişkiler olmasını sağlayan- tam da insanın kolektif üretici gücü, yani devrimci sınıftır.

Şekil 31: Üretici güçlerle üretim ilişkilerinin diyalektiği. Devrimci sınıf toplumsal açıdan uygun üretici güçleri üreten, yani hâkim olmalarını sağlayan üretici güçtür.

Bir devrimci sınıfın gerçekten de devrime doğru ilerleyebilmesi için, çeşitli önkoşulların yerine getirilmiş ve devrimci durumun doğmuş olması gerekir. Devrimci du-

rum şu koşullarda doğar: devrimci sınıfın toplumsal açıdan ilerlemeyi zorlayacak ölçüde bir güce erişmesi, krizler sayesinde egemen sınıfın ideolojik ve siyasi inandırıcılığını yitirmesi, egemen sınıfın kendi içinde bölünerek vizyonsuz kalması. Lenin devrimci durumu şu ünlü cümlesiyle özetlemiştir: "Bir devrim, yönetenler eskisi gibi yönetemediğinde ve yönetilenler eskisi gibi yönetilmek istemediğinde başarılı olur." Troçki buna ilaveten, "eski toplumdaki gerilimi çözmeye" yönelik tüm diğer girişimler etkisiz kaldığında, devrimin patlama noktasını zorladığını söyler: "Devrim, sınıf mücadelesini son noktasına kadar taşımaktır."[90]

Tekrar edelim: *Eğer* üretici güçlerle üretim ilişkilerinin çelişkisi doruk noktaya vardığında, sınıf mücadelesi yeni ilişkileri [koşulları *-çev.*] talep eden sınıfın rădikalleşmesini sağlıyorsa, devrimci bir sınıf oluş*abilir.*

"Bütün üretim aletleri içinde en büyük üretici güç, devrimci sınıfın kendisidir. Devrimci unsurların bir sınıf olarak örgütlenmesinin koşulu, eski toplumun bağrında gelişip yayılabilecek başka bir üretici gücün kalmamış olmasıdır."[91]

Devrimci bir sınıf *oluştuğunda*, bir üretici güç olarak tüm diğer üretici güçlerle birlikte eski üretim ilişkilerine baskın çıkma doğrultusunda etkide bulunur. *Bu durumda*, bir *toplumsal devrim*le eski üretim ilişkileri dağıla-

90 Leo Trotzki, *Geschichte der russischen Revolution*, Birinci Bölüm, s. 74, 151, 180

91 Marx-Engels Werke 4, s. 181

bilir. Korunmaya değer kültürel kazanımların muhafaza edilmesi, üstyapının değişmesi ama bütünüyle imha edilmemesi, onu barbarlıktan ayıran temel bir farktır. Kendiliğindenciliğin çok uzağında olduğumuz aşikâr; zira ancak devrimci bir sınıf yeni koşullar için mücadele ettiğinde, eski koşullar "kendiliğinden" ikame edilir.

Devrimci bir sınıf *oluşmadığında*, eski üretim ilişkileri her zaman yeni üretici güçlere baskın çıkar. Bu durumda, yeni üretici güçler yıkıma uğratılır.

Barbarlığa giden yola biraz daha yakından bakalım.[92] Kuczynski, barbarlığa giden yolu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve 30 Yıl Savaşları[93] örnekleri üzerinden detaylı bir biçimde incelemişti. Yeni arkeolojik bulgular, Tunç Çağı sonunda yaklaşık M.Ö. 1000'de Doğu Akdeniz'deki Asya tipi üretim tarzının çöküşüyle bu örnekler arasında kimi paralellikler olduğunu gösteriyor; dolayısıyla burada daha genelleştirilmiş bir açıklama getirmeye cüret edeceğiz:

Devrimci bir sınıf oluşmadığında, tayin edici rolü "muazzam derecede güçlü olan ve üretici güçleri -başta devletin yardımıyla, yani siyasi olarak- adım adım boğan karşı-devrimci üretim ilişkileri" oynar. Devlet böyle dönemlerde, toplumsal formasyonu istikrara kavuşturan boyutlarıyla (bkz. Şekil 16, dolayım olarak devlet) salt sömürücü sınıfların egemenlik aygıtı olmaktan çıkıp, bütünlüklü bir siyasi ve ekonomik yapıya dönüşür: "Artık-

92 J.K. yazan tüm alıntılar, Jürgen Kuczynski'nin *'Gesellschaften im Untergang'* adlı kitabındandır.

93 Bkz. *'Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes'* Cilt 2

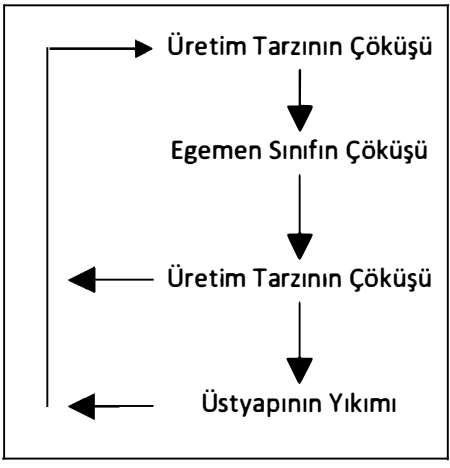
ürünün elde edilmesi ve egemen sınıfın çıkarı doğrultusunda dağıtılmasını sağlayan bir ıslahevine" (J.K., s. 31) dönüşür. Bu amaçla devlet, sömürücüleri kademeli olarak vergilerden muaf tutarken, üreticilere yüksek vergiler koyar. Bir yandan vergi gelirlerinin büyük bir kısmı teşvikler yoluyla egemen sınıfa aktarılırken; öte yandan da ordunun, polisin, memurların ve gizli polisin finansmanının devlet gelirlerinde en büyük payı alması karakteristik bir durumdur. Aynı zamanda, egemen sınıfın genel çıkarları doğrultusunda toplumsal asayişi güvence altına almak için, sömürülen sınıflara da kimi haklar ve güvenceler tanıma zorunluluğu (kapitalizmde devletin bu işlevi, "kapitalistlerin bir sınıf olarak soyut bütünlüğü"ne[94] dayanır) giderek azalır. Yani devrimci bir sınıf oluşmaz ve böylece sömürülen sınıf açık bir tehdit oluşturmazsa, devlet aracılığıyla sınıflar arasında bir denge kurma zorunluluğu azalır. Devletin gerçek karakteri, sömürüyü artırmak için egemen sınıfın idari bir organı olduğu gerçeği, giderek daha fazla açığa çıkar. İster egemen sınıfın sömürüsünün ölçüsüz hale gelmesinden, isterse de devletin vergilere zam yapmasından kaynaklansın, sadece artık-ürün değil, aynı zamanda gereksinim duyduğu ürünler de

94 Tek tek kapitalistler *gerçekte* birbirleriyle rakip olmalarına, yani bir "bütünlük" içinde olmamalarına rağmen, *soyut* bir bütün olarak "kapitalist sınıf"ı oluştururlar. Devlet de tek tek kapitalistlerin değil, bu "soyut bütünün", yani kapitalist sınıfın bir egemenlik aygıtıdır. Bir başka deyişle, devlet tek tek kapitalistlerin değil, "soyut bir bütün" olarak kapitalist sınıfın çıkarlarını gözetir. Bu bağlamda da, genel olarak kapitalist düzenin "asayişi" için emekçilere, tek tek kapitalistlerin aleyhine olabilecek haklar vermek zorunda kalabilir *–çev.*

üreticinin elinden giderek artan oranlarda alınır. Emekçi sınıflar için barbarlık; düşen yaşam standartları, azalan yaşam süreleri, düşen nüfus oranları ve bebek ölümlerindeki artışlarla anılır.

Bunun kapsamlı sonuçlarından biri, üreticilerin üretkenliği artırmaya rağbet etmemeleridir, hatta "artık-ürün üretmek için sarf edilen her çaba, sadece sömürücülere verilmiş bir hediye olacağı için, üretkenliğin azalmasına rağbet ederler" (J.K., s. 28, 36). Aşırı sömürü koşullarının yarattığı baskıyı hafifletme arayışı, üretkenlik düşüşüyle sonuçlanır. Bu ise, insanların üretici güçlerinin, motivasyonlarının, yaratıcılıklarının ve özellikle de işbirliğinin mahvolmasıdır. Bu da, üretim araçlarının daha fazla yıpranmasına yol açar; çünkü üretim araçlarının kullanımı insanın üretici gücüne bağlıdır ve üstelik gerektiği gibi kullanılsalar üretkenlik artacaktır. Ancak egemen sınıfın çöküşü, onun da üretim araçlarının gelişmesine yönelik ilgisini kaybetmesine yol açar. Gelirlerinin giderek artan bir kısmı, doğrudan üretim sürecinden değil, başka kaynaklardan -her şeyden önce spekülasyon, devletin vergi indirimleri ve muafiyetleri- gelir. "Her sınıflı toplumda tarihsel süreç içinde asalaklığa doğru giderek yoğunlaşan bir eğilim saptanabilir. Genç, iktidara yeni gelmiş egemen sınıf, ilk başta şevkle kolları sıvar, işe girişir. Sonunda ise hedefi, artık-ürünün veya artı-değerin en büyük kısmını en az çabayla kendine mal etmektir. Bu... ilerleme sağlayan sömürücü bir sınıfın, asalak bir sömürücü sınıfa doğru gelişimidir." (J.K., s. 26)

Sömürenlerin devletinin asalak bir sınıfın hizmetinde olması, insanların üretici güçlerinin ziyan olmasına; egemen sınıfın çöküşü, üretim araçlarının harap olmasına yol açar. Ancak bununla birlikte üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi zorlaşır, ayakta tutulması daha çıplak bir fiziksel şiddet gerektirir. Bizzat üretim tarzının kendisi aciz duruma düşer! Üretim tarzı toplumsal formasyonun altyapısını teşkil ettiğinden (bkz. Şekil 16), onun çözülmesi üstyapının da çökmesine yol açar. Devlet her ikisinin de maliyetini karşılayabilmek için, vergileri artırmak zorunda kalır -ki bu da üreticilerin, üretkenlik düşüşüne daha fazla rağbet etmelerine neden olur: Yani bir kısır döngüyle karşı karşıyayız! (bkz. Şekil 32) "Tüm toplum giderek daha fazla çürümesine rağmen, tam da bu çürüme yüzünden sömürenlerin devletini yıkabilecek bir devrimci sınıf açığa çıkaramaz." (J.K., s.37) "Devlet, yeni toplumun doğumuna değil, eski toplumun katline destek olur!" (J.K., s. 32) Bunun sonucu da altyapı ve üstyapının yıkılması, yani *barbarlık*tır.

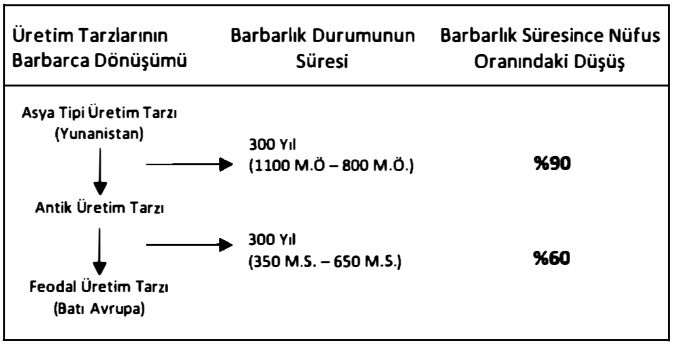

Şekil 32: Barbarlığa giden yol: Bir kısır döngü.

Özellikle, barbarlık için tipik bir olgu olan üstyapının çözülmesi, oldukça vahim sonuçlar yaratır:

1. İnsanlar, tıbbın o esnada ulaşmış olduğu düzeyle iyileştirilebileceği hastalıklardan ötürü ölür; çünkü insanların bu tıbbi hizmeti karşılayabilecek kadar paraları yoktur.
2. Bebek ölüm oranları yükselir.
3. İnsanların -bebek ölümleri haricinde- yaşam süresi kısalır.
4. Nüfus ciddi düzeyde azalır.
5. Yaşam kalitesi tamamen yitirilir.

Bunlar Şekil 33'te, sınıflı toplumda yaşanan iki büyük barbarlık üzerinden ele alınmıştır.

Şekil 33: Sınıflı toplumların barbarca dönüşümü.

Toplumsal devrimi bir kenara atıp yeni toplumun inşasını "evrim yoluyla" hedeflemek, insan olmayanların hümanizmidir!

Peki, barbarlık tüm bunlara rağmen en azından yeni bir üretim tarzına ebelik yapar mı? Genellikle yapmaz! Bunun sebebi, eski üretim tarzı dağılırken yeni üretim tarzının nüvelerinin de mahvolmasıdır. Eski egemen sınıfın kalıntıları bu yıkımı atlatırsa, harabeler restore edilerek eski üretim tarzı yeniden doğar. Bu, 1000 yıldan daha uzun bir süre köleci topluma gebe kalan Asya tipi üretim tarzının neden bu kadar uzun süre ayakta kaldığını açıklayan sebeplerden bir tanesi olabilir. Devam edelim: Kuczynski,95 İngiltere'de kapitalizmin kök salmasıyla so-

95 *'Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes'* Cilt 2, s. 29-36 ve 57

nuçlanan devrimle eşzamanlı olarak Kıta Avrupa'sındaki 30 Yıl Savaşları barbarlığının, yeni üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasındaki güçler dengesine damgasını vurduğuna dikkat çeker. Bunun sonucunda kapitalist bir Avrupa doğmamış, aksine (re-feodalizasyon olarak adlandırılan) feodalizmin yeniden güçlenmesi söz konusu olmuştur.

Ancak barbarlığın derinliklerinde yeni üretici güçlerin harap edilmiş kalıntıları, benzer şekilde harap olmuş eski üretim ilişkilerine üstün gelir ve eski sömürücü sınıfın kalıntıları alaşağı edilebilirse, yeni üretici güçlerden geriye kalan parçalar -belli koşullarla- yeni üretim ilişkileri altında toplanabilirler.

Bundan dolayı devrimci bir örgüt, misyonunu asla barbarlıkla değil, sadece devrimle yerine getirir!

Şekil 33'te belirtilen dönüşümlerin ardından, M.Ö. 1000'de Yunanistan'daki ve M.S. 400'de Roma İmparatorluğunun batısındaki barbarlık koşullarında yine de sömürücü sınıf alaşağı edilebildi. Buralarda gerçekten yeni bir başlangıç filizlendi.

Böylesi başlangıçların ilk yıllarında, üretkenliğin ve yaşam standardının eski dönemin doruk noktasına kıyasla çok geri olması, karakteristik bir özelliktir. Barbarca bir dönüşümü devrimci dönüşümden ayıran budur: 300 yıllık bir dönüşüm sürecinde, insanlar daha önceki zamanlardan çok daha sefil bir şekilde yaşamışlardır!

Çelişkinin devrimci bir biçimde çökmesi, siyasette her daim devrimci bir dönüm noktasını, devletin tamamen

yeniden yapılanmasını beraberinde getirir. Yeni egemen sınıfın ideolojik kavramları da eskisini ikame eder ve üstyapının yeni altyapıya uyumu sağlanır. Dolayısıyla üretim tarzlarındaki her devrim, bir bütün olarak toplumsal formasyonun devrimi olarak görülmelidir. Çünkü yeni bir kültür oluşur.

Bu açıdan bakıldığında, toplumsal devrimde eski üstyapının muhafaza edilmeye değer unsurları korunurken; barbarlıkta eski toplumsal formasyonun kültürel kazanımları da imha edilir. Barbarlıkla devrim arasındaki temek fark budur. Kuczynski, antik üretim tarzının çöküşünün, antik kültürün imhasıyla ve Roma İmparatorluğu'nun çökmesiyle bağlantılı olduğunu, ancak Fransız veya İngiliz devriminin İngiltere'nin veya Fransa'nın çöküşüne yol açmadığını saptayarak, bu farkın niteliğini çok açık bir biçimde gösterir (J.K., s. 21).

5.5 Yeni Üretim Tarzı

Yeni üretim ilişkileri hâkimiyetini icra etmeye başlaması, kimi zaman eskisinin kalıntılarını barındırabilen yeni-tür üretici güçlere, benzer şekilde hâlâ eskisinin kimi boyutlarını içeren yeni üretim ilişkilerinin eklemlendiği anlamına gelir. Böylece, çelişkinin çöküşü ya eski üretim tarzına geri dönülmesine (egemen sınıfın alaşağı *edilmediği* barbarlık) ya da üretim ilişkilerinin devrimine (egemen sınıfın alaşağı *edildiği* toplumsal devrim veya barbarlık) yol açar (bkz. Şekil 30). Bu durumda, eski üretim tarzının kalıntılarını kendi içine hapseden yeni bir üretim tarzı

oluşur. Gelişimin başına -yani üretim tarzının bölünmesine- geriye dönüp baktığımızda, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin *üretim tarzında devrime* yol açmış olduğunu görürüz: Eski üretim tarzının içindeki yeni üretim tarzı nüvesinden, hâlâ eski üretim tarzının kalıntılarını barındıran yeni bir üretim tarzı ortaya çıkmıştı (bkz. Şekil 30). Mevcut bir üretim tarzı, onu takip edecek olan üretim tarzını bu şekilde bizzat kendi içinden çıkarır.

Bir ülke veya bir bölgede eski üretim tarzından yenisi doğduğunda, bu gelişim doğrudan bir sonraki çelişkiye doğru yol alır.96 Birbirini karşılıklı olarak içinde barındıran yeni bir ikilinin karşıtlığı ortaya çıkar: Üretim tarzındaki devriminin başarılı olduğu ülkede yeni üretim tarzı egemendir, ancak eskisinin kalıntılarını barındırır; onu çevreleyen ülkelerde ise hâlâ eski üretim tarzı egemendir, ama yenisinin nüvelerini barındırır. Bu çelişki de gelişip yayılır. Daha ileri düzeye gelmiş olan ülkede, eski üretim tarzının unsurları geriye itilir ve onlara karşı amansızca mücadele edilir; onu çevreleyen ülkelerde ise, değişimin oraya da sıçramasından duyulan korkudan dolayı, aynısı yeni üretim tarzının unsurlarının başına gelir. Bu çelişkinin çöküşü ya devrimin ilerlemesine, yani yeni üretim tarzının zaferine ve coğrafi genişlemesine; ya da *restorasyona*, yani ileri konumdaki ülkede yeni üretim ilişkilerinin yıkılarak, eski ilişkilerin zaferine ve yeniden inşasına

96 Karl Marx – Friedrich Engels (1992). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. s. 48-53 Marx-Engels Werke 3, s. 31

yol açar. Bu durumda, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki aşılmış çelişki, öncekinden çok farklı koşullar altında olsa da, geri döner. Yeni üretim tarzının -en çok da yeni üretici güçlerin imhasından dolayı- kalıcı bir biçimde hasar görmesi, burada da geçerlidir. Bundan sonraki gelişimin ucu yine açıktır.

Yeni üretim tarzının genişlemesine dair, Napolyon'un (kapitalist üretim tarzı) ve İskender'in (antik üretim tarzı) zaferlerini birer örnek olarak belirtmiş olalım.

Devrimin başka bir yere sıçraması, yeni üretim tarzının yerleşmesi anlamına gelir. Eski üretim ilişkileri adım adım silinir ve hâlâ kullanılabilecek olan eski üretim araçları, yeni üretim ilişkilerinin hizmetine sunulur. Ancak şimdi üretici güçlerle üretim ilişkileri birbirlerine tam anlamıyla uyar, örtüşür.

Fakat üretici güçler tam olarak gelişip yayılmış durumda değildir, zira eski ilişkiler izin verdiği ölçüde gelişebilmişlerdir. Bu sınırlandırmanın ortadan kalkmasıyla birlikte, bastırılan gelişim dinamiği geri kazanılır. Üretim *araçlarının* muazzam gelişimiyle birlikte ekonomik büyüme yaşanır. Artık yeni bir "dönüşüm" gerçekleşmese de, bu sürecin basıncı ve içsel mantığı yeniden üretici güçlerin devriminden söz etmemize olanak tanır. Bu, kapitalizmde 18. yüzyıldaki ve 19. yüzyılın başlarındaki büyük sanayi devrimiydi. Üretici güçlerin bu ikinci devrimiyle birlikte, üretim tarzının devrimi tamamlanır. Yeni üretim tarzı artık istikrara kavuşmuştur.

5.6 Özet

Bir üretim tarzı, üretici güçlerle üretim ilişkileri örtüştüğü sürece istikrarlıdır. Böylesi bir durumda, üretici güçlerle üretim ilişkileri birbirlerini karşılıklı olarak destekler ve güçlendirir. En uygun şekilde düzenlenmiş bir üstyapıya sahip, bütünlüklü bir üretim tarzı söz konusudur. (Daha sonra bu evre genellikle "altın çağ" olarak adlandırılıp yüceltilir.)

Mevcut ilişkilere uyan üretici güçler oluşabildiği sürece, yeni üretim ilişkileri gerektiren yeni-tür üretici güçler kaybolup gider. Ancak böylesi bir durum söz konusu olmadığı takdirde, yeni üretim ilişkilerini zorlayan yeni-tür üretici güçlerin başarılı olması mümkündür. Yeni üretim ilişkilerinin nüveleri, yeni üretici güçler eskilerinden daha önemli hale gelip bütün ekonomide egemenlik kurana kadar serpilip gelişmelerini sağlar. Üretici güçlerin bu ilk devrimi, eski ilişkiler izin verdiği ölçüde sürer. Bu gelişim, (yeni) üretici güçlerle (eski) üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle sonuçlanır.

Çelişkinin oluşumunu, onun gelişimi ve yayılması takip eder. Yeni üretici güçler eskilerinin kalıntılarını, eski üretim ilişkileri ise yenilerinin nüvelerini kendi bünyesinden dışlar. Eski ve yeni üretim ilişkileri, üretim araçları üzerinde farklı ve birbirini dışlayan mülkiyet hakları anlamına geldiği için, çelişkinin bu gelişimi ve yayılması sınıf mücadelesiyle ilerler.

Gelişmiş ve yayılmış çelişki, iki şekilde çökebilir. Eski

üretim ilişkileri yeni üretici güçlerden daha kuvvetliyse, bu üretici güçleri yıkıma uğratırlar. Bunu bir barbarlık evresi takip eder. Barbarlık durumunda egemen sınıf alaşağı edilemezse, eski yapılanma ve onunla birlikte aynı çelişki yeniden oluşur. Egemen sınıf alaşağı edilebilirse, toplumsal formasyonun yıkıntılarından adım adım yeni bir üretim tarzının inşa edilmesi ihtimali vardır. Ancak çelişki gelişip yayılırken devrimci bir sınıf oluşursa, bu sınıf bir üretici güç olarak yeni üretim ilişkilerinden yana mücadele ederek bunların başarılı olmasını sağlayabilir. Bu, bir dizi koşul yerine gelirse söz konusu olur. Bu durumda, toplumsal devrim ve ona bağlı olan üretim ilişkilerinin devrimi gerçekleşebilir.

Gelişim sürecinin ilerleyen evrelerinde, eski üretim tarzının kalıntıları sönümlenir. Üretici güçlerle üretim ilişkilerinin uyumu yasası, yeni üretim tarzında da geçerlidir. Eski üretim ilişkileri altında üretici güçlerin tam anlamıyla gelişip yayılamaması, ilerleyen süreçte üretici güçlerdeki ikinci devrimle telafi edilir. Yeni üretim tarzının oluşum süreci böylece tamamlanmış olur.

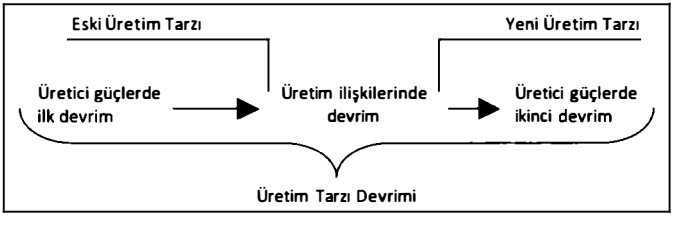
Bir üretim tarzının bir diğerine dönüşme süreci, Şekil 34'deki şemada gösterilmiştir.

6

Üretim Tarzı Devrimi

6.1. Devrimin Üç Aşaması

Şu ana kadar söylediklerimizden, her üretim tarzı devriminin üç aşamalı olduğu sonucu çıkar: Üretici güçlerin ilk devrimi, üretim ilişkilerinde bir devrime yol açar; bunu da üretici güçlerde ikinci bir devrim takip eder (bkz. Şekil 34, özeti için bkz. Şekil 35).

Şekil 35: Üretim tarzı devriminin üç aşaması

Yani "devrim" kavramı, geçiş sürecinin yol ve yöntemine değil (devlet ve üstyapıya ilişkin toplumsal dönüşümün diğer boyutlarına da değil), sadece üretim tarzının tersine dönmesine (eski → yeni) işaret eder. Tarihsel süreç içerisinde yeni üretim tarzı, eskisinin yadsımasıdır (bkz.

Bölüm 2.2 ve Bölüm 4.5). Bu bağlamda V.G. Childe (bkz. Bölüm 3.4) *Toplumsal Evrim* adlı kitabında devrimi, evrimin özel bir hali olarak tarif eder: Toplumsal evrimin alabileceği tüm biçimler içerisinde devrim, nihaî durumunun, ilk çıkış noktasının yadsıması olmasıyla diğerlerinden ayrışır.

Örneğin, İngiltere'deki üretim tarzı devrimi (feodal → kapitalist) için şöyle bir tarihlendirme yapılabilir:[97]

Tarihler:

1540 – 1604	Üretici güçlerde ilk devrim
1604 – 1640	Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin gelişip yayılması (üretici güçlerin sonradan bir kez daha gelişip yayılması buna dâhil, bkz. Şekil 29)
1640 – 1668	Üretim ilişkilerinde devrim
1735 – 1825	Üretici güçlerdeki ikinci devrim

Mevcut ilişkiler tepetaklak olurken, üretici güçlerde daha ileri bir gelişim ve yayılmanın gerçekleşmemesi ve ardından da üretici güçler gelişene kadar ciddi bir boşluğun olması dikkat çekici. Bu genel geçer bir durummuş gibi görünüyor (bkz. Bölüm 7).

Peki, bunun dışında başka genel geçer saptamalarda bulunabilir miyiz?

97 J. Kuczynski'nin *Vier Revolutionen der Produktivkräfte* ve O. Rühle'nin *Die Revolutionen Europas* (Cilt 1) adlı eserlerine göre.

6.2. Beşeri Üretici Güçler ve Üretim Araçları

Marx, kapitalizmin oluşumunda üretici güçlerdeki ilk ve ikinci devrim arasındaki farkı şu sözlerle ifade eder: "Üretim tarzında devrim, manüfaktürde emek gücü ile, büyük sanayideyse emek araçları ile başlar."98 Üretim tarzındaki ilk devrim (manüfaktür) feodal koşullar altında gerçekleşmişti. Yeni bir beşeri üretici güç –feodal bağlardan kurtuluş sonucunda satın alınabilen emek gücü- çıkış noktasıydı. Bu yeni beşeri üretici gücün kullanılabilmesi, yeni üretim ilişkilerini gerektiriyordu.

Bu, üretici güçlerdeki ilk devrimin sadece yeni bir beşeri üretici gücü olarak "özgür emek"ten ibaret olduğu anlamına gelmiyor! Onu, eski toplumun bağrında yeni üretim araçları takip etmişti (bkz. Bölüm 5.3). Ancak, bu gelişimin *çıkış noktası*, emek gücüydü.

Üretici güçlerdeki ikinci devrim ise (büyük sanayi) uygun koşullar altında gerçekleşmişti. Bu devrimin temelinde zaten yeni beşeri üretici güç yer alıyordu; dolayısıyla ikinci devrimin çıkış noktası bu olamazdı! Çıkış noktası, uygun koşullar altında en iyi şekilde kullanılabilecek olan yeni üretim *araçlarının* –makinelerin- gelişimiydi. Buradaki gelişim ve yayılma da üretim araçlarıyla sınırlı kalmıyor, insanların üretici gücünün gelişip yayılmasını da kapsıyordu. Ancak çıkış noktası, araçlardı.

Ama bir üretim tarzı yerini bir diğerine bırakırken,

98 Karl Marx (2004). *Kapital Birinci Cilt*. Sol Yayınları. Ankara. s. 359 Marx-Engels Werke 23, s. 291

üretici güçlerdeki ilk devrimin hâlâ eski ilişkiler altında gerçekleşmesi (yeni üretim ilişkilerinin, emeğin yeni bir örgütlenme biçimi anlamına gelmesi) genel geçer bir durumdur.

Peki, bu durumda, üretici güçlerde gerçekleşen bütün "ilk" devrimlerin (eski üretim tarzının bağrında gerçekleşen üretici güçlerdeki devrimlerin) çıkış noktasının, yeni tür beşeri üretici güçler olduğunu söylemek akla yatkın değil midir?

Üretici güçlerdeki "ikinci" devrimin, artık yerleşik bir hal almış olan üretim tarzı altında gerçekleşmesi de genel geçer bir olgudur. Yani yeni üretim ilişkileri altında yeni tür beşeri üretici güçler ve emeğin yeni örgütlenme biçimleri şekillendikten sonra, en uygun ve en iyi şekilde kullanılabilecek yeni üretim araçlarına dönük bir arayışın başlayacağını tahmin etmek de akla yatkın değil mi?

Bu noktada, dikkat çekici kimi meseleler söz konusu:

Kuczynski[99], Fransa'da uygun üretim ilişkileri mücadelelerle kazanılmadan önce (1789), İngiltere'de üretici güçlerdeki devrimin zaten doruk noktasına varmış olduğuna (1735) dikkat çekiyor. O zamanlar birçok İngiliz kapitalistinin, İngiltere'deki üretim *araçlarını* Fransa'ya ihraç etme girişimleri, genellikle İngiliz ihracatçıların iflas etmesiyle son bulurdu! Fransa'da yeni tür bir beşeri üretici güç olarak özgür emek, henüz kullanılabilecek kadar gelişip yayılmamıştı. Bunun sebebi, Fransa'da uygun üretim ilişkilerinin henüz hâkim olmamasıydı.

99 *'Vier Revolutionen der Produktivkräfte'*, s. 59 ve devamı

Peki, buradan bakıldığında, üretim tarzındaki her dönüşümün çıkış noktası, yeni tür beşeri üretici güçler olmak zorunda değil mi?

Burada bir şeyi daha belirtmek durumundayız. Üretim tarzındaki devrime değil de, bizzat üretim tarzına bakıldığında, üretici güçlerdeki devrimlerin sıralaması son derece paradoksal görünür. Belli bir üretim tarzının sadece ekonominin son derece hızlı bir yükselişiyle -özellikle etkileyici "yeniliklerle"- başladığı görülmez. Bu aşama, üretici güçlerdeki "ikinci" devrimdir, üretici güçlerin uygun koşullar altında gelişip yayılmasıdır. Ancak bu dönem, ekonomik bir ivmeyle de son bulur! Genel bir çöküş yaşandığında, aniden yeni, canlı ve umut dolu bir unsur belirir: Bu, genel toplumsal manzaraya hiç uymayan bir şeydir. Bu fenomen, daima burjuva iktisatçılarda büyük bir merak uyandırmıştır. "Son bir serpilme"den söz edilir, eski kültürün "aslında kaybolmamış yaşam gücü" soru işaretleri doğurur, çöken uygarlığın "aydınlık hayat bilgisi" takdir edilir. Bu bilmeceye hayran kalınır -hatta "bataklık gülü" tabirine bile rastlandığı olmuştur. Ancak bu "açıklanamaz olay" ilerideki yeni üretim tarzının üretici güçlerinin ilk devriminden geleceğe dair bir ilk işaretten başka bir şey değildir.

Bugüne kadarki üretim tarzlarının tarihsel sıralamasına bir bakmaya çalışalım ve bunu, ilkel komünal toplumdan kapitalizme varan doğrusal bir çizgi üzerinden gitmenin sınırlarını bilerek yapalım (bkz. Bölüm 3.2).

6.3 Tarihsel Süreçte Üretim Tarzlarındaki Devrimler

Bugüne kadar bilinen en eski *komünist (komünal) üretim tarzı (I)*, aşağı yukarı M.Ö. 30.000 ila M.Ö. 10.000 arasındaki buzul çağında (üst-paleolitik) yaşamış olan avlayıcı ve toplayıcıların üretim tarzıdır. Bu üretim tarzı, üretici güçlerin "üst-paleolitik devrimi"nden doğmuştur.

Bu üretim tarzının temeli, gıda maddelerinin toplumsal üretimiydi. Mamutlar ve mağara ayıları gibi buzul çağı canavarlarının avlanması, ancak büyük grupların mükemmel bir işbirliği ile mümkündü. Toplumsallaşmış üretim, komünist bir üstyapının altyapısıydı.

Bunu takip eden (Ön Asya'da daha erken başlayan, Avrupa'da daha geç biten ve yaklaşık 10.000 M.Ö. ila M.Ö. 7000 arasındaki süreyi kapsayan) Orta Taş (Mezolitik) Çağı avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerine dayanıyordu. Yaban tahılların yetiştiği ve büyük ceylan sürülerinin dolandığı geniş alanlara sahip Doğu Anadolu ve Suriye'deki zengin kaynaklar, yerleşik hayata geçişe olanak tanıdı. Dönemin üretim ilişkilerine dair çok az şey biliniyor, ama eşitlikçi bir toplum kurulmuş olamaz. Savaşlar, (Avrupa'da) dulların öldürülmesi ve (Doğu Anadolu'da) insanların kurban edilmesi, hiyerarşik, ataerkil ve yıkıcı yapıların var olduğunu düşünmemize neden oluyor.

Bu üretim tarzının oluşumu ve işleyişi hakkında çok az şey bildiğimiz için, ayrıntısıyla betimlememiz mümkün değil. Başka bilgiler edindiğimiz zamana kadar, buna geçici olarak ortaya çıktığı dönem üzerinden *mezolitik*

üretim tarzı diyelim. Bu dönem sona erdiğinde, üretici güçlerdeki ilk devrim gerçekleşti. Bu evreyi yakından tanıyoruz.

Toplumsal bir üretici güç olarak işbirliği, o dönemin yıkıcı, gaddar ve insanlık-dışı koşulları altında Doğu Anadolu'da yeniden ortaya çıktı! İşbirliği, yerleşik yaşam koşullarında, gıda maddeleri üretiminde ortaya çıktı. Bu seferki çıkış noktası, giderek yaban tahıl toplama konusunda uzmanlaşan kadınların toplama faaliyetleriydi. Buradan, üretim araçlarının o zamanki seviyesi nedeniyle yine toplumsal bir üretim olmak zorunda olan çiftçilik ve hayvancılık ortaya çıktı. Gıda maddelerinin toplumsal üretimi, sonunda üreticilerin özgür birliğine yol açtı. Yaklaşık M.Ö. 7200'den itibaren Anadolu'da komünist bir üstyapıya sahip toplumlar oluştu. Çiftçilerin ve çobanların *komünist üretim tarzı (II)* yaklaşık M.Ö. 7000'den itibaren Balkanlara ve M.Ö 5500'den itibaren de Avrupa'nın geri kalan kısmına yayıldı.100 Yeni Taş (Neolitik) Çağı'nın bu döneminde, üretici güçlerin -hem beşeri üretici güçlerin hem de üretim araçlarının- bugüne kadarki en şaşırtıcı ve muazzam gelişimi ve yayılımı yaşandı. Bu dönüşüm süre-

100 Dönemin önemli yerleşim alanlarından Çatalhöyük'te kazılar yapan Ian Hodder'in de kemik kalıntıları üzerinden gösterdiği üzere, burada artık kadın ile erkek arasında bir işbölümü söz konusu değildi ve herkes aynı faaliyetlerde bulunuyordu. Bu, söz konusu toplumların ataerkil olmadıkları ve kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olup, birbirleriyle eşit statüde ilişki kurdukları "ortaklık modeli"ne (Gylanie) dayandığı anlamına gelir. *Gylanie* (ortaklık modeli) kavramı ve toplum biçimi için bkz. Riane Eisler (1993), *Kelch und Schwert*, Münih.

ci, onu keşfeden V.G. Childe tarafından neolitik devrim olarak adlandırıldı.

Her ne kadar neolitik dönemin başında insanlar madenlerden metaller elde edip bunları işleyebiliyorlarsa da, bu yeni malzemeyi alet üretiminde kullanmadılar. Böylece, toplumsal işbölümün önüne geçmişlerdi. Bütün insanlar temel üretimde çalışıyorlardı ve bunun dışında sadece belli ayrıntılar konusunda uzmanlaşmışlardı.

Ancak M.Ö 4000'e doğru üretici güçlerde "Maden Taş Çağı (Kalkolitik) Devrimi" başladı. Artık her yerde üretim aletleri üretiminde, yeni tür bir emek nesnesi olan metal kullanılıyordu. Yeni-tür bir beşeri üretici güç olan "toplumsal işbölümü" doğdu. Toplumsal işbölümüne dayalı bir toplumun karmaşık üretim sürecinin koordinasyonu, demokratik bir planlı ekonomiden (komuta ekonomisi veya kimi arkeologlar tarafından "teokratik sosyalizm" olarak adlandırılan) merkezi bir planlı ekonomiye geçişi sağladı. Bu şekilde oluşan *Asya tipi üretim tarzı*, üretim sürecini koordine edenlerin, üreticilere, ihtiyaç duydukları kaynakları giderek daha fazla aşan vergiler dayatmalarıyla (yaklaşık M.Ö. 3000) öne çıkar. Bir baskı aygıtı oluşur. Artık-ürüne küçük bir grup tarafından el konulmasının ilk biçimi, sınıflı toplumun oluşumuna işaret etmektedir. "Sınıfsal ayrışmanın ilkel biçimi, toplumun bir kesimine bir vergi dayatılmasıyla oluşur."[101] Üretim ilişkilerinin yeni-tür bir üretici güç olarak toplumsal işbölümüne uyum sağlamasını, neolitik devrimin çok ge-

101 Ernest Mandel, *Marxistische Wirtschaftstheorie*, Cilt 1, s. 42.

risinde kalsa da, yine üretici güçlerin etkileyici gelişimi ve yayılması takip etti (bkz. Bölüm 7).

İlk sınıflı toplumda üretici güçlerin gelişip yayılması, üreticilerin bir kısmının salt emek güçlerine indirgenmesine olanak tanıyacak derecede üretkenliği arttırdı. Süreklilik arz eden sağlam bir baskı aygıtını idame ettirmek ve onun aracılığıyla zorla çalıştırılan savaş esirlerinin bütün ürünlerini gasp etmek olanaklı hale gelmişti. Kölelik oluşmuştu. Köleleştirilen üreticiye, belli bir süreliğine kendi emek güçlerini ayakta tutabilmeleri için, sadece asgari düzeyde gıda maddeleri veriliyordu. Bu gıda maddeleri, bu sınıfın salt kendi fiziksel varlığını (yani hayatını) yeniden-üretmesi için bile yeterli değildi; sürekli çıkan savaşlar ve yağma seferlerinde, ölenlerin yerine hep yeni üreticiler ele geçirilmek zorundaydı. Köleliğin tarıma hâkim olmasından dolayı büyük toprak sahiplerinin güçlenmesi ve bununla birlikte eski üretim tarzının önkoşulunun (tunç üretimi için gerekli olan kalay ve bakır cevheri yataklarının) tüketilmesi, Mısır dışında bütün ilk sınıflı toplum devletlerini ortadan kaldıran bir bölüşüm mücadelesine yol açtı. M.Ö. 1000 yılında gerçekleşen deniz kavimleri göçü, tarihin ilk ve en esaslı barbarlığıydı.

Harap olmuş bölgelere göç eden gruplar, önceleri gizli tutulan demir elde etme teknolojisini, Hitit İmparatorluğu'nu dağıtırken kendilerine mal etmişlerdi. Böylece, işgal ettikleri bölgelerde yerli halktan sefalet içinde hayatta kalanları kolektif olarak köleleştirebildiler. Bu

önce Spartalıların egemen olduğu bölgede, yaklaşık M.Ö. 1000'de gerçekleşti. Bununla birlikte kölelik, hâkim üretim ilişkisi haline gelmişti. Üretim tarzının bu tersine dönüşüne, "Demir Çağı Devrimi" diyelim. Üretici güçlerin ikinci ve tamamlayıcı devriminin önceki dönüşümlerden çok daha zayıf kalmış olması şaşırtıcı değil. *Antik üretim tarzı*, Asya tipi üretim tarzını takip etti; ancak sadece periferide (Ege bölgesi). Merkezde (Suriye, Mezopotamya, Mısır) eski üretim ilişkileri, o zamanki dünyanın periferisi addedilen bölgelerdekinden çok daha güçlüydü. Bundan dolayı, yeni üretici güçler merkezde çok daha köklü bir biçimde imha edildi. Oralarda hâkim üretim ilişkileri kırılamadı, eski Asya tipi üretim tarzı yeniden toparlanıp varlığını sürdürdü.

Kültürel coğrafya olarak Yunanlılara ait bölgedeki antik üretim tarzında kölelere duyulan ihtiyaç, kendisini köle olarak satan borçlu özgür yurttaşlar ve sürekli çıkan savaşlarda yakalanan esirlerle karşılanıyordu. Bunun dışında, ticaret sayesinde çok uzak bölgelerden de köle temin ediliyordu.

Başlangıçta bu şekilde köle temin eden Roma, savaşta yendiği ülkeleri ilhak etmeye başladıktan sonra yeni bir köle kaynağı buldu. Fakat yenilenler sadece yenilgiden hemen sonra köleleştirilebiliyordu; ülkeler Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olduktan sonra bu mümkün değildi. Roma köle edinebilmek için hep yeni yerler fethetmek, İmparatorluk hep daha fazla büyümek zorundaydı –ta ki üretici güçlerin o zaman ulaştığı düzeyde,

toprak genişlemesi artık bütünlüklü bir idareyi olanaksız hale getirene kadar (M.S. 2'ci yüzyıl).

Bu nedenle, köle tedarikinin sürekliliği yeterince sağlanamadı. Elde edilen ganimetler, son derece geniş sınırların savunulmasını ve başka köleler edinmek için yürütülen savaşları karşılamaya yetmiyordu. Köleler vergi veremiyordu ve zenginler aşamalı olarak vergilerden muaf tutulmuştu. Memurların sayısı da artıyordu. Dolayısıyla *özgür* üreticiler, zanaatkârlar ve çiftçiler üzerindeki vergi yükü öylesine artıyordu ki, tamamen sefalete sürükleniyorlardı. Barbarlığa doğru bir çöküş başlamıştı (yaklaşık M.S. 300). Harap olan işletmeler devletleştiriliyordu; özgür zanaatkârlar fiilen devlet idaresinin serflerine dönüşmüştü. Vergi kaçıranlar, büyük toprak sahiplerinin himayesine sığınmaya başlıyordu. Burada borçlandıktan sonra, onlar da bağımlı hale gelmişlerdi. Köleci toplumun bağrında serfliğin nüveleri oluşuyordu. Ancak sömürücü sınıfın baskısı ve totaliter devlet bürokrasisi, yeni bir üretim ilişkisi olan serflik koşullarında "kısmen özgür olan emeğin" üretici gücünün gelişip yayılmasını engelliyordu: Bağımlı hale gelenler fiilen köleleştiriliyordu! Tek farkları, bir ailelerinin olması ve kendi kendilerine çoğalmalarıydı. Bunun dışında her açıdan kölelerle aynı kaderi paylaşıyorlardı. Bundan dolayı onlar da üretkenliğin artmasına rağbet etmiyorlardı –tam aksine. Sonuç olarak antik üretim tarzı, Batı Roma İmparatorluğu topraklarında M.S. 4'üncü ve M.S. 5'inci yüzyılda kendini tamamen ve barbarca imha etti.

Artık üreticiye ürettiğinden daha fazla pay veren bir üretim tarzı oluşmak zorundaydı. Bu, yani tam da "ürünün bir kısmının bağımlı olan kişinin hakkı olması ve bu oranın çoğu zaman daha fazla işbölümüyle arttırılabilmesi", feodalizmin altyapısını teşkil eden beşeri üretici güçlerin gelişip yayılmasına yol açtı. Öte yandan üretim araçlarının gelişimine bakıldığındaysa, "feodalizmde tarım ve zanaatkârlıktaki teknik düzey, birkaç yüzyıl boyunca, antik dönemin bile [gerisinde kaldı]"[102]. Üretici güçlerin ikinci gelişimi ve yayılması, böylece, tüm insanlık tarihinin en korkunç gelişimiydi. Ancak üreticinin daha özgür olması ve daha fazla motivasyona sahip olması da bir o kadar önemliydi. Zira feodalizmde bağımlı olan köylü veya serf[103], antik çağın geç döneminin serfinden doğmamıştı: Çöken Roma İmparatorluğu'nda bu yeniliğin nüveleri, barbarlık tarafından tamamen mahvedilmişti. Batı Avrupa'da Cermen imparatorluklarının kurulmasıyla birlikte, çiftçilerin yine özgür oldukları ve kendileri için çalıştıkları bir dönem başlamıştı. Ortaçağ'ın erken dönemlerinde giderek daha fazla sayıda özgür çiftçi, kilisenin veya aristokrasinin himayesine sığındı ya da tamamen borçlu olduklarından dolayı kendilerini serf olarak sattı. Böylece bağımlılık ve serflik, Ortaçağ'ın erken dö-

102 İki alıntı da J. Kuczynski'nin *'Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes'* (Cilt 2) adlı kitabındandır (bkz. a.g.e s. 40).

103 Bağımlı olan kişinin vermesi gereken şeyler araziyle ilgiliyken, serfin vermesi gereken şeyler kişiye özgüdür; aralarındaki temel budur. Verilmesi gereken şeylerin ve miktarının tam olarak belirtilmiş olması, ikisini kölelikten ayırır.

nemlerinde *yeniden* oluştu. "Roma [serfi] ile yeni bağımlı köylü arasında, özgür Frenk köylüsü var olmuştu."[104]

Feodalizmde üretkenlik yavaş da olsa artıyordu. Geç dönem antik çağ devrimi, yeni ve istikrarlı bir *feodal üretim tarzına* yol açmıştı.

M.S. 1500 yılında emek gücünün adım adım kişisel feodal bağımlılık ilişkilerinden kurtulmaya başlaması, sınıflı toplumlarda ilk defa toplumsal devrimler aracılığıyla üretim ilişkilerinin tersine dönmesine yol açmıştı. Burjuva devrimleriyle birlikte, önce İngiltere'de, yeni *kapitalist üretim tarzı* yerleşti ve dünya ölçeğinde başarıya ulaştı. Büyük sanayi devrimi ile birlikte üretici güçlerin de gelişip yayılması, neolitik devrimden bu yana üretici güçlerdeki bütün devrimleri aştı.

Kısacası, "bugüne kadarki bütün toplum biçimleri, zenginliğin artmasından -ya da onunla aynı şey olan- toplumsal üretici güçlerin gelişmesinden dolayı çöktü."105

Peki, şu anda nasıl bir yolda ilerliyoruz?

6.4 Bu Yol Sosyalizme mi Çıkar?

Kapitalist üretim tarzının oluşumuyla birlikte, ekonominin işleyişinde köklü bir değişim gerçekleşti. Kapitalizm-öncesi sınıflı toplumların ortak yönlerine geri dönüp bir kez daha bakalım:

---

104 "Roma *kolonu* ile yeni serf arasında, özgür Frankonya köylüsü var olmuştu." Bkz. Friedrich Engels (2000). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. İnter Yayınları. İstanbul. s. 180 Marx-Engels Werke 21, s. 149

105 Marx – Engels Werke 42, s. 446

Üretim, zamanla egemen sınıfın tüketebileceğinden çok daha büyük bir artık-ürünün oluşmasına yol açmıştı. Artık-ürünün bu "fazla" olan kısmı depolandı. Depo belli bir düzeyi aştığında, bunun bir kısmı tüm toplum tarafından ekonomik altyapının genişlemesi için kullanılırdı. Bunun görkemli örneklerinden biri, İskender'in Fars altın hazinesini sömürmesidir. Galya Savaşı'nda Sezar'ın ganimetleri sömürmesi de benzer bir olaydır. Kapitalizm-öncesi sınıflı toplumların ekonomisi bu şekilde büyüyordu. Üretici güçler arttıkça, toplumsal formasyonun ekonomisi genişledikçe, üretici güçlerin artış oranı ve gelişip yayılması azalıyordu. Feodal üretim tarzının tamamen duraksaması [stagnasyon *-çev.*], bunun bir sonucuydu (bkz. Şekil 36).

"Ancak tüm artık-ürün, para (artı-değer) biçimine bürünür ve tüketim nesnelerinin değil de üretim nesnelerinin tedariki için kullanılırsa, o zaman egemen sınıf üretimi sınırsızca artırmaya rağbet eder. Bütün bilimsel buluşların üretimde kullanılmasının toplumsal koşulları böyle açığa çıkar."[106]

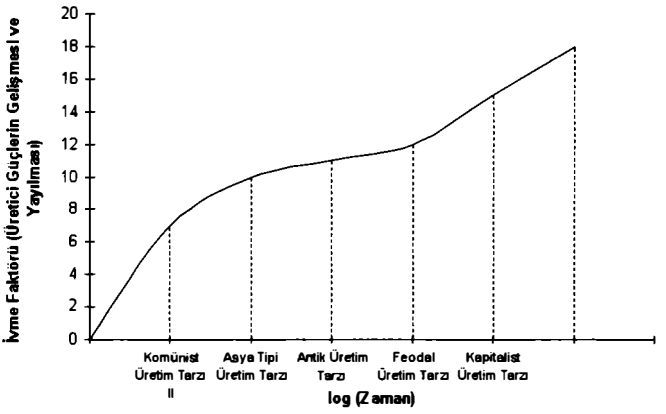
Ama bu, tam da insanlığın çaresizlik ve sefaletten kurtuluşunun maddi temelidir.

Kapitalist üretim tarzının oluşması, ekonomik işleyişin tamamen değişmesi anlamına gelir. Ancak kapitalizmle birlikte artık-ürünün sadece para biçimine bürünüp artı-değere dönüşmesi mümkün olmuştur. Sermayenin üretim alanına nüfuz etmesiyle artı-değer, üretim sürecinde üre-

106 Ernest Mandel. *Einführung in den Marxismus*. s. 28

tilir (bkz. Bölüm 4.3). Kapitalist, artı-değerin bir kısmını üretken olmayan bir biçimde tüketmek istiyorsa, önce artı-değeri gerçekleştirmek, yani kâr etmek zorundadır. Üretilen metaları satabilmelidir, satılmamış ve depolanmış metalar (daha önceki dönemlerin sömürücülerden farklı olarak) hiçbir işine yaramaz. Dolayısıyla bunları, "rakiplerinden daha düşük bir fiyata satmalıdır. Bunun için üretim maliyetlerini düşürmek zorundadır. Üretim maliyetlerini düşürmenin en etkili yöntemi, giderek daha karmaşık bir hal alan makinelerle daha fazla üretmektir. Bunu karşılamak için sürekli artan miktarda sermaye gereklidir. Bundan dolayı kapitalist, rekabetin kırbacı altında yatırımlarını arttırmak için azamî kâr elde etmek zorundadır."[107] Dolayısıyla, artık-ürünün tüketilemeyen büyük kısmının depolanmayıp yatırıma dönüştürülmesi, ekonomik işleyişteki değişimi teşkil eder. Bu kısım, ekonomik altyapının genişlemesi için kullanılır. Bu, Şekil 36'da da görülebileceği üzere, kapitalizmde üretici güçlerin muazzam derecede gelişip yayılmasının sebebidir.

107 a.g.e., s. 52

Şekil 36: Üretim tarzları sırasına göre düzenlenmiş üretici güçler gelişimi ve yayılması (Bu grafiğin kaynağı için bkz. J. Herrmann (1983), Aufstieg der Menschheit. Köln. S. 234)

Peki, kapitalizmin son sınıflı toplum formasyonu olduğunu ve sınıflı toplumlar döneminin kapanmasına olanak sağladığını neye dayanarak söylüyoruz?

Bu soruya verilebilecek yanıtların en azından tartışmalı olduğunu teslim etmeliyiz. Ancak sosyalist üretim tarzının önkoşullarının mevcut kapitalist toplumda bulunduğu tartışma götürmez. Eğer sosyalizm mevcut üretici güçlere dayanarak mümkünse; yeni üretici güçlerin nüveleri, mevcut olanların ekonomik egemenliğine dönüşmüş olmalı, yeni üretim ilişkilerinin nüveleri hâlihazırda var olmalıdır. Yeni sosyalist üretici güçlerle, eski kapitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişki tamamen gelişip yayılmış ve çöküşe yaklaşmış olmalıdır.

Friedrich Engels *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adlı broşüründe[108], bir tahlilin ana hatlarını çıkardı. Bunları Bölüm 5'teki genel tartışmamızla ilişkilendirelim:

Burjuvazi, 15. yüzyıldan beri, feodalizmin geç dönemlerindeki zanaat işletmelerinin dağınık ve dar üretim *araçlarını* merkezileştirdi. İşbirliği ve manifaktürden geçen yol, büyük sanayiye vardı. Ancak büyük sanayiye giden yolda, kapitalizmin erken dönemindeki üretimde kullanılan üretim araçları, kapsamlı birer toplumsal üretim aracına dönüştü. "Çıkrığın, el tezgâhının, demirci çekicinin yerini iplik makinesi, mekanik tezgâh, buharlı çekiç aldı; bireysel işçiliğin yerini yüzlerce, binlerce işçinin işbirliğini gerektiren fabrika aldı. Üretim araçları gibi üretimin kendisi de, bir bireysel işlemler dizisinden bir toplumsal işlemler dizisine ve ürünler, bireysel ürünlerden toplumsal ürünlere dönüştü. Artık fabrikalardan çıkan iplik, kumaş, madeni eşya, mamul hale gelmeden önce birçok işçinin elinden geçiyor ve onların ortak ürünü oluyordu. Bu işçilerin hiçbiri, 'şunu *ben* yaptım; bu *benim ürünümdür*', diyemiyordu."[109]

Üretim araçlarının tek kişi tarafından kullanılan ufak aletlerden birçok insanın birlikte kullanabileceği makinelere dönüşmesiyle birlikte, beşeri üretici güçler de dönüştü: Büyük sanayinin kendine has üretim süreci, toplumsal üretime dönüştü. Toplumsal üretimin beraberinde getir-

108 Marx-Engels Werke 19, s. 210-228

109 Friedrich Engels (1990). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm.* Sol Yayınları. Ankara. s. 82 Marx-Engels Werke 19, s. 212

diği üretici güçlerin gelişip yayılması da, benzer ölçüde muazzamdı. Dolayısıyla toplumsal üretimden (büyük sanayiden) doğan üretici güçler, gelecek sosyalist üretim tarzının kapitalizmde olgunlaşan üretici güçleridir. Bu her ne kadar spekülasyona açık bir mesele de olsa, çiftçilerin ve çobanların komünal üretim tarzı (II)'nin oluşumuyla gösterdiği şaşırtıcı benzerliğe yine de işaret etmek istiyoruz.

Burada bir duralım, zira itirazlar ve sorular beliriyor.

İlk olarak: Dünyamızın her gün daha fazla yıkıma uğraması, tam da bu üretici güçlerin kullanılmasının bir sonucu değil mi? Bu üretici güçlerin yayılmasına dayanan bir toplum istiyor muyuz? Daha fazla fabrikanın, daha fazla işbölümünün ve daha fazla gereksiz ürünün olduğu bir toplum için mücadele etmeli miyiz? Geçmişte "reel sosyalist" ülkeler, çökene kadar tam da bu yoldan ilerlediği ve bunu "kapitalizmde olduğundan daha fazla ve daha hızlı" yapıp "gerçek sosyalizm" adı altında propaganda ettikleri için, bu sorular daha da tehlikeli bir hal alıyor. Bunun cevabını, üretim *ilişkilerinde* bulabiliriz. Zira şu anki durumun özelliği, yeni-tür üretici güçlerin kendilerine uygun yeni-tür koşullar altında değil, uygun olmayan eski koşullar altında kullanılıyor olmasıdır. Toplumsal üretime, emeğin toplumsal örgütlenmesi eşlik etmiyor. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyete dönüşmesi ve bununla bağlantılı olarak üretimin toplumsal planlanması ve denetimi, yeni üretim ilişkilerinin nüveleri olduklarından dolayı bastırılıyor, bunlara karşı

mücadele edilerek fiilen devre dışı bırakılıyorlar. Yeni-tür üretici güçler, sadece üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanların çıkarları doğrultusunda azamî kâr elde etmek için kullanılıyor. Yeni üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin dönemindeyiz. "Üretimin toplumsallaşması ile mülkiyetin özelleşmesi arasındaki çelişki" olarak adlandırılan bu çelişki, yeni-tür üretici güçlerin yıkıcı bir nitelik arz etmesine yol açar. "Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, bir yanda mevcut ilişkiler içerisinde ancak zararlı [olan], artık üretici olmaktan çıkıp yıkıcı hale gelen güçler [...] öte yandaysa, bir öncekine bağlı olarak, kazançlarından yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan [...]bir sınıf doğar."[110]

Dünya çapındaki yıkımın devam etmemesi için yeni üretici güçler, yeni ve uygun üretim ilişkilerine tabi kılınmalı. Hedef, yeni üretici güçlerin gelişip yayılması veya yeni tür ürünlerin üretilmesi değil, uygun ilişkilerin üretilmesidir! Ancak bütün toplumun üretim sürecine ve onun tüm toplumu kapsayan örgütlenmesine/denetimine dair mutabakatıyla, yanlış yollardan çıkılabilir ve yıkıcı bir etkide bulunan üretici güçler gerçekten *üretken* üretici güçlere dönüştürülebilir. Yeni üretim tarzına en çok uyan üretim araçlarına yönelik bir arayış, ancak bu durumdan muzdarip olan insanlar –hem üretici *hem de* tüketici olarak- üretimi belirleyebildiğinde başlayabilir. Ancak o

110 Karl Marj-Friedrich Engels (1992). *Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları. Ankara. s. 60 Marx-Engels Werke 3, s. 69

zaman, yani üretici güçlerdeki bu ikinci devrimde, yıkıma ve insan emeğinin yabancılaşmasına son verecek olan üretim araçları geliştirilebilir. Ama bunun önkoşulu, üreten ve tüketen insanların üretim üzerinde iktidar kurmalarını sağlayacak koşulların yaratılmasıdır. Buradan, eski "reel sosyalizmdeki" üretim ilişkilerinin asla sosyalist olamayacağı sonucu da çıkar.

İkinci olarak: Genellikle ayrı ayrı ele alınan iki saptama yan yana getirildiğinde, bir paradoks ortaya çıkar. Kapitalist ekonominin, üretici güçleri daha da gelişip yayılmaya zorladığını biliyoruz. Kapitalist üretim tarzı, ekonomik altyapısını sürekli genişletmek zorunda olan tek üretim tarzıdır, hatta çöküş evresinde bile şaşırtıcı derecede yapıcı başarılar sağlayabilmektedir. Yine de sosyalist üretim ilişkileri, kapitalizmin üretkenliğinin geniş ölçüde aşılmasını başarmak zorundadır. Bu bir paradokstur. Ancak sosyalist ekonomi insanın ihtiyaçlarına yoğunlaşmayı ve israfın önüne geçmeyi içerdiğinde, bu paradoks çözülür. Sadece ürkütücü örnekler -yenilenemeyen kaynakların israfı, yağmur ormanlarının kıyımı, savunma sanayisi- bakımından değil, gündelik tüketimdeki çılgınlık göz önüne alındığında da israf, kapitalist üretkenliğin üstün güçlere sahip ikizidir. Kitlesel işsizlik yüzünden insanın emek gücünün sorumsuzca israf edildiğini görüyoruz. İnsanın emek gücü, tüm toplumsal zenginliğin kaynağıdır. Krallar ve hükümranlar yüzyıllar boyunca hâkim oldukları bölgelere emek gücünü çekmek için kelle parası ödediler, vergi indirimleri sağladılar, hatta azınlıklar için

hoşgörü fermanları açıkladılar. Günümüzdeki ekonomik işleyiş biçimi, bizzat üreticilerin üretimden dışlandığı, bilgi ve becerilerinin israf edildiği, horlandıkları hatta imha edildikleri tek ekonomik işleyiş biçimidir. Yoksulluk ve sefalet de büyük bir toplumsal israftır. Sadece insanların becerileri israf edildiğinden değil, aynı zamanda bunun ürünü toplumsal maliyetler öngörülemeyeceği için de, bu böyledir. Hastalık oranlarındaki artış, alkolizm, uyuşturucu bağımlılığı ve yükselen intihar oranları, bu gelişimin sadece bazı belirtileridir. Yani israfın önlenmesi; mantıklı ve anlamlı işlerle uğraşılması gerektiği, bu işlerin sosyal ve ekolojik yapılara bir tehdit oluşturmayıp onları güçlendirmek zorunda olduğu anlamına gelir. Ancak bu takdirde geleceğin üretim tarzı, beraberinde yıkıcı ve salt niceliksel bir büyüme getirmeyip, kapitalist üretim tarzının üretkenliğini aşabilir.

Kapitalizmdeki toplumsallaşmış üretimin, geleceğin üretim tarzının egemen üretici gücü olduğunu kabul edecek olursak, hemen şu soru kendini gösterir: Peki, geleceğin hâkim üretim ilişkisinin nüveleri nerede? Yeni ilişkilerin üç nüvesini bulabiliriz: Yeni üretim ilişkisini, olumsuz[111] bir biçimde, grevlerde bulabiliriz. Sadece ücretliler grev yapabilir. Köleler ve serfler sınıf mücadelesinde silahlı ayaklanma yöntemine başvurabilirler; ancak çalışmayı reddedemezler. Bunun sebebi, ekonomik olmayan, kişisel bağımlılık ilişkisidir. Ancak işçi *kişi olarak özgürdür*. Bundan dolayı yeni üretim ilişkisi, her ne kadar

111 Bir yadsıma hali olarak. *-çev.*

olumsuz bir biçimde de olsa, grevlerde belirir. Proletarya henüz üretim araçlarını eline geçirmemiştir, yeni ilişkiler henüz sözünü geçirememektedir. Ancak eski koşulların mantıksızlığı gözler önüne serilir: Grevler, kapitalistlerin mevcut üretim ilişkilerinden faydalanmalarını engeller –üreticiyle üretim araçları arasındaki dolayım devre dışı kalır, üretim süreci çöker (bkz. Bölüm 3.5). Nüve, bir sonraki adımda işyeri işgalinde, bu kez olumlu[112] bir biçimde belirir. Proletarya burada, her ne kadar hukuki açıdan mülk sahibi olmasa da, üretim araçlarının sahibidir; eski üretim ilişkisinin grev esnasındaki yadsınmasından sonra, işyeri işgali yeni olanın yerleştirilmesidir. Yeni üretim ilişkisi, en çok kooperatif tarzı üretimde ilerlemiş durumdadır. Burada üreticiler, üretim araçlarının da sahibidirler. Engels'in, "toplumun tamamen komünist ekonomiye geçişinde kooperatif tarzı işletmelere çok geniş"[113] bir anlam yüklemesi şaşırtıcı değil. Marx'ın yeni üretim ilişkilerinin "nüve halinde oldukları evrede" kooperatif tarzı üretime biçtiği önem, "Geçici Genel Konsey Delegelerine Talimatlar. Çeşitli Sorunlar"[114] adlı yazısında görülebilir.

Bundan dolayı, yeni üretim ilişkilerinin nüvesi olarak üretici kooperatifleri, çelişkinin gelişimi ve yayılması esnasında eski egemen sınıf tarafından vahim bir biçimde yok edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemle yirminci yüzyılın başları, yani doğrudan bir toplumsal dev-

112 Bir olumlama hali olarak. *–çev.*

113 Marx-Engels Werke 36, s. 426

114 Karl Marks-Friedrich Engels (1977). *Seçme Yapıtlar Cilt II.* Sol Yayınları. Ankara. s. 96-100

rimin beklendiği zamanlar, ilerici kooperatiflerin doruk noktasına vardığı dönemken, günümüzde kapitalist işletmelere karşı bir alternatif olarak kooperatifler hemen hemen hiçbir rol oynamıyorlar. Teori alanında da pek ilgi görmüyorlar.

Yine Engels'in tahlilini takip edelim:

"Toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki [üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki] çelişki, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık olarak belirdi."[115]

Üretim ilişkileri, üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkilerini düzenler. Ücretli emek ve sermaye arasındaki mevcut üretim ilişkilerinde, kapitalist sınıf üretim araçlarının mülk sahibidir; geleceğin üretim ilişkilerinde ise üretim araçları "üreticilerin özgür birliği"nin, yani toplumun (devletin değil) mülkiyetindedir. Proletarya, yeni mülkiyet ilişkileri için mücadele eder ve dolayısıyla geleceğin üretim tarzındaki egemen sınıftır. Tarihte ilk defa, yeni üretim tarzında egemen olan sınıf, eski üretim tarzında sömürülen sınıfın kendisi olacaktır!

Bu, kapitalistlerle proletarya arasında *ikili* bir sınıf mücadelesinin yaşandığı anlamına gelir: Bir yandan mevcut üretim tarzı altında sömürenlerle sömürülenler arasındaki mücadele (kapitalist üretim ilişkisindeki temel çelişki), öte yandan bir üretim tarzından diğerine geçişte hâkim üretim ilişkisi uğruna yürütülen mücadele.

---

115 Marx-Engels Werke 16, s. 195-198 Friedrich Engels (1990). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm.* Sol Yayınları. Ankara. s. 84 Marx-Engels Werke 19, s. 214

Bu ikili mücadelede proletarya kazanırsa, üretim ilişkilerinde devrim gerçekleşir ve üreticiler toplumsal olarak üretim araçlarının sahibi olurlar. Çalışmayan mülk sahipleri kalmadığı için, bütün insanlar üreticidir. Dolayısıyla yeni toplum sınıfsızdır! Bundan dolayı kapitalizm yeni-tür bir sınıflı topluma değil, sınıfsız topluma yol açar.

Eğer mücadele sonucu yeni üretim ilişkileri kurulursa...

20. yüzyıl boyunca bir yanda devrimler yaşanırken, öte yanda barbarlığın habercisi iki dünya savaşı ve faşizm, insanların yaşamsal dayanaklarının yıkıma uğratılışını, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin en uç noktaya varışını acımasızca gösterdi. Öyle ki, adeta yeni-tür üretici güçler sadece eski üretim ilişkileri altında kullanılıyormuş ve yeni ilişkilerin nüveleri çoktan boğulmuş gibi. Bundan, çelişkinin çökmekte olduğu sonucu çıkar. Ancak devrimci bir sınıf olarak proletarya henüz hiçbir yerde "kendisi-için"[116] boy göstermedi, yeni üretim ilişkileri hiçbir yerde süreklilik arz edecek şekilde kazanılmadı. Teorimize uygun olarak, yeni-tür üretici güçlerin erimeye başladığını görüyoruz. Ama üretkenliğin azalmasına rağbet edildiği de hiçbir yerde gözlemlenemiyor; hatta bizzat kapitalist sınıf, kendi çıkarları üzerinden hâlâ bunun karşısında duruyor.

Dolayısıyla kararın ne olacağı, belirsizliğini koruyor...

116 Yazar burada "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" ayrımına gönderme yapıyor. Marksist literatürde "kendinde sınıf" sınıfın nesnel, ampirik varlığını ifade ederken, "kendisi için sınıf" tarihsel misyonunun farkında, kendini "özne olarak kurmuş" bir sınıfa işaret eder –*çev.*

7

TABLOLAR

Teknik gelişimin tarihini konu alan literatürde, üretim araçlarının gelişimi (icatlar, keşifler, yenilikler) genellikle kronolojik biçimde, yaygın kabul gören "Antik Çağ-Ortaçağ-Yeniçağ" şemasına göre ele alınır.

Burada, üretici güçlerin gelişiminin son derece dengesiz bir biçimde seyrettiği dikkat çeker. Yoğun bir büyümenin yaşandığı zamanları, yani toplumsal açıdan istikrarlı zamanları, yeniliklerin belirgin bir biçimde arttığı dinamik dönemler takip eder. Bu dönemler, (Bölüm 5 ve 6.1'de de tarif edildiği üzere) üretim tarzlarındaki devrimlerle bağlantılı üretici güçlerdeki devrimlerle son derece uyumludur.

Bundan dolayı ilerleyen sayfalarda, literatürdeki kronolojik veriler üzerinden, temel icat ve yenilikleri üretici güçlerdeki ilgili devrimlerle eşleştirmeye çalıştık. Burada amaç, üretici güçlerde gerçekleyen hangi tayin edici dönüşümün yeni üretim tarzının doğumuyla bağlantılı olduğunu anlamaya çalışmaktır.

Bundan dolayı, ilk tablo Bölüm 6.3'te (ve Bölüm 2.2'de) kısaca belirtilen üretim tarzlarını ve bunlar arasındaki

dönüşümleri, yani üretim tarzlarındaki devrimleri gösteriyor. Tırnak içine aldığımız isimler, literatürde genellikle bu şekilde geçmiyor.

Burada, Bölüm 3.2'de belirtilmiş olan kısıtlara dikkat edilmeli.

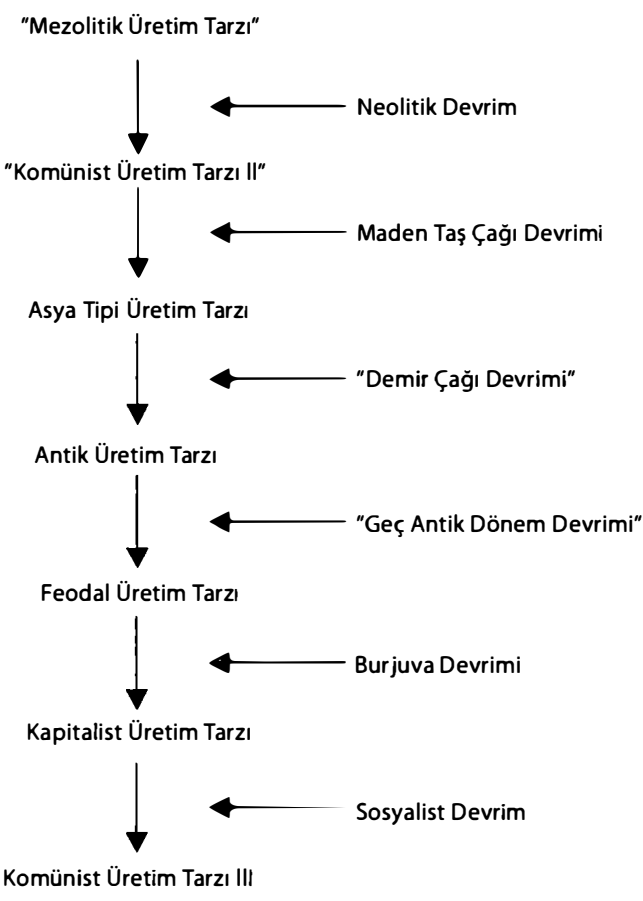
Tablo 2'den Tablo 7'ye kadar, Tablo 1'de belirtilen üretim tarzındaki devrimler teker teker ele alınıyor. Tablo 1'de geçen üretim tarzlarındaki her devrim için şunlar belirtiliyor:

Tarihsel dönüşümün temel önkoşulları, yani yeni-tür bir üretim ilişkisinin ilk nüvelerini beraberinde getiren yeni-tür üretici güçler.

Eski üretim tarzının bağrında gerçekleşen, üretici güçlerindeki ilk devrimin önemli unsurları (somut icatlar, yenilikler vs.).

Toplumsal açıdan hâkim konuma gelerek yeni üretim tarzını belirleyen ve tayin edici bir nitelik taşıyan üretim ilişkisi.

Yeni üretim tarzı koşullarında gerçekleşen, üretici güçlerdeki ikinci devrimin önemli unsurları.

"Mezolitik Üretim Tarzı"
Neolitik Devrim
"Komünist Üretim Tarzı II"
Maden Taş Çağı Devrimi
Asya Tipi Üretim Tarzı
"Demir Çağı Devrimi"
Antik Üretim Tarzı
"Geç Antik Dönem Devrimi"
Feodal Üretim Tarzı
Burjuva Devrimi
Kapitalist Üretim Tarzı
Sosyalist Devrim
Komünist Üretim Tarzı III

Tablo 2:

Neolitik Devrim

Temel Önkoşullar:	
Yerleşik Hayat	M.Ö. 10.000'den önce, Ön Asya
İşbirliği	
Toplu (kolektif) üretim	
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Tarım	M.Ö. 7200'e kadar, Ön Asya
Baklagillerin ve tahılların yetiştirilmesi	
Orak	
Delmek için kullanılan çubuk	
Koyunların ve keçilerin evcilleştirilmesi	
Üretim İlişkilerinde Devrim:	
Kadın ve erkek üreticilerin özgür birliği	yaklaşık M.Ö. 7200, Doğu Anadolu
Eşitlikçi bir toplumun oluşması	
Üretici Güçlerde İkinci Devrim:	
Normlara dayalı ölçüm sistemlerinin gelişmesi	**M.Ö. 7000'den itibaren, Anadolu Çeşitli bitki türlerinin evcilleştirilmesi**
Sığırların, domuzların, bal arılarının evcilleştirilmesi	
Ekmek pişirilmesi	yaklaşık M.Ö. 6000, Anadolu ve Suriye
Süt ürünlerinin üretimi	
Alkollü mayalama	
Sirke üretimi	
Koruma yöntemleri	
Örgü, eğirme, dokuma	
Renkli baskı	
Çömlekçilik	
Madenden metal eritilmesi	
Suni sulama	

Tablo 3:

Maden Taş Çağı Devrimi

Temel Önkoşullar:	
Madenlerden metal eritilmesi	M.Ö. 7000'den sonra, Anadolu
Toplumsal işbölümü	M.Ö. 5500'den itibaren, Balkanlar ve Ön Asya
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Genel Olarak: Büyük fazlalıkların üretimini sağlayan aletler	
Çıkrık	yaklaşık M.Ö. 5000, Anadolu
Çömlekçi tornası	yaklaşık M.Ö. 4000, Ege
Metalden yapılmış dikiş iğnesi	yaklaşık M.Ö. 4000, Anadolu
Metalden yapılmış tabut	yaklaşık M.Ö. 4000, Ege
Metalden yapılmış balta ve kazma	yaklaşık M.Ö. 4000, Balkanlar
Metal kaplamalı kürek	yaklaşık M.Ö. 4000, Sümerler
Büyük ölçekli suni sulama ve kanalların inşası	yaklaşık M.Ö. 4000, Sümerler
Üretim İlişkilerinde Devrim:	
Vergi ve kira ödemeleri	**M.Ö. 4.000 – M.Ö. 3.000, Ön Asya Cizyeye dayalı topluma geçiş**
Üretici Güçlerde İkinci Devrim:	
Bakır-kalay alaşımı	M.Ö. 3000, Sümerler
Hayvanların kas gücünün kullanılması	M.Ö. 3000, Sümerler
Saban, teker, mil, araba	M.Ö. 3000, Sümerler
Ok, çivi, tel	M.Ö. 3000, Mısır
Yazı	M.Ö. 3000, Sümerler ve Mısır
Cam	M.Ö. 2800, Suriye
Tutkal	M.Ö. 2800, Mısır
Demir	M.Ö. 2000, Anadolu

Tablo 4:

Demir Çağı Devrimi

Temel Önkoşullar:	
Demir üretimi	yaklaşık M.Ö. 2000, Anadolu
Savaş esirlerinin köleleştirilmesi	yaklaşık M.Ö 2500'den itibaren, Ön Asya
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Taş ocağı	M.Ö. 2000, Ege
Sodyum oksidi (natron) edinilmesi	M.Ö. 2000, Mısır
Kimyanın başlangıcı	M.Ö. 1800, Anadolu
Atın evcilleştirilmesi	M.Ö. 1800, Anadolu
Üretim İlişkilerinde Devrim:	
Köleliğin hâkim üretim ilişkisi olması	yaklaşık M.Ö. 1000'den itibaren, Sparta
Üretici Güçlerde İkinci Devrim:	
Çelikten yapılmış aletler	M.Ö. 800'den itibaren, Anadolu
İlk doğa bilimi	M.Ö. 800'den sonra, Yunanistan
Hızlı çömlekçi tornası	M.Ö. 800'den sonra, Ön Asya
Mekaniğin gelişmesi	M.Ö. 200'den sonra, Yunanistan

Tablo 5:

Geç Antik Dönem Devrimi

Temel Önkoşullar:	
Küçük çaplı üretimin mekanikleşmesi	M.S. 200'den itibaren, Roma
Üreticilere geniş oranda özgürlük	İmparatorluğu
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Hasat makineleri	M.S. 300, Galya
İlk dönen sabanlar	M.S. 400, Galya
Tırpan	M.S. 400, Galya
Su gücünün kullanımı	M.S. 400, Galya ve Kuzey Afrika
Madencilikte drenaj	M.S. 400, İspanya
Üretim İlişkilerinde Devrim:	
Angarya	**yaklaşık M.S. 700'den itibaren**
Bağımlı köylülük ve serfliğin hâkim üretim ilişkisi olması	**yaklaşık M.S. 900'den itibaren, Frenk İmparatorluğu'nda**
Üretici Güçlerde İkinci Devrim:	
Tarlada üç ekim değiştirme yönteminin kullanılması	M.S. 700, Fransa
Dönen saban	M.S. 700, Fransa
Tırmık, bahçıvan tarağı	M.S. 800, Fransa
Körük	M.S. 800, Fransa
Nal	M.S. 800, Fransa
Koşum hayvanı olarak atın kullanılması	M.S. 900, Fransa

Tablo6:

Burjuva Devrimi

Temel Önkoşullar:

Emeğin feodal bağlardan kopması	yaklaşık 1400, İngiltere, Hollanda, Kuzey İtalya
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Pedallı çıkrık	1500, İtalya
Dekovil vagonu, ocak lambası, maden dövücüsü	1500, Bohemya
Rüzgâr gücünün kullanılması (değirmen)	1550, Hollanda
Dişli, helezoni dişlisi ve palanganın kombinasyonu	1580, İngiltere
Demir eritme fırını (yüksek fırın), üfleç, kömürle ateşleme	1580, İngiltere
Üretim İlişkilerinde Devrim:	
Ücretli emeğin hâkim üretim ilişkisi olması	**yaklaşık 1500'den itibaren Hollanda'da Yaklaşık 1640'dan itibaren İngiltere'de**
Üretici Güçlerde İkinci Devrim:	
Tarımda dönüşümlü ürün ekimi	1733
Tohum ekme makinesi	1733
Bükme makinesi	1764
Mekanik dokuma tezgâhı	1804
Pamuk toplama makinesi	1794
Kumaş baskısı makinesi	1785
Buhar makinesi	1690-1769
Elektrik	1831

Tablo 7:

Sosyalist Devrim

Temel Önkoşullar:	
Büyük sanayi; üretim sürecinde işbölümü, bunun sonucunda toplumsallaşmış üretim	yaklaşık 1830'dan itibaren İngiltere'de ve Fransa'da
Üretici Güçlerdeki İlk Devrim:	
Elektriğin kullanımının yaygınlaşması	1880'den sonra
Doğa bilimlerinin uygulanması	
Genel olarak: Toplumsallaşmış üretimi zorlayan üretici güçlerin kullanımı	

8

Bölümlere Göre Düzenlenmiş Kaynakça

Hegel Werke (HW) = Hegel'in Almanca basılmış toplu eserleri

Hegel, *Werke*, Theorie Werkausgabe, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.

Marx-Engels Werke (MEW) = Marx ve Engels'in Almanca basılmış toplu eserleri

Marx-Engels, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin, 1983.

Lenin Werke (LW) = Lenin'in Almanca basılmış toplu eserleri

Lenin, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin 1962.

Kullanılan Kaynaklar

Önsöz:

O. Wilde (1970). Der Sozialismus und die Seele der Menschen. Diogenes Verlag, Zürich. [Türkçede: *Sosyalizm ve İnsan Ruhu*, Roll Kitapları, İstanbul, 2000.]

L. Garett (1984). "Die kommenden Plagen." Giriş, Bölüm 7 ve Bölüm 14. S. Fischer Verlag. Frankfurt am Main. *Spektrum der Wissenschaft*. Kasım 1989 (11. Sayı)

W.Röd (1970). *Dialektische Philosophie der Neuzeit.* Cilt 2, Bölüm 1. Verlag C.H. Beck. Münih.

C. Daniels (1983). *Hegel verstehen.* Giriş Bölüm 1. Campus Verlag. Frankfurt am Main.

J.Ritsert (1997). *Kleines Lehrbuch der Dialektik.* Bölüm 5 ve Bölüm 6. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

H.Friedrich (2000). *Hegels ‚Wissenschaft der Logik' – Ein Marxistischer Kommentar.* Dietz Verlag. Berlin.

Bölüm 1: 'Diyalektik ve Tarih'

W.I. Lenin. *Materialismus und Empirokritizismus.* Bölüm 1. LW 14. 3-189. – "Konspekt zur Wissenschaft der Logik." LW 38. 179-181 ve 212-214. [Türkçede: *Materyalizm ve Ampriyokritisizm – Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*, Sol Yayınları, Ankara, 1993.]

J. Hofmeister (1955). *Wörterbuch der philosophischen Begriffe.* Felix Meiner Verlag. Hamburg.

M. Buhr (1986). *Vernünftige Geschichte.* Akademie Verlag. Berlin.

K.Löwith (1986). *Vicos Grundsatz: Verum et factum convertuntur. Sämtliche Schriften.* Cilt 9. 195-229. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. Stuttgart.

G.Stiehler (1974). *Veränderung und Entwicklung.* Studien zur vormarxistischen Dialektik. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften. Berlin.

Bölüm 2: 'Hareket'

G.W.F. Hegel. *Propädeutik*. HW 4. 13

- *Enzyklopädie*. HW 8. 16-179. 182-195.
- *Logik*. Önsöz. HW 5. 50-53

W.I.Lenin. *Konspekt zur Wissenschaft der Logik*. LW 38, 212-214, 220-223.

E.Mandel (1982). *Einführung in den Marxismus*. Bölüm 2. ISP Verlag. Frankfurt am Main. [Türkçede: *Marksizme Giriş*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1992.]

M.Bakunin(1984). *Die Reaktion in Deutschland*. Nautilus-Nemo Press. Zürich. [*Almanya'da Gericilik. Bakunin* içinde, derleyen: Sam Dolgoff, Kaos Yayınları, İstanbul, 1998.]

J. Ritsert (1997). *Kleines Lehrbuch der Dialektik*. Bölüm 6. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

L. Trotzki (1988). *Die UdSSR im Krieg. Schriften* Cilt 1-2 içinde, S. 1280. Rasch und Röhring Verlag. Hamburg. [Türkçede: L. Troçki, *SSCB Savaşta. Marksizmi Savunurken* içinde, Kardelen Yay, 1992.]

K. Bales (2002). "Ware Mensch – die neue Sklaverei." *Spektrum der Wissenschaft* içinde. Ekim (Sayı 10). S. 24-32.

K. Bales (2001). *Die neue Sklaverei*. Verlag Antje Kunstmann. München.

K. Bales. http://www.freetheslaves.net

B. Brosius (2004). "Von Cayönü nach Catal Hüyük." München. http://www.urkommunismus.de içinde.

B. Madelbrot (1991). *Die fraktale Geometrie der Natur*. Verlag Birkhäuser. Basel.

Bölüm 3: 'Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları'

K. Marx. *Das Kapital.* Cilt 1. MEW 23. 192-200. [Türkçede: *Kapital Birinci Cilt.* Sol Yayınları. Ankara, 2004.]

Grundrisse zur Kritik der politischen Ökonomie. MEW 42. 383-421. [*Grundrisse - Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri 1,* Sol Yayınları, Ankara, 1999.]

E.Mandel (1982). *Einführung in den Marxismus.* Bölüm 1, 2, 3, 16 ve 17. ISP Verlag. Frankfurt am Main.

V.G. Childe (1975). *Soziale Evolution.* Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main. [Türkçede: *Toplumsal Evrim,* Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994.

B.Hrouda (1991). *Der alte Orient.* Bertelsmann Verlag. München.

L.Trotzki (1974). *Kultur und Sozialismus.* Bölüm 1 ve Bölüm 2. Verlag für Marxistische Literatur. Lausanne. [Türkçede: *Kültür ve Sosyalizm. Gündelik Hayatın Sorunları Bilim ve Kültür Üzerine Diğer Yazılar* içinde, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2000.]

J. Herrmann (1983). *Der Aufstieg der Menschheit.* Pahl-Rugenstein Verlag. Köln.

J.Hermann, H. Ullrich (1991). *Menschenwerdung.* Akademie Verlag. Berlin.

F. Schachermeyr (1979). *Die minoische Kultur des alten Kreta.* Bölüm 20. Verlag W.Kohlhammer. Stuttgart.

O.Kallscheuer (1971)." Die Kategorie der asiatischen Produktionsweise." *Die vierte Internationale* içinde. Sayı 2. S. 29-45.

R. Feustel (1975). *Urgesellschaft – Entstehung und Entwicklung Sozialer Verhältnisse.* Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens. Weimar.

P. Junge (1980). *Asiatische Produktionsweise und Staatsentstehung.* Verlag Übersee Museum. Göttingen.

G. Sofri (1972). *Über Asiatische Produktionsweise.* Bölüm 2. Eüropäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main.

K.A. Wittfogel (1962). Die orientalische Despotie. Köln/Berlin.

Bölüm 4: 'Çelişki'

G. Sofri (1972). *Über Asiatische Produktionsweise.* Bölüm 2. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main.

K.A. Wittfogel (1962). Die orientalische Despotie. Köln/Berlin.

G.W.F. Hegel. *Propädeutik.* HW 4. 129-130.

- *Logik.* HW 6. 35-83.

H.Friedrich (2000). *Hegels 'Wissenschaft der Logik' – Ein Marxistischer Kommentar.* Dietz Verlag. Berlin. S. 15-159.

F. Engels. *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft.* Bölüm 1. MEW 19. 189-201. [Türkçede: *Bilimsel Sosyalizm ve Ütopik Sosyalizm,* Sol Yayınları, Ankara, 2004.]

W.I.Lenin. *Zur Frage der Dialektik.* LW 38, 338-344.

E.Mandel (1982). *Einführung in den Marxismus.* Bölüm 4, 5, 16, 17. ISP Verlag. Frankfurt am Main.

C. Daniels (1983). *Hegel verstehen.* Bölüm 1 ve Bölüm 5. Campus Verlag. Frankfurt am Main.

J.Ritsert (1997). *Kleines Lehrbuch der Dialektik.* Bölüm 6 ve Bölüm 8. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

Bölüm 5: 'Tarihin Motoru'

K.Marx. *Zur Kritik der politischen Ökonomie.* MEW 13. S. 8 ve devamı. [Türkçede: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara, 2005.]

F. Engels. *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft.* Bölüm 3. MEW 19, 189-201.

W.I.Lenin. *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland.* Bölüm 6. LW 3. 291-458. [Türkçede: *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Sol Yayınları, Ankara, 1998]

E.Mandel (1978). *Marxistische Wirtschaftstheorie.* Cilt 1. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.

J. Kuczynski (1992). *Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes.* Cilt 2. Bölüm 2. Papyrossa Verlag. Köln.

(1975) *Vier Revolutionen der Produktivkräfte.* Bölüm 1. Akademie Verlag, Berlin.

(1984) *Gesellschaften im Untergang.* Bölüm 1, 2, 4. Pahl-Rugenstein Verlag. Köln.

(1992) *Asche für Phoenix.* Bölüm 1 ve Bölüm 2. Papyrossa Verlag. Köln.

Chr. Buchheim (1994). *Industrielle Revolutionen.* dtv. München.

L.Trotzki (1982). *Geschichte der Russischen Revolution.* Bölüm 1: Februarrevolution. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main. [Türkçede: *Rus Devrimi Tarihi*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998.]

O. Rühle (1973). *Die Revolutionen Europas.* Cilt 1. Focus Verlag. Wiesbaden. S. 203-351.

ISO (1994). Marx' historischer Materialismus. Köln.

O.Kallscheuer (1971). "Die Kategorie der asiatischen Produktionsweise." *Die vierte Internationale* içinde. Sayı 2. S. 29-45.

M.Grant (1977). *Der Untergang des Römischen Reiches.* Gustav Lübbe Verlag. Bergisch Gladbach.

R. Günther (1984). *Vom Untergang Westroms zum Reich der Merowinger.* Dietz Verlag. Berlin.

H. Böhme (1977). *Europäische Wirtschafts-und Sozialgeschichte.* Cilt 1. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main.

M.Hroch, J.Petran (1981). *Das 17. Jahrhundert.* Hoffmann und Campe. Ludwigsburg.

Bölüm 6: 'Üretim Tarzı Devrimi'

K. Marx. *Instruktionen für die Delegierten des Zentralrates.* Bölüm 5 ve Bölüm 6. MEW 16. 195-198. [Türkçede: "Geçici Genel Konsey Delegelerine Talimatlar - Çeşitli Sorunlar," *Seçme Yapıtlar Cilt II* içinde, Sol Yayınları, Ankara, 1977, s. 96-100.]

F. Engels. *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft.* Bölüm 1. MEW 19. 189-228.

E.Mandel (1982). *Einführung in den Marxismus.* Bölüm 5. ISP Verlag. Frankfurt am Main.

- (1978) Marxistische Wirtschaftstheorie. Cilt I. Bölüm 1, 2, 4, 9. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.

V.G. Childe (1975). *Soziale Evolution.* Bölüm 1, 6, 9, 11. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.

J. Kuczynski (1975). *Vier Revolutionen der Produktivkräfte.* Bölüm 1. Akademie Verlag, Berlin.

- (1992) *Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes.* Cilt 2. Bölüm 2. Papyrossa Verlag. Köln. S. 38-41.

- (1996) *Vom Zickzack der Geschichte*. Papyrossa Verlag. Köln.
- (1997) *Was wird aus unserer Welt*. Schwarzkopf & Schwarzkopf. Berlin.
- (1984) *Gesellschaften im Untergang*. Pahl-Rugenstein Verlag. Köln.

O. Rühle (1973). *Die Revolutionen Europas*. Cilt 1. Focus Verlag. Wiesbaden. S. 203-351.

R. White (1994). *Bildhaftes Denken in der Eiszeit. Spektrum der Wissenschaft* içinde. Mart (Sayı 3). S. 62-69.

K. Schmidt (2006). *Sie bauten die ersten Tempel*. Verlag C.H. Beck. München. [Türkçede: *Göbekli Tepe – En eski tapınağı yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.]

I.Hodder (2004). *Catal Hüyük – Stadt der Frauen? Spektrum der Wissenschaft* içinde. Eylül (Sayı 9).

B. Brosius (2004). *Von Cayönü nach Catal Hüyük*. München. http://www.urkommunismus.de içinde.

Badisches Landesmuseum (2007). *Vor 12.000 Jahren in Anatolien – Die ältesten Monumente der Menschheit*. Karlsruhe.

S.Link (1994). *Der Kosmos Sparta*. Bölüm 1. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

M.Grant (1977). *Der Untergang des Römischen Reiches*. Gustav Lübbe Verlag. Bergisch Gladbach.

R. Günther (1984). *Vom Untergang Westroms zum Reich der Merowinger*. Dietz Verlag. Berlin.

(2002) *Lexikon des Mittelalters*. Dtv. München.

Bölüm 7: 'Tablolar'

W.Sandermann (1978). *Das erste Eisen viel von Himmel*. C.Bertelsmann Verlag. München.

B.Brentjes, S.Richter, R. Sonnenmann (1978). *Geschichte der Technik*. Aulis Verlag. Leipzig.

M.-L. Ten Horn-van Nispen (1999). *400.000 Jahre Technikgeschichte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.

H. Moesta (1986). *Erze und Metalle – ihre Kulturgeschichte im Experiment*. Springer Verlag. Heidelberg.

THG
091552
COY

Yordam Kitap

ISBN 978-605-5541-15-6